

TÖRÖK VILÁG, NÉMET VILÁG.

Még ravatalon feküdt az utolsó nemzeti király, még el sem földelték, jelentkezett I. Ferdinánd a birtokáért. Ama részeért az országnak, mely János királyé volt s melyet halála esetére neki biztosított a titkon kötött váradi szerződés. A derék György barát minden követ megmozgat, hogy egyelőre maradjon minden a régiben. Higyje a szultán, hogy János király halálával semmi sem változott: egyszerűen örökébe lép a fia. Maradjon minden a régiben addig, míg Ferdinánd össze tudja mérni fegyverét a törökkel. De Ferdinánd a becsületes tanácsra nem hallgatott. Azonnal birtokba akarta venni János király örökét, ám arról hallani sem akart, hogy ugyanakkor teljesítse a szerződés másik felét: adja vissza a Zápolyai jószágokat s gyűjtsön megfelelő haderőt a török ellen. Nagy elbizakodottságban azt hitte, hogy pár ezer emberrel elfoglalja Budát, kiveri onnét az özvegy királynét csecsemő fiával, s ráteszi a kezét az egész országra. És csakugyan el is indít néhány ezer zsoldost Budának, de a vállalkozás balul

üt ki. Másodszor is szerencsét próbál : most Roggendorf német fővezért küldi Buda bevételére, mire megmozdul a szultán is, hogy megtorolja a békeszegést, s megtorolván, kitűzze zászláját Budavár fokán.

A török elfoglalja Budavárát.

Az 1541-ik esztendő augusztus havában, tizenöt esztendővel a végzetes mohácsi csata után, ér Budavára alá a szultán. Felüzen Budára, küldjék le a táborba a kis csecsemőt, János Zsigmondot, látni akarja őt : fiú-e, leány-e, mert Ferdinánd hivei azt a hírt terjesztették, hogy Izabella leánygyermeknek adott életet. Mi rosszat sem sejt az özvegy királyné, nem sejt György barát sem. Aranyos hintóba ültetik a csecsemőt, kíséri két asszony, a dajkája, s három gyám, köztük az öreg Werbőczy István s egy sereg nagy úr. És a szultán fogadja kegyesen az érkezőket. Megnézi a csecsemőt, mosolyogva nézi s meggyőződik, hogy csakugyan fiú. De közben visszavonul György baráttal s a többi urakkal tanácskozásra s ott egyenesen tudtokra adja, hogy ráteszi a kezét Budára, mivelhogy az özvegy királyné nem képes a német ellen megvédeni. Lett erre riadalom az urak körében ! A jó György barát hallani sem akart erről. Eddig is megvédte a magyar Budát, ezután is meg tudja védeni ! Amíg azonban ezen vitáztak — s közben ebédeltek is a szultán asztalánál — a törökök kisebb csapatokra oszolva felsétáltak a várba, mintha csak csudalátni mentek volna : hogy fest belül Mátyás híres palotája. Délben hozták le a csecsemő János Zsigmondot a szultán sátrába s alkonyatkor már török kézben volt Budavára ! Most már a csecsemőt vihették vissza. De már nem kísérték annyian a várba, mint ahányan vele jöttek. Ott marasztalta a szultán a barátot, ott Werbőczyt s még több

urat és másnap (augusztus 31-én) megüzente a királynénak György baráttól, hogy költözzék Budáról egyelőre Lippára, neki és fiának adja Erdélyt és a Temesközt, 10 ezer forint évi adó fejében, Váradot, Fogarast, Kassát György barátnak, Temesvárt Petrovics Péternek, János király atyafiának — magának pedig megtartja Budát. Mint aki dolgát jól végezte, pár nap mulva visszatért a szultán Konstantinápolyba, ám magával vitt egy magyar urat, Török Bálintot, mégpedig fogolyként, ellenben az öreg Werbóczyt azzal tisztelte meg, hogy megtette a budai magyarok birájának.

A szultán tehát egyelőre megelégedett Budával s meg is elégedhetett, mert ezzel kezébe került az ország szíve. Csak most látta Ferdinánd, hogy mily nagy oktalanságot követett el, mikor a barát tanácsára nem hallgatott. Még egy lépés s Buda után Bécs is a török kezére kerülhet. Általános volt a megdöbbenés. Most már csakugyan komolyan hozzá kellett látni a török kiveréséhez. És megkezdődik a készülődés, a zsoldosok toborzása: vissza kell foglalni Budavárát! A gyűlölt baráttal alkudozni kényszerül Ferdinánd s újabb szerződést kötnek, melynek értelmében Ferdinándnak átengedik Erdélyt, ő meg viszont a Szepességet adja át, fizet évenként Izabellának 12 ezer forintot s megígéri, hogy János Zsigmondnak feleségül adja a leányát. Amint az egyességet megkötötték, elhatározták Buda visszafoglalását. Most már nem egy pár ezer főnyi zsoldost, de hatvanezer embert indított Ferdinánd Buda ellen. Ebben a seregben 18 ezer magyar volt, a többi idegen. Német volt a vezér: Joakim nevű, egy iszákos ember, kit asszonykapitánynak csúfoltak, mivelhogy »véres kardot soha nem látott.« Az asszonykapitány elvezette a sereget Pestig s onnét csúfosan tért meg: nem az ellenség, hanem a rendetlen élet tette tönkre a seregét, nagy része elpusztult, s maga Ferdinánd írta a bátyjának, a császárnak, hogy »soha ilyen gyalázat nem érte a birodalmat.«

Dúlt, fúlt Ferdinánd, a szörnyű kudarcért a magyarokat okolta s dühében egy főurat, Perényi Pétert, tömlőre vette-tett, de a harag, a gyűlölet rossz tanácsadó : a magyarok még jobban elhültek tőle s már azon gondolkoztak, hogy francia herceget válasszanak királyul. Azt remélték, hogy a francia királynak a szultánnal való barátsága hasznára válik az országnak, békeességben hagyja majd a török. De ez a gondolat meg sem érlelődhetett : jött Szulejmán szultán maga, nagy sereggel, hogy megtorolja a Buda visszavételére irányuló próbálkozást, jöllehet az oly csúfos véget ért. Az 1543-ik esztendőben tört be Szulejmán s sorban foglalta el az útjába eső várakat s vidékeit : Siklóst, Valpót, Csázmát, Pécset, Esztergomot s Tatát. A gőgös Ferdinánd tehetetlenül nézi a török hódítást : 50 ezer arannyal eszközöl ki másfél esztendős fegyverszünetet, majd 1547-ben öt esztendős békét köt a szultán, kinek Perzsiában akadt dolga — s ezzel a békekötéssel három részre darabolódott Magyarország !

A három részre darabolt ország.

Mi lett Szent István, Szent László, Könyves Kálmán, Nagy Lajos, Mátyás király hatalmas, szép Magyarországból, Istenem, mi lett ! Szulejmán az egész ország ura, ki egy részt belőle Ferdinánd kezén hagy, egy részt János Zsigmond kezén — adófizetés fejében, a harmadik rész török kézben, közvetlen török uralom alatt. A három részre darabolódott ország külső képe ez volt : Ferdinánd kezén volt az anyaország 35 vármegyéje, Szlavóniából s Horvátországból egy-egy rész ; János Zsigmondnak jutott Erdély s a következő vármegyék : Abauj, Heves, Ung, Zemplén, Torna, Szabolcs, Külső-Szolnok, Arad, Békés, Bihar, Csongrád, Zaránd, Temes és Szörény, részint egészben, részint a megye kisebb, nagyobb területe. Ami való-

sággal a török kezén maradt, ott török módra szerveződött a kormányzat. A földbirtok egy része a török kincstárnak adózott, egy része meg török földesurak kezére került s természetesen a földdel együtt a jobbágy is.

Itt török világ, amott német világ — a magyar világ a kis Erdélyben húzódik meg: ott György barát élesztgeti a szívekben a szebb jövőndő hitét. Egy nagy gondolat vezeti minden lépésében: a magyar nemzeti és állami egység visszaállítása. Az idegenből erős szívű magyarrá lett barát a *nemzeti királyság* eszméjeért lelkesül s tisztában van azzal, hogy a nemzeti királyság legbiztosabb fundamentuma a *nemzeti egység* lehet csupán. Nemzeti egység pedig nem is képzelhető a földnépe jogi viszonyainak gyökeres változása nélkül. A török hódítás nemcsak azt jelentette, hogy a meghódolt vidékek ezentúl a töröknek fizetik az adót, hanem azt is, hogy a paraszt, ki eddig a magyar földesúrnak szántott, vetett, ezentúl a töröknek hullajtja véres verejtékét. A sorukkal elégedetlen jobbágyokat nem volt nehéz felbujtogatni földesuraik ellen azzal a kecségtetéssel, hogy megszabadulhatnak a jobbágyi súlyos terhektől s különösen a rácok közt megtörtént az is, hogy a parasztság török kézre játszotta a várakat. A jó György barát az, ki első figyelmezteti Ferdinándot s szívhez szóló levélben hívja fel a nép sorsára a király figyelmét. — Mi most — írja többek közt György barát — olyan szolgaságban tartjuk a parasztot, hogy kivéve azt az egyet, hogy feleségétől és gyermekétől meg nem fosztjuk, minden kegyetlenséget elkövetünk rajta. Kivánatos tehát, hogy a *felség nyerje meg a köznép szívét, adja meg neki a szabadságot* s abban állandóan tartsa meg. Az Isten is könnyebben engesztelődik, ha a parasztság visszanyeri szabadságát.«

György barát levele nem hangzott el a pusztában, mert mint János király idejében, most is sűrűn foglalkoztak az ország-

gyűlések a jobbágy helyzetével. Az 1547-iki országgyűlés vissza is állította a jobbágyok szabad költözködési jogát, törvényben ismerve el, hogy a »hajdan virágzó Magyarországnak semmi sem ártott annyit, mint a jobbágyok elnyomása, akiknek jajgatása szakadatlanul száll Isten színe elé.« De a szabad költözködés annyi minden feltételhez volt kötve, hogy a jobbágy vajmi kevés hasznát vehette s még ezt is felfüggesztik a következő évben azzal az indokolással, hogy a jobbágyokat a lefolyt esztendőben *nagyon engedetleneknek* tapasztalták uraik iránt. Esztendőről esztendőre szaporodik a jobbágy terhe s amikor végre igazán komolyan foglalkoznak a szabad költözködéssel (az 1556-iki országgyűlésen), akkor sem az ország érdeke, hanem az Isten haragjától való félelem indította a rendeket arra, hogy a jobbágyok költözését »jövőre és örökre szabadnak« állapítsák meg.

Az ország három részre darabolódva, a nép súlyos terhek alatt sinylődve: mely távol állott az ország a nemzeti egységtől! A rendkívül nehéz helyzetben, a nagy összevisszaságban kevés volt egy embernek esze, lelkesége, ravaszsága (az ország érdekében való ravaszsága), hogy eszméjét megvalósítsa, Magyarországot régi dicsőséges állapotába visszahelyezze. Maga az özvegy királyné nemhogy kezére járt volna a jó György barátnak: minden dolgában gáncsot vetett eléje. Mindenképpen meg akart szabadulni Erdélytől, átadni Ferdinándnak, csak megkapja a Szepességet s a 12 ezer arany forintot. Végre György barát is el kezdett alkudozni Ferdinánddal, de mikor ezt a királyné megtudta, hallani sem akart az egyességről s beárulta a szultánnak, hogy titkon Ferdinánddal alkudozik. György barátot a szultán elcsapja a helytartóságból, helyébe Petrovicsot nevezi ki, de a barát nem enged, haddal megy Petrovicsnak, leveri s közben ismét visszaszerzi a szultán bizalmát. Ismét kezében a hatalom s folytatja kétszínű politikáját a nemzeti egység érdekében.

Egyesíteni Erdélyt legalább ama területeivel az országnak, mely nincs török kézen, egy király uralma alatt: ezen munkál György barát s újabb egyességet köt Ferdinánddal 1551-ben, amelynek értelmében Izabella átadja Erdélyt s a szent koronát Ferdinándnak, ez meg Izzabellának hitbérül fizet 100 ezer forintot, János Zsigmondot kielégíti Oppeln és Ratibor sziléziai hercegségekkel és eljegyzi Johanna nevű leányával. Az özvegy királyné mindjárt át is adta a szent koronát Casteldonak, Ferdinánd vezérének s az el is vitte a koronát Bécsbe. Aztán útra kelt a királyné is, könnyes szemmel hagyta ott Erdélyt, melyet purgatóriumnak nevezett, a hazafiak pedig nagyon örültek az egyességnek, mely Erdélyt ismét összecsatolta az anyaországgal.

De ez az öröm nem tartott sokáig. Ferdinánd, mint rendesen, aláírta az egyességet, de nem tartotta meg. A két hercegség közül csak az egyiket, Oppelnt adta át, de jövedelem nélkül. Erdély védelmére nem is gondolt. Még kevésbé arra, hogy leányát János Zsigmonddal eljegyezze. György barátot nevezte ki ugyan Erdély vajdájának, de nem bízott a barát hűségében s titkon felhatalmazta Castaldot, aki vagy hétezer zsoldossal Erdélyben táborzott, hogy alkalmas pillanatban tegye el láb alól azt az embert, aki megszerezte neki Erdélyt s Magyarország egy részét! Igaz hogy a barát folyton levelezett a szultánnal, de ennek a levelezésnek az volt a célja, hogy a szultánt félrevezesse; hogy a szultánnal elhitesse: Izabella királyné eltávozott ugyan Erdélyből, de egyébként minden a régiben maradt. Sőt a barát nem is csinált titkot a levelezésből. A szultánnal való ravasz játékát közölte Ferdinánddal is, főbb embereivel is. De hiába, a bizalom megrendült a barátban. Fejökbe vették, hogy a barát rájuk zúdítja a törököt. S míg a barát palástolta a valóságot a szultán előtt, a bizalmatlan Ferdinánd nagy oktalannul megüzente a szultánnak, hogy övé Erdély, ő fizeti ezután Erdélyért az adót.

A kocka el volt vetve. A szultán mértéktelen haragra gerjedt s nagy sereget indított Erdély ellen. És Ferdinánd tehetetlenül áll, sem katonája, sem pénze a védekezésre. A jó György barát az, aki sereget toborz, szembeszáll a törökkel, Lippát vissza is foglalja télvíz idején s mikor visszajön alvinci várába, orgyilkosok várakoznak rá! A hitvány Castaldo kora reggel (1551 december 17-én), amikor a barát éppen levelet írt, besompolygott a szobába titkárával s tört dőf a nemes férfiú keblébe. Az orvul megtámadott védi magát, a lármára több zsoldos tiszt rohan be s megölik Magyarországnak azidő szerint legnagyobb államférfiát, leghívebb fiát, Ferdinánd becsületes, őszinte hívét. Levágják a fülét s elküldik Ferdinándnak. Természetesen, lefoglalják kincseit is s hitványságukat tetézik azzal, hogy holttestét teljes hetven napon át temetetlen hagyják.

Ilyen véget ért az a férfiú, aki becsületes szándékkal munkált azon, hogy Habsburg Ferdinánd alatt egyesítse újra Magyarországot, természetesen, magyar igazgatással. Ezért kellett elpusztulnia. Ferdinánd és emberei megszállott tartománynak nézték az országot, melyet kényük-kedvük szerint zsarolhatnak. Azt meg nem értették, hogy annak a fejedelmi családnak, mely I. Ferdinánd személyében Magyarország trónjára került, csak az erős, az egységes Magyarország biztosíthatja erejét és hatalmát.

¶ Temesvár, Drégely, Eger, Szigetvár hősei.

És a barát halálával csakugyan megindult a nagy romlás. A török egész erővel vetette magát erre a szerencsétlen országra. Az 1552-ik esztendőben hatalmas arányokban indult meg a török hódítás. Egyszerre két török sereg kezdte meg a nagy hódítás művét: egy délen, a Temesközben, egy

Budától észak felé. S mikor bekövetkezett a halálos veszedelem, a magyar, a szegény magyar megint csak magára maradt. A jó György barátot Ferdinánd meg tudta öletni, de az országot megvédeni nem. A Temesközbe Castaldo vezér maga helyett Aldana lippai kapitányt rendelte a török ellen, »a világ leghitványabb emberét«. Castaldo nevezte annak, mi hát nem mondhatjuk, hogy a világ legderekabb embere volt. Ellenben Temesvárt egy magyar vitéz védte: a hős Losonczy István, aki mikor hasztalan könyörgött pénzért, katonáért, saját családi kincseit zálogosította el s úgy szerzett katonákat. Castaldotól meg Aldanától hiába kért segítséget: hadd vesszen a magyar. Százezer főnyi török had ellen teljes egy hónapig védte Losonczy Temesvárt. Már romokká lett a vár, de ő még akkor sem adja fel, mígnem a német és spanyol zsoldosok fel nem láznak s a vár feladására nem kényszerítik. Losonczy feladja a várat, de azzal a kikötéssel, hogy embereivel szabadon vonulhat ki. Ám a janicsárok megkivánják Losonczy aranyos sisakját, megrohanják a kivonuló őrséget s a vitéz magyarok mind egy szálig elhullanak a rettenetes, kétségbeesett viadalban. Aldana Lippáról Erdélybe szaladt s a Temesköz török kézre került.

Míg az egyik török sereg Temesvárt vívta, a másik a hont-nógrádi várak ellen indult, sorba vívja meg azokat. Csupán Drégely vára állítja meg hosszabb időre Ali basa diadalmas seregét. A költők által oly sokszor megénekelte hős Szondy György volt a drégelyi vár kapitánya. Egy maroknyi csapat védi a várat, de csupa hős, magát halálra szánt vitéz. A török ágyúk már ledöntik a vár tornyát, nyilvánvaló, hogy török kézre kerül, de Szondy védi a várat halálig. Felszólítja Ali basa, hogy adja meg magát, mehet embereivel szabadon, semmi bántódás nem éri őket. De Szondy visszautasítja a kegyelmet. Győzelem vagy halál: e kettő közt van csak választása. S mikor látja, hogy hiába-

való a küzdelem, nem törődik a maga életével, csupán két ifjú apródjának élete, sorsa búsítja szívét. Török foglyok vannak a várban, ezek közül kettőt követségbe küld Alihoz, velük két kedves apródját, azzal a kéréssel, fogadja kegyelmébe őket, nevelje hőskökké! Ali basa szeretettel fogadja a fiúkat, Szondy pedig készül a halálra. Vallásos lelke Istenhez fordul: meggyónja bűneit... Vajjon voltak-e? Lehettek-e bűnei ilyen igaz hazafinak? Meggyóntak vele a vitézek is. Aztán a vár udvarán halomba hordatja minden kincsét, leszuratja kedves paripáit, alájuk gyujtat: gomolyg a füst, felcsap a láng s Szondy és vitézei kirohannak a várból, neki vágnak szilaj haraggal a rengeteg török hadnak. Hull a török a magyar vitézek kardjától, de hajh, elhullanak ők is mind egy szálig. Szondyt térden találja egy golyó, de sebzetten is osztja a halált, míg végsőt nem lehel. A győztes Ali megmegtört, könnybe borult szemmel áll a magyar hős holtteste felett. Feje levágva a hősnek, de Ali a test mellé téteti s úgy temeteti el, hőst megillető pompával, szemben a várral, hegy tetején, s sírjára lobogós kopját szúr: hadd hirdesse mindenkinek az igaz hazafi hősi halálát.

Ime, így védték a magyarok a hazájukat. A szedett-vedett zsoldos népnek nem volt hazája e föld: ha védte, kénytelen-ségből védte, ímmel-ámmal, gyáván, s amerre a török elvonul, mindenütt megadják magukat. De aztán amely mértékben megbecsülte a török a Szondykat, abban a mértékben vetette meg a hitvány zsoldos hadat s föl van jegyezve, hogy a törökök Budán egy mérő árpaért adtak el egy fogoly német katonát.

Eközben a temesközi török sereg Szolnoknak megy, beveszi s ott egyesül Ali seregével: így indulnak Egernek. A hős Szondynak párja akad itt Dobó Istvánban. Eger várát mindössze 1094 katona védi, ebből 824 jobbágyember volt, kiket Dobó az ágyúk mellé állított s fel van jegyezve róluk,

hogy kitűnően állották meg a helyüket. Csudákat művel Dobó és embereinek a hősiessége, halálmegvetése. A rengeteg török had ellepi Eger vidékét s Ali basa elbizakodottan szólítja fel Dobót, hogy adja fel azt a »rossz akolt«. De a »rossz akol« kapitánya bilincsre verette a követet, a vár falára koporsót szegeztetett két lándzsa közé: meghalunk, de nem adjuk meg magunkat — ezt jelentette a két lándzsa közé szegezett koporsó! És megesküszik Isten szabad ege alatt Dobó, hogy küldhet levelet a török akármennyit, mind olvasatlan égeti el. Ő nem firkál, nem üzenet, hanem védi a várat, életre-halálra. S megindult az ostrom bős dühvel, rettentő elkeseredéssel. Bömbölnek az ágyúk, nyiladoznak a rések itt is, ott is a vár falain, de mi rést nappal üt a török ágyúk golyója, éjjel betömi a halálra fáradt védősereg. Nincs pihenés sem éjjel, sem nappal. Ki-kitörnek, sűrű rendeket vágnak a török sereg soraiban, aztán vissza s lövik, vágják a vár fokára kapaszkodó janicsárokat. Meg-meglendül itt-ott a török zászló, de ismét eltűnik: elsöpri a magyarok halálmegvető hősiessége. A férfiak közé vegyülnek a nők is, egyesült erővel verik vissza a vakmerő törököt. Eközben nagy szerencsétlenség éri: légbe röpül a sekrestye, melyben lőport tartottak, romba dül a vár egy része. Sebaj! Csudás gyorsasággal kitömik a réseket s visszaverik a győzelmében már bizonyos törököt. Nincs puskapor. Gyártanak újat s minden kezük ügyébe eső szerszámmal verik, ölik az ellenséget. Most a török vezér nagy rohamot indít: azt is visszaverik. Másnap újra kezdik a rohamot, de már a török elcsüggedett, nem bízik magában: ütik, verik a tömeget hátulról, úgy »lelkesítik« a rohamra. Mindhiába! Ime, még a nők is kardot suhogtatnak, hatalmas köveket zúdítanak az ostromlók nyakába. Végre is belátja a török, hogy a »rossz akol« bevehetetlen. Szeptember 15-én kezdette a vívást s október 18-án csúfos kudarccal húzódik el a vár alól, melyet egy maroknyi magyartól nem tudott

elvenni. Egy maroknyi magyartól, mely éppúgy nem kapott segedelmet, mint a hogy Szondy nem.

A magyar lélek büszke megilletődéssel gondol a magyar vitézség, a honszerelem e dicsőséges példáira. Ha a Losonczy Istvánok, Szondy Györgyök, Dobó Istvánok nem is tudták feltartóztatni a nagy veszedelmet, ébren tartották a hitet a magyar faj őserejében: nem semmisülhet meg az a nemzet, melynek fiai így tudnak harcolni s meghalni a hazáért! Pedig az 1552-ik esztendőben 54 vár jutott török kézre. De mit ért a Dobó Istvánok vitézsége, ha nem volt egy a magyar s ha nem volt oly királya, akinek szívét nagy cselekedetre buzdította volna e föld szeretete. A zsoldos had csak terhére s nem segedelmére volt a küzdő, élet-halálharcot vívó magyarnak. Közönséges rablóhad volt az, s a szegény magyarnak egyszerre két ellenség ellen kellett védekeznie: a hódító török s a »védő« német ellen.

A szultán folytatja a hódítás művét szakadatlan s Ferdinánd országrésze mind szűkebb területre szorúl. Mindennek ellenére, mikor 1559-ben békét kötnek, a megkisebbedett területért is 30.000 forint adót vállal Ferdinánd. Nyolc esztendőre kötötték a békét, melynek fejében Ferdinándnak le kellett mondania Erdélyről s átadni Izabellának, aki már a békekötés előtt visszatért Erdélybe. Az özvegy királyné három évig uralkodik fia nevében, 1559-ben meghal s János Zsigmond Magyarország választott királya címmel lép örökébe. Nyolc esztendőre kötötték a békét, de a harc volta-képpen nem szünetelt. Ferdinánd nem tudott beletörődni Erdély elvesztésébe, János Zsigmond ellen fellázította a székelyeket és szászokat s bár János Zsigmond leverte a lázadást török segedelemmel, tovább folyt a harc Erdélyben is, az anyaországban is, különösen a végeken, hol a török portyázott szüntelen. Ami terület Ferdinánd kezén maradt, azt ő afféle határörvidéknek tekintette, mely igen jó volt a

német birodalom védelmére. Mert időközben (1558-ban) I. Ferdinánd megkapta a római-német császári koronát is, ura lett a hatalmas német birodalomnak. Módjában lett volna tehát, hogy Magyarországot megvédje a török ellen, ám kisebb gondja is nagyobb volt ennél. Viselte a magyar király címet, de nem viselte a vele járó terheket. Magyarországi birtokait hozzászámította az osztrák tartományokhoz s ugyanúgy kormányozta, mintha osztrák tartomány lett volna a kezén levő terület. Megszüntette a nádorságot, helyébe királyi helytartót rendelt: ez kormányozott Bécsből jött utasítások szerint. Hadügyet, pénzügyet, mindent osztrák mintára kezelték, a régi alkotmányos intézményekből csak az országgyűlés maradt meg: ezt nem törülhette el, mert ez szavazta meg az adót, ha pedig az nem szavazta meg, a vármegyék nem hajtották be. Csakhogy az országgyűlés ne zavarhassa önkényes uralkodását, kész volt még az adóról is lemondani. Nem ismerte el az országgyűlés királyválasztó jogát, azt vitatta, hogy ő örökjoggal szerezte meg a magyar koronát s végre is ráerőszakolta az országgyűlésre 1563-ban, hogy választás nélkül ismerje el fiát, Miksát, Magyarország királyának. Csakugyan el is ismerték királynak, meg is koronázták Miksát is, a feleségét is. Ez a tény mutatja az akkori magyarság szörnyű legyengülését. A német birodalom császára uralkodik Magyarországon s nem Magyarország királya. Királyi udvar volt, — nincs. Bécsben van az udvar, a császári udvar, s ott magyar embernek helye nincs. Megígérte Ferdinánd, hogy az esztendő egy részét Magyarországon tölti, — adós maradt az ígérettel. Megígérte, hogy a fia állandóan Magyarországon lakik, — ezzel az ígérettel is adós maradt. Ellenben szabadon garázdálkodtak zsoldosai, élőködtek a népen s szabadon garázdálkodtak a »bujdosók« is, a török uralom alól a király földjére menekülő szegény nemes emberek és jobbágyok, akik szegénylegények módjára

kóboroltak, prédáltak, raboltak, ott keresték a kenyeret, ahol találták.

Ferdinánd idejében törnek ki a *felekezeti harcok* is. Valóban még csak ez hiányzott ebben a szétdarabolódott, szerencsétlen országban. Luther tanai már régebben eljutottak volt az országba, most eljutottak Zwingli és Kálvin hitujító tanai is. A régi hit papjai is tömegesen szegődnek az új hit zászlaja alá. Maga Ferdinánd, bár ellensége volt a hitujításnak, elősegítette a terjedését: maga ellen tüzelvén a katolikus papságot azzal, hogy egyházi javakat világiaknak adományozott. Míg a felvidéken, különösen a német városokban Luther vallása vert gyökeret, Kálvin vallása a tiszta magyar nép tömegét hódította meg, Erdélyben pedig az unitárius vallás hatalmasodott el. A felekezetek kölcsönösen üldözik egymást, az országgyűlésen is dúl a vallás-háború, magyart a magyartól elidegenít a valláskülönbség, s nem tudnak egyesülni a lelkek egy gondolatban: a magyar nemzeti egység visszaállításában, nem törődve egymásnak vallásbeli hitével. Csupán a kis Erdély kivétel. A tordai országgyűlés már 1557-ben hitvallást tett a *vallásszabadság* mellett, kimondván, hogy »mindenki azt a hitet követheti, melyet akar, csak a máshitűeket ne bántsa«. Az ország ama részeiben, hol a török volt az úr, az új hitet vallók szintén békében maradhattak: a török nem törődött vallási dolgokkal. Kálvin egyháza szabadon fejlődhetett a török hódoltság területén.

Területi és vallási tekintetben szétdarabolva: ez Magyarország képe a XVI. század második felében. E szétdarabolódott országnak lett a királya Miksa 1564-ben, még atyja életében, kit az öreg kor gyengesége nyugalomba kényszerített s ki még abban az esztendőben meg is halt. Magyarország nem borult gyászba Ferdinánd halálán s nem örvendezett Miksa jövetelén. Nem volt oka sem a gyászra, sem az öröme. Miksa (1564—1576) még idegenebb volt a magyarnak. Már

főherceg korában többszörösen kiérdekelte a magyarok hidegségét, bizalmatlanságát. És ő nem is munkált azon, hogy a hidegség melegségre, a bizalmatlanság bizalomra váljon. Mint főherceg, egyik országgyűlésen németül szólt a rendekhez s bár nagy volt a felháborodás e miatt, később sem tanult meg magyarul s nem tűrt meg magyar embert az udvarában. Alig kerül trónra, háborúba keveredik János Zsigmonddal s ezzel magára zúdítja az agg Szulejmán szultán haragját, ki 1566-ban rengeteg hadsereggel indul Magyarország ellen. János Zsigmond Belgrádig megy a szultán elé, de Miksa is komolyan lát a készülődéshez: százezer főnyi hadsereget toborz össze. Több oldalról kapott segítséget pénzben és emberben, nevezetesen a pápától, a spanyol királytól, az olasz s német fejedelmektől s bár számban nagyobb volt a szultán hadserege, jobban fel volt szerelve az övé s akik ismerték mind a két haderőt, Miksának jósolták a győzedelmet. Ám Miksa nem Magyarországot, hanem Bécsét féltette a töröktől s ebbeli félelmében a hadsereg zömét Győrnél vesztegeltette, míg a török, hosszas küzdelem után ugyan, elfoglalta Gyulát, majd nekivágott Szigetvárnak.

A halhatatlan emlékü Zrinyi Miklós volt Szigetvár kapitánya, ama Zrinyi Miklós, kinek ősei a horvát Brebiri grófok voltak, ő maga azonban nagy uradalmakat szerzett túl a Dunán s egész családjával magyarrá lett. Magyarrá lelkében és szívében. Nem az ő kötelessége volt Szigetvár védelme, de ismerte e végvár nagy fontosságát, tudta, hogy nagy, tőlán végzetes csapás lesz az országra, ha e várat is hatalmába ejti a török s ennek tudatában pillanatig sem habozott: védeni fogja e várat halálig. A nagy hazafi megírta a végrendeletét s ebben megmagyarázza, hogy miért szánta magát Szigetvár védelmére. Azért, mert e vár védelmén fordul meg Magyarország sorsa, ő tehát utolsó csepp vérig védeni fogja. Lehetetlen megindulás nélkül gondolnunk a hősré, ki akkor

mutatja a honszerelem felemelő példáját, mikor a magyarság nagy zöme csüggedten, fásultan nézi, mint omlik össze az egykor nagy és hatalmas Magyarország, mint szívja véréet török és német. Öreg ember volt már akkor Zrinyi Miklós: 58 éves. De harcok viharai közt s a magyar föld szeretetében öregedett meg. Nem ő az első, — s hál' Istennek nem is az utolsó — kit a magyar haza levegője, a magyar föld illata magyarrá tett, s a legelső, a legnagyobbak sorában élt és halt a hazáért. Nem zsoldért harcolt ő, mint e kor idegenből összeverődött lovagjai, harcolt ő a hazáért. A király nem segítette, ő maga szedett össze 2500 válogatott magyar és horvát vitézt, úgy várta Szulejmán ostromát, aki százezer főnyi haddal jelent meg Szigetvár alatt.

Három része volt Szigetvárnak: maga a vár s az ó- és újváros. Körülfolyta az egész várost az Almás folyó, s mellette nagy mocsár terült el. Augusztus 6-án érkezik a vár alá a szultán, mindjárt megkezdí az ostromot, de Zrinyi visszaveri. Még csak most kezdődik az elkeseredett harc életre-halálra. A janicsárok árkokat és aknákat ásnak az újváros körül s Zrinyi már harmadik nap kénytelen kivonni az őrséget innét, felgyújtván az elhagyott területet. Sorra kerül az óváros és a vár, lövik, ágyúzzák szakadatlan a törökök, rettentő küzdelem után átvágják a töltést az Almás folyón, ezzel utat kap a mocsár, mely eddig erős védelme volt a várnak. Most már csak a vár Zrinyié. A szultán felszólítja: adja fel a várat s ennek fejében megteszi őt Szlavónia, Horvátország és Dalmácia hűbéres fejedelmének. De Zrinyi megesküdött, hogy halálig védi a várat, megesküdtek vitézei is: visszautasítja az ajánlatot. Újabb rohamot indít a szultán, visszaverik. Akkor összeláncolt szekerekre állítja a már-már csüggedő, bizalmavesztett janicsárokat, a szekereket összefogdosott parasztokkal tolatja: így nyomulnak előre a híres janicsárok. Mindhiába: Zrinyi visszaveri ezt a rohamot is.

AZ 1564. TORDAI ORSZÁGGYŰLÉS KIMONDJA A VALLÁSSZABADSÁGOT.

OSZK

Országos Magyar Könyvtár

A török sereg halálra fárad. Pihennie kell. Míg a török pihen, a megfogyatkozott védősereg földből s fatörzsekből új bástyát rak a megrongált várfal mögé. De egy aláaknázott bástya összedül, tűz üt ki a várban, rés támad a falon s a résen betör az ellenség. Még ekkor is visszaverik a magyarok s ez a kudarc annyira megrendíti az agg szultánt, hogy belehal. Ha a török sereg megtudja a szultán halálát, vége az ostromnak, de a főbb emberek eltitkolják a halálát s tovább foly a küzdelem. A szultán halála titokban marad, de ím ég a vár s Zrinyi a gyenge belső várba húzódik. A 2500 emberből már csak néhány száz vívja az élet-halálharcot. Tizenötször verték vissza egy hónapnak a leforgásán a törökök rohamait. most már vége mindennek: elfogyott az eleség, el a víz, segítség nem jön sehonnét. A király Győr-nél vesztegelt, egy szál katonát sem küldött Zrinyinek a százezerből! Ki rójja fel Zrinyinek, ha megadja magát, mikor már nyilvánvaló, hogy tovább nem lehet védeni a várat? Mikor mindent megtett, amit ember tehetett? Ám ő hazafi is volt: ő példát akart adni nemzetének, a jelen- és utókor-nak. Meg kellett mutatnia, hogy egyesek életénél drágább a haza élete s csak úgy élhet a haza, ha fiai meg tudnak halni érte!

Ímé, lángban áll már a belső vár is. Zrinyi Miklós készül a halálra. Magára ölti legdrágább ruháját: aranylánc a nyakán, gyémántos boglárú kócsagos kalap a fején, s kard a kezében. Két zsebébe száz-száz aranyat tesz: ne ingyen találja meg holttestét, aki megtalálja. Aztán összegyűjti vitézeit, beszél hozzájuk: a vallásos lelkű magyar vezér szava ez. Nyugodjatok meg Istennek akaratában: Ő akarta így. Ő akarta, hogy elpusztuljon Szigetvár, az ő szent akarata, hogy ők is elpusztuljanak, meghaljanak a hazáért. Nincs köztük, egy vitéz sincs, aki féljen a haláltól. Férfiruhát öltenek a nők is, úgy indulnak a bizonyos halálba. A kapunál egy nagy

ágyú néz le a völgybe, a török seregre. Ezt elsütik, dördül az ágyú s gomolygó füstje közt kirohannak. Karddal, buzogánnyal osztják a halált, mígnem valamennyi holtan, sebektől borítottan terül el a véráztatta földön: hírmondó sem marad a dicső csapatból. Megsemmisülhet-e az ország, melynek fiai így tudnak meghalni? Ez a halál a nemzet feltámadását jelenti. A százezer főnyi török seregnek jó harmada hullott el az egyhónapos viadalban. Elhullott a vitéz janicároknak is jó felerésze. És meghalt az agg Szulejmán is, a nagy hódító, a török birodalom legnagyobb császára. Zrinyi nevét, hősi halálát emlegette, dicsőítette az egész világ s nagy megbotránkozással beszéltek Miksa királyról, ki tétlenül nézte Szigetvár bevételét. Maga a török, nagy katonai pompával eltemetvén Zrinyi holttestét, a fejét ezzel a megalázó üzenettel küldötte a győri táborba: »Legbátrabb emberetek fejét küldöm, melyre még jövőben is nagy szükségetek lenne!«

Szigetvár bevétele után a török sereg hazavonult, s az új szultánnal, Szelimmel, nyolc esztendő békét kötött Miksa király, aki összetoborzott nagy seregével semmit sem tett Magyarország védelmére. Drinápolyban kötötték meg a békét 1568-ban, a király kezén maradt, ami akkor birtokában volt s ezért fizetett 30 ezer forint évi »tiszteletdíjat«. Huszonöt esztendeig tartott a Drinápolyban kötött béke, de a végeken ez idő alatt sem pihentek a fegyverek, a török csapatok folyton be-betörték, a jó magyar vitézek védték a határt, ahogy védhették, gyakran példáját mutatván a magyar vitézségnek s a szegény nép úgy segített magán, hogy bár királyi területen lakott, »behódolt« a töröknek is: kétfelé fizette az adót, csak-hogy békében hagyják. Jóllehet a török nem volt régi erejében, folyton fogyott a magyar király területe, aminthogy a királynak minden cselekedete arra vallott, hogy Magyarország megvédésénél kisebb gondja is nagyobb. Gyűlölte a magyar urakat, üldözte őket minden ok nélkül s többek közt a hő

Dobó István, Eger védője három esztendeig szenvedett börtönben nagy ártatlanul. Fiai Spanyolországban éltek s hiába kérték a magyar urak, hogy bár egy fiát hozza Magyarországra, hadd nevelődjék magyar királynak. Tartománynak nézte az országot, s aszerint bánt el vele. A népnek leírhatatlan volt az állapota. A német zsoldosok »a szegény nép verejtékén élnek« — panaszkodik az 1566-iki országgyűlés — s némely helyen úgy elraboltak mindent, hogy a nép éhhalállal pusztult el. Nagy a panasz a német tisztekre, akik sok helyen vámokat, harmincadokat állítottak fel, s az azokon átvitt gabonát, bort és mindenféle élelmicikket, akár maguk használatára, akár eladásra vitték, hat forinttal vámolták meg s nemes és jobbágy közt különbséget nem tettek. Sőt a német tisztek még a birtokügyekbe is beleavatkoztak, ítéletet mondtak s azt erőszakkal végre is hajtották. A zsoldosok nemcsak sanyargatták a népet, de még gyermekrablásra is vetemedtek s azokat a kapitányok javára kéz alatt eladták a töröknek! Valósággal élőködnek a népen, rabolnak, garázdálkodnak. Köznemesek és jobbágyok sorsa szinte egy: súlyosan nehezedik rájuk a német atyáskodás.

Túl a Tiszán ki is üt a parasztlázadás 1570-ben. Egy Karácsony György nevű, ritka erejéről híres ember mozdítja meg az elsanyargatott népet. Jól tudott beszélni a nép szája íze szerint Karácsony György, kinek »fekete ember« volt a mellékeve. Isten küldöttjének nevezte magát, akit Isten a sokat sanyargatott nép szabadítására küldött s 1570 tavaszán mintegy ötezer ember gyűlt zászlaja alá Debrecen mellett. A paraszthatat csakhamar szétverték, a »fekete embert« lefejezték: ez a lázadás hamar véget ért.

Jóval komolyabb volt az a lázadás, mely 1573-ban ütött ki Szlavóniában. Tahy Ferenc földesúr szomszédvári birtokán lázadtak fel a parasztok a földesúr elviselhetetlen zsarnoksága ellen, miután hiába keresték az igazukat. Egy Gubecz

Máté nevű ember állott a lázadók élére s tűzként terjedt a lázadás faluról falura, vidékről vidékre. Fellázadt Krajnának kulpavidéki parasztsága is, sőt a stájer parasztok közül is sokan csatlakoztak a lázadáshoz. Mintegy tizenötezer főre rúgott a lázadó parasztság serege, mely sorba vette a nemesi házakat, kastélyokat, rabolt, gyujtogatott, gyilkolt. Ám ez a lázadás sem tartott sokáig. A nemesség s az egyes várak őrsege leverte a lázadást: az elfogott parasztokat lemészárolták, felakasztották. A házak falai és a fák a helységekben s az utak szélei tele voltak a felakasztott parasztok holttesteivel. A többek közt egy terebélyes körtefa ágain tizenhat paraszt függött. És Gubecz Mátét is ugyanaz a sors érte, mi Dózsa Györgyöt: szörnyű kínzásokkal végezték ki Zágráb piacán.

A csillagvizsgáló király.

E lázadást megelőző esztendőben, 1572-ben koronázták meg Rudolfot, Miksa egyik fiát magyar királynak, még pedig őt már választás nélkül, de csak 1576-ban, atyja halála után, kezdi meg (1576—1608) a tényleges uralkodást. Az ő uralkodásához némi reményt fűztek a magyarok, de csakhamar keserű csalódás érte a reménykedőket. Spanyolországban nevelkedett, nagybátyjának, II. Fülöpnek az udvarában s a jezsuiták nevelte király azzal az elhatározással lépett a trónra, hogy elnyomja minden eszközzel az új hitet s ha másként nem, fegyverrel is, erőszakkal is hatalomra segíti a régit. De a testileg, lelkiileg ernyedtt ifjú sokkal gyengébb volt, semhogy elhatározását ő maga valósíthassa meg. Akkor már nemcsak Magyarországon, de Ausztriában is, Csehországban is nagy hatalom volt az új hit s a gyenge akarátú király csakhamar visszariadt a harctól. Elbetegesedett, búskomorság lepte meg, fásultan, közömbösen nézte a dolgok folyását, az országos dol-

gokkal nem törődött. Visszahúzódott Prágába, vizsgálta a csillagokat, kereste a bölcsek kövét, az aranycsinálás titkát s haszontalan kísérletekre rengeteg pénzt pocsékolt el. Országait s köztük Magyarországot is a testvérei meg lelketlen tanácsadói kormányozták, a panaszokat meg sem hallgatta, sőt el sem is fogadta a panaszosokat. Magyarországon öccse, Ernő főherceg volt a helytartója, ő maga eleinte egynehány-szor eljárt Pozsonyba, aztán végkép visszavonult Prágába. A végeken állandóan küzdött a magyar a törökkel: Rudolf nem törődött vele. A török terjeszkedett, vitte a magyar foglyokat, a német zsoldos sanyargatta a népet, Rudolf pedig kereste az aranycsinálás titkát, vizsgálta a csillagokat. Szinán basa 1552-ben elfoglalta Győrt, mely talán a legfontosabb vára volt akkor az országnak, Rudolf pedig békét kötött a törökkel s tovább vizsgálta a csillagokat, kereste az aranycsinálás titkát.

Az újabb békekötésben a törökök Rudolf tehetetlenségét látták, aminthogy nem is láthattak egyebet. Konstantinápolyban felülkerekedett a háborús párt s Szinán basa, a nagy-vezér, már 1593-ban megkezdte a hadi készülődést s a szultán megüzeni a háborút. A hosszú békére hosszú háború következik s az aranycsináló királyt teljesen készületlenül találja a háború. Kétségbeesett helyzetében a kis Erdélyre veti a szemét: ott keres szövetségest. Már János Zsigmond fejedelem véd- és dacszövetséget kötött volt Miksával a török ellen, de a szerződést nem hajthatták végre: János Zsigmond meghalt 1571-ben s az erdélyi országgyűlés a magvaszakadt Zápolyai család örökébe: Báthory Istvánt ültette. Ő lett Erdély fejedelme, de bár titokban hűséget esküdött Miksának, a bécsi udvar nem bízott benne s Békés Gáspárral, János Zsigmond egykori komornyikjával akarták kiűttetni a fejedelmi székből. Báthory hamar leverte a Békés Gáspár szervezte lázadást, s közmegelegedésre vezette a kis Erdély ügyeit, de, fájdalom, nagyon kevés ideig. A nagyműveltségű

férfiút a lengyelek királyukká választották s fejedelmi örökébe bátyja, Báthory Kristóf lépett 1576-ban, tehát abban az esztendőben, melyben Rudolf Magyarország királya lett. Mindössze öt esztendeig ült Báthory Kristóf a fejedelmi széken. A beteges ember 1581-ben meghalt, de még halála előtt megválasztották kiskorú fiát, Zsigmondot a rendek fejedelemnek. A jezsuiták nevelték Zsigmondot s amint kikerült a gyámság alól, egyszerre más világ lett Erdélyben: a rendek kívánására eltávolította ugyan a jezsuitákat, de egyenkint vissza is hívta őket. Rudolf is, Báthory Zsigmond is, mindkettő a jezsuiták neveltje, a vallásszabadság ellensége, hamar megértik egymást. Az is, ez is beteg lelkű ember. Megkötik a szövetséget 1594-ben a török ellen, de az erdélyi országgyűlés nem járul a szövetséghez: feltételül szabta, hogy Rudolf előbb foglalja vissza Budát, addig nem szabad kikötni a törökkel. Az ingatag lelkű Báthory, mikor látja, hogy az egész Erdély helyteleníti a Rudolfal való szövetséget, lemond a fejedelemségről rokona, Báthory Boldizsár javára, elindul külföldre, de hirtelen mást gondol, visszafordul, a lemondást visszavonja, Boldizsárt kivégezteti s vele több főurat — törvényes ítélet nélkül. Nagy a rémület a kis Erdélyben s most már az országgyűlés is elfogadja a Rudolfal való szövetséget, nyíltan szakít a törökkel. Rudolf temérdek pénzbeli segítséget kap külföldről, a magyar országgyűlés is bőkezűen szavazza meg az adót a török ellen viselendő háborúra: egy szebb jövőndő hajnalát látják az anyaország és Erdély egyesülésében. De a temérdek pénz elkallódott s az 1594-ik év folyamán a török több helyen megverte Rudolf seregét. Győr elvesztése volt a legnagyobb csapás. A következő évben Esztergom, Vác és Visegrád visszakerült magyar kézre, Báthory Zsigmond pedig meghódította Mihály oláh vajdát, meg a moldvai vajdát is, megverte Szinán basát is, ki főseregét a Havasalföldre vezette és nem Magyarországra,

hogyan megtorolja a vajdák elpártolását. Váratlan volt az erdélyi sereg e nagy győzelme Szinán basán, nagy volt az öröm, de nem sokáig tartott. A következő évben, 1596-ban, III. Mohamed szultán maga vezette hadait s Dobó híres várát, melynek akkor Nyáry Pál volt a kapitánya, bevette. Hitvány árulás juttatta Egert török kézre. A nagyrészt idegen katonák felláztak Nyáry Pál ellen, megkötözték s úgy küldötték át a török táborba. A szultán, becsületére legyen mondva, az árulókat egytől egyik lefejeztette. De a döntő ütközet Mezőkeresztesnél volt: itt találkozott a szultán serege Rudolf és Báthory Zsigmond egyesült hadaival. Miksa főherceg volt az egyesült hadak vezére, »a hadviselésben tudatlan« ember. Az egyesült hadak már meg is szalasztották a török sereget, de a győzelemtől ittasult katonák a táborban talált prédára vetik magukat, összevesznek a prédán, aztán mulatnak a szultán sátrában: így lepi meg őket egy kis török csapat s megfutamítja, szétveri az egyesült hadakat! Ezt a csorbát 1597-ben kiköszörülte a hős Pálffy Győr visszafoglalásával s mert a török erejét a kisázsiai lázadások foglalták le, a siker reményével lehetett volna megpróbálni a török kiverését. De Rudolf nem gondolt erre: ő nagyobb ellenséget látott a magyarban, mint a törökben. Fontosabb volt neki a magyar protestánsok kiirtása a török kiverésénél s bosszankodott, ha innét-onnét hírek jöttek a magyar fegyverek győzelméről.

Bepillantás Erdélybe.

Közben nagy dolog történt Rudolfnak hozzá hasonló lelki beteg szövetségesével, Báthory Zsigmonddal is. A szerencsétlen Báthory 1595-ben feleségül vette Károly stiriai főherceg leányát, Mária Krisztiennát, de ez a házasság szörnyű terhére

volt a testileg, lelkileg beteg embernek s mindenképen meg akart szabadulni a meggondolatlanul kötött frigytől. Átadta Rudolfnak Erdélyt, csak kieszközölje a házasság felbontását, elutazott Erdélyből s Rudolf rá is tette a kezét a becses szerzeményre. Már útban volt az öccse, Miksa főherceg, kit Rudolf kormányzónak nevezett ki, mikor a boldogtalan Báthory ismét mást gondolt, visszatért Erdélybe, abban a hitben, hogy időközben a felesége is eltávozott s újra visszaült a fejedelmi székbe. Lelki egyensúlyának megrendülését bizonyítja az ide-oda kapkodás. Visszajövéen Erdélybe, a törökkel kezd alkudozni, de hirtelen mást gondolt, megint Rudolfal egyezkedik. Követségbe küldi hozzá Bocskay Istvánt, azzal a megbízással, hogy átadja neki Erdélyt. De míg Bocskay Prágában alkudozott, az országgyűlésen (1597-ben) bejelentette a rendek nagy ámulatára, hogy lemond a fejedelemségről öccse, Endre bíbornok javára s ő Lengyelországba költözik. Az országgyűlés örömmel fogadta a változást s mire Bocskay hazatért, már Báthory Endre volt Erdély fejedelme. Am ekkor már Rudolfnak zsebében volt a szerződés, s elhatározta, hogy, ha másként nem lehet, most már fegyverrel foglalja el Erdélyt. Kapott is rá szövetségest Mihály oláh vajda személyében, ki Rudolf biztatására betört Erdélybe s Szeben mellett 1599-ben megverte az erdélyi sereget. Báthory Endre futva menekült Erdélyből, de a csíki havasokon utólérték s megölték a — székelyek. Mert a székelyek Mihály vajdával tartottak. Ez a derék nép sokat szenvedett a Báthoryak alatt s Mihály vajdának könnyű volt megnyerni a székelységet a gyűlölt Báthoryak ellen. Már János Zsigmond ellen fellázadtak a szabad székelyek, mivelhogy szabadságukat nem védte meg az urak önkénye ellen. Ezt a lázadást János Zsigmond leverte s két várat építtetett velök: *Székelytámad* az egyik, Székelybánja a másik, hogy az unokáik is megemlegessék a lázadást. Báthory Istvánban is csa-

STEPHANVS BOCHKAY DE KIS
MARIA, PRINCEPS TRANS SYLVA
NIAE, PARTIVM REGNI HVNGARIAE DOMI
NVS, ET SICVLORVM COMES · ANNO MDC V.

Desumpta inscriptio ex daleris argenteis ab ipse eius

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

latkoztak a székelyek s mikor Békés Gáspár fölkelte ellene, vele tartottak. De Báthory leverte Békést s még keservesebb sors lett osztályrésze annak a népnek, mely mindég hű védője volt az ország keleti határának. Ebben az időben történt, hogy sokan a szombatos vagy zsidózó vallásban kerestek vigasztalást: az elnyomott nép várta a Messiást, aki megszabadítja őket. De az új vallás még erősebb üldözésnek lett okozója s a szegény székelyek tömegesen bujdosnak ki Moldovába, Oláhországba. Természetes, hogy mikor aztán Mihály vajda betört Erdélybe, kész szövetségest talált a székelyekben, a kibujdosottakban és az otthonmaradottakban egyaránt. Báthory Endre megölésével vérszenvedést kapott az oláh vajda s arról kezdett álmodozni, hogy ő lesz Erdély fejedelme. Irtó háborút kezdett a nemesség és a városi polgárság ellen, a székelyek s a jobbágyok sorba pusztították a nemesi házakat, raboltak, égettek, gyilkoltak: kegyetlenül megtorolták a hosszú időn át szenvedett sérelmeket. Az erdélyi nemesség a kétségbeesett helyzetben egyenesen Básta Györgyhöz, a császári fővezérhez fordult segítségért s Básta jött is azonnal Erdélybe, egyesült a nemesség hadaival, Miriszlónál 1600-ban tönkre verte Mihály vajda seregét s ezzel beült Erdélybe kormányozni — a »császár nevében«.

De íme újra hazajött Báthory Zsigmond, újra visszaültetik a fejedelmi székre, Bástát pedig fogságba vetik a nemes urak. Történt ez 1604-ben, de még ez esztendőben szabadon eresztik Bástát, ki vad haraggal siet Felső-Magyarországba, onnét vissza nagy sereggel, hozzácsatlakozik Mihály vajda is s Nagygoroszlónál megverik Báthoryt. Szörnyű napok következtek. A bosszútól lihegő Básta kegyetlenül torolja meg a szenvedett fogságot. Most már nem beült Erdélybe, hanem ráült Erdély nyakára, irgalmatlanul öleti a nemes urakat, orvul megöleti magát Mihály vajdát is, miután az oláhjaival fölégette, kirabolta Nagyenyedet, Tordát és Gyulafehérvárt.

Báthory Zsigmond a törökkel próbál szerencsét, de hiába. Ismét átadja Erdélyt Rudolfnak, de a nemesség hallani sem akar a német uralomról, fegyvert fog Székely Mózes vezérlése alatt. Ám Básta nemcsak kegyetlen, de kitűnő katona is, leveri Székely Mózeset. Aztán fejedelemmé választják az urak Székelyt s újra szerencsét próbálnak, de ez a második próbálkozás is balul üt ki: maga Székely Mózes is elesik a csatában. Most már elemében van a gonosz, durva lelkű Básta. Rettenetes sarcot vet ki a nemességre, a városokra, sorban kobozza el a jószágokat, öleti a főbb embereket. Németség akarja tenni Erdélyt, azt az Erdélyt, melynek magyarsága legszívósabban küzd nemzeti lételéért. Úrnak, jobbagynak, szabad székelynek egy a sorsa: Básta irgalmatlanul zsarol s oly szörnyű inség nehezedik Erdélyre, hogy a nép maga húzza szekerét, mert nincs mit eléje fogjon; kapával szakgatja fel a földet, mert nincs ekéje s ha van is, ígás marha nincs. Ennek a rettenetes embernek a nevéből Básta szekérének nevezik a szekeret, Básta ekéjének a kapát, mivelhogy ember húzta amazt, eke helyett szolgált emez. Pusztul a nép az éhínségben s Nagyenyeden a mészárszéken emberhúst mérnek ki.

Ilyen volt a német világ Erdélyben. S ilyen világ készüldött az anyaországban is. A török helyett a magyarok kiirtását tűzte ki Rudolf. Sorban szedte el az uradalmakat a főuraktól, hűtlenségi pert indítván ellenük. Nemcsak a jószágokat vette el, az életüket is. Napirenden volt a fej- és jószágvesztés. A magyar birtokba itt is, ott is idegen s különösen német urak ültek. Valóságos irtó háborút kezdettek a magyarság ellen, a protestáns vallás kiirtásának örve alatt. A városokban kezdték meg az erőszakoskodást, azzal a számítással, hogy a nemesség nem törődik a polgárság üldözésével, mivelhogy gyűlölik egymást. Kassán Belgioso tábornok 1604-ben katonai erővel vette el a protestánsoktól a templomot. Elvette a király parancsára. De a nemesség

magáévá tette a sérelmet. Általános volt a hit, hogy a polgárság után a nemesség következik. Az országgyűlés a vallás-
szabadság törvényes biztosítását követelte s ezt törvénybe is
foglalták, de mihelyt az országgyűlés eloszlott, a király önké-
nyesen egy új cikkelyt toldott az országgyűlésen hozott 21 cik-
kelyhez. A hirhedett 22-ik cikkely szószerint ez: »Ő Felsége,
dicső ősei és elődjei példáját követve, ragaszkodik a róm.
kath. hithez, és királyi hatalmából megerősíti az ezen hit
javára hozott régibb törvényt. Hogy pedig a következő
gyűlésen a vallás ügyével ne késleltessék a tárgyalásokat,
ő Felsége elhatározta, hogy az újítók ellen a törvényes bü-
ntetéseket foganatba fogja vétetni.«

Nyílt hadüzenet volt ez a becsempészett cikkely nem-
csak a protestánsoknak, de magának a magyar alkotmány-
nak is: országgyűlés nélkül hozott törvényt a király! A felső-
magyarországi vármegyék tiltakoztak a törvénytelenység ellen,
nőttön nő az elkeseredés, az izgalom országszerte. Egyszerre
nyilvánvalóvá lett, hogy a német a magyarnak veszedelme-
sebb ellensége, mint a török. Mert a török nem bántja a
vallásszabadságot, nem az alkotmányt, nem akar törökösí-
teni, ellenben a német németté akarja kényszeríteni a magyart.
Nyilvánvaló lett ez a törekvés s ímé a magyar a török
karjaiba menekül a német fojtogató karjai közül. Ez a köz-
érv mozditja meg a magyar lelkeket, ez adja kezébe a fegy-
vert Bocskay Istvánnak s vitéz hajduinak.

Bocskay fölkelése.

A »császár embere« volt Bocskay István. Kolozsvárt
született, 1557-ben, börtönben látta meg a gyéren beszűrődő
napvilágot. A Habsburgok pártján voltak a szülei, ezért
kerültek börtönbe János Zsigmond idejében. Az ingatag

lelkű Báthory Zsigmondot kétszer segítette vissza a fejedelmi székbe; ő volt a vezére annak a seregnek, mely oly fényes győzelmet aratott Szinán basa seregén, a Havasalföldén. Majd szakított Báthoryval, Rudolf mellé pártolt, ezért elkobozták erdélyi birtokát. Akkor Prágába ment s ott Rudolfnak tanácsadója volt az erdélyi dolgokban. Visszakapta 1604-ben erdélyi birtokát s azontúl csöndben éldegélt. Úgy tetszett, hogy a közdolgokkal nem törődik s *német lelkűnek* csúfolták ellenségei. És íme, a telhetetlen Belgioso tábornok a »német lelkű« Bocskay birtokaira is ráveti a szemét. Megdöbbenéssel látja a derék hazafi, hogy őt sem kíméli a német, holott ő hű embere a császárnak s fegyveres erővel akarják elvenni az ő birtokait is. A »német lelkű« Bocskay kardjára üt, azzal a nagy elhatározással, hogy véget vet a német világnak. Kitűzi a fölkelés zászlaját s lelkesen szegődnek hozzá a kóbor hajduk, ezek a »szegénylegények«, kik eddig szerteszt csa-tangoltak az országban s versenyt raboltak a német zsoldosokkal.

A hajdu nevezet először az 1514-iki törvényben fordul elő s hajdú alatt hajtót vagy marhapásztort ért a törvény, mely ennek a népnek megtiltja a fegyvertartást. A mohácsi vész után a magyar gyalogság kapta a hajdu nevet s ez a gyalogság sok csatában kitüntette magát. De csakhamar csapatostól szökdöstek meg a végvárakból, hol nem kapták rendesen a zsoldot s a parasztonkon élösködtek, akik közül szintén számosan csatlakoztak hozzájuk. A XVI. század második felében az országgyűlések sokat foglalkoznak a kóbor hajdukkal, kik nem mind szökevény katonák voltak, hanem közülök sokan egyes főurak szolgálatában állottak s akiket a főurak csak azért tartottak, hogy »rablásaikból uraikat gyarapítsák«, olyformán, hogy a török hódoltságba beütés színe alatt a szegény jobbágyok marháit elhajtották, a népet zsarolták s folyvást raboltak. Az országgyűlések

egyre hozták a szigorú törvényeket a hajduk kiirtására, s nevezetesen az 1598-iki országgyűlés mindenkit felhatalmaz a kóbor hajdu elfogására és megölésére. Szertelen gyűlölettel teltek el a hajduk a szigorú törvényeket hozó nemesség ellen s ez a magyarázata, hogy ezek a szerencsétlen emberek jó zsoldért szolgálták a németet is. De »a vér nem válik vízzé« s mikor Bocskay kitűzte a felkelés zászlaját, ezekben a szegénylegényekben megmozdult a magyar vér, sereggestül sietnek a zászló alá s mindjárt az első ütközetben (1604 október 15) Álmosdnál tönkre vernek egy 3500 főnyi német hadat. Belgioso esze nélkül menekül Kassára, a hajduk mindenütt nyomában, s Kassára nem Belgioso, hanem Bocskay vonul be: a kassai polgárság zárt kapukkal fogadja a gyűlölt Belgiosót.

Nemesség és polgárság egy most: mind sietnek Bocskay zászlaja alá, harcolni a vallásszabadságért, ami ezúttal a nemzet szabadságával egyet jelentett. A szultán a győzelmek hírére Bocskaynak adta az erdélyi fejedelemséget s az erdélyi rendek 1605-ben nagy lelkesedéssel választották fejedelmükké a szabadság hőseit, ki a székelyeket is a maga részére hódította, felszabadítván a régi szabadságért kesergő népet a jobbágyság alól. Diadalra diadal követte Bocskay zászlaját. Csakhamar övé az egész Felsőmagyarország, Erdély; Dunán innen, Dunán túl nagy területeket foglal el. Becsap Ausztriába is s a vitéz hajduk végig táncoltatták lovaikat a császár kertjében... Egyszerre följe kerekedik a magyar világ a német világnak s a csüggedt lelkű magyarság szívében éledezni kezd a szebb jövő reménye. Országgyűlést tartanak 1605 tavaszán Szerencsen, a református templomban, ott Bocskayt Magyarország felséges fejedelmévé választották s most már Magyarországnak is, Erdélynek is törvényes fejedelme volt. Sőt a szultán Magyarország királyának címezte, koronát is küldött neki. A török nagyvezér Pesten tette Bocskay fejére a koronát, kardot is

kötött oldalára a szultán nevében, jobbkezébe kormány-pálcát, balkezébe zászlót adott, de Bocskay, bár elfogadta, nem viselte a koronát: élt a koronás magyar király s ő különben is nem koronáért harcolt, hanem a nemzet szabadságáért. Ő békét akart, a békében szabadságot, nemzeti önállóságot a magyarnak, hogy két oldalról ne morzsolhassa össze a török meg a német. Maga a megrémült Rudolf is akarta a békét, de Mátyás főherceg erről hallani sem akart: fegyverrel akarta levérni a »lázadókat«. Mikor pedig a leverés nem sikerült, megpróbálták kiengesztelni. Azt hitték, hogy Bocskay csupán a maga sértett érdekeinek megtorlásáért fogott fegyvert. De csalódtak. Azt üzenté a prágai udvarnak: én a magyar nemzet testi és lelki szabadságáért fogtam fegyvert s míg e szabadságot nem biztosítják, a fegyvert nem teszem le. Igtassák törvénybe a vallásszabadságot, állítsák vissza az önálló magyar kormányzatot, ismerjék el az ő erdélyi fejedelemségét s — leteszi a fegyvert. Kezdetben az udvar hallani sem akart e kívánságok teljesítéséről, de végre is megalázkodott: kétszer is küldött követséget Kassára. Tizenöt pontba foglalta Bocskay a kívánságait. A nemzet kívánságai voltak ezek, a nemzet lelke szólalt meg Bocskay e művében. A vallásszabadság biztosítása mellett követeli a főpapoknak minden világi hivatalból való kizáratását, a régi magyar kormányzatnak minden téren való teljes helyreállítását. A magyar király magyar dolgokban éljen a magyar emberek tanácsával s született magyarokat alkalmazzon minden hivatalban. Az elkobzott jószágokat adják vissza; a hűtlenségi pereket az országgyűlés vizsgálja meg. Hirdessen a király közkegyelmet; a Bocskay által tett birtokadományokat és nemesítéseket s nevezetesen a hajduknak Szabolcs és Bihar megyében való letelepülését és nemesítését ismerje el. Kívánta ezenfelül, hogy ne csak ismerje el őt Erdély fejedelmének, de engedje át Erdélyhez a Tiszáig terjedő részeket.

Ezek a kívánságok napnál fényesebben bizonyítják, hogy Bocskay, az egykor német lelkűnek csúfolt Bocskay igaz magyar lélek volt, ki nem annyira magáért, hanem az egész nemzetért harcolt s ha leteszi a fegyvert: értékes kincsért teszi le. Ám a prágai udvar valósággal megbotránkozott e természetes és jogos követeléseken. Nem tudták, mit feleljenek. Tanácsért fordultak a pápához. A pápa azt tanácsolta: minden kívánságot teljesítsenek, a vallási dolgok kivételével. Fordultak tanácsért a spanyol királyhoz is. S mert Bocskay még azt is felajánlotta, hogy a kívánságok teljesítése esetén közvetíti a békét a szultán s a király között: a spanyol király azt tanácsolta, hogy folytassa a király a törökkel a háborút. Volt az udvarban néhány magyar úr is s ezek közt Thurzó György azt tanácsolta, hogy *igérjenek meg most mindent*, s ha elmúlt a veszedelem, semmit se tartsanak meg. Ilyen tanácsot volt képes adni magyar ember! Ez a tanács nagyon tetszett az udvarnak, hogyne tetszett volna. Bocskay Korponán országgyűlést tartott, megjelentek az udvar követei s megkezdődtek a tárgyalások, de még ígérni sem mertek mindent. Aztán Bocskay küldött követeket Bécsbe s újra kezdették a tárgyalásokat. Közben Rudolf király s Mátyás főherceg teljesen meghasonlottak, mivelhogy Rudolf Lipót főherceget szemelte ki utódjául s erre Mátyás egy nagyot gondolt: megkötötte a békét, a nevezetes *bécsi békét* Bocskay küldöttjeivel, 1606 április 23-án. A szerződést aláírta Rudolf is, aláírta Bocskay is s hozzájárult az országgyűlés is. És megtörtént Bocskay közvetítésével a békekötés a király és a szultán közt is. *Zsitvatoroki* békekötésnek nevezik ezt, mivelhogy Komárom alatt, ott, hol a Zsitva vize a Dunába ömlik, történt meg. Húsz esztendőre kötötték a békét, mely a királyt felmentette az évi adófizetés alól, csupán egyszersmindenkorra 200 ezer forintot kellett fizetnie. Kinek-kinek kezén maradt a terület, mi a békekötés idején birtoká-

ban volt. Bocskayé volt a legnagyobb terület : 2082 négyszög-mérföld, a királyé a legkisebb : 1222 négyszögmérföld, a szultán kezén 1859 négyszögmérföld maradt.

Megvolt a kettős béke, de Rudolf, alig írta alá a bécsi szerződést, *tiltakozott* a vallásbeli engedmények ellen. És nem akarta szentesíteni a zsitvatoroki békét sem. A pillanatnyi derű után újra borulni kezdett a magyar ég s egyszerre be is borult egészen, gyászba borult : a békekötés esztendejének alkonyán, december 27-én meghalt Bocskay István ! Hosszú betegeskedés előzte meg a nagy férfiú halálát. Általános volt a hit, hogy megmérgezték s lassú méreg oltotta ki életét. Köztudomású volt, hogy Básta már régebben ajánlotta az udvarnak : tegyék el láb alól a veszedelmes embert. Állítólag többször kíséreltek meg merényletet élete ellen s az orvosok lassú mérgezésnek tulajdonították a halálát. A hajduk fel is koncolták a kancellárját, Kátay Mihályt : őt gyanúsították az alávaló tett elkövetésével.

Leírhatatlan volt a magyarság gyásza s megdöbbenése. Volt oka sírni a magyarnak, mikor a nagy szabadsághős holttestét Gyulafejérvárt eltemették. Joggal kesereghettek : leesett a mi fejünknek koronája. A katolikus magyar nép oly igaz fájdalommal siratta a nagy protestánt, mint a protestáns magyar : ő az egész nemzet szabadságáért küzdött. Ő valláskülönbség nélkül egyesíté a magyart szabadságának, jogainak védelmére. Amennyire az akkori nehéz, züllött viszonyok között lehetséges volt, feltámasztotta a magyar nemzeti egységet, de halála megakadályozta, hogy ezt az egységet hosszú időkre megerősítse. Mihelyt behúnyja szemét : szétoldódnak a kötelékek, magyar a magyarra támad. A király, a bomlott lelkű Rudolf nem tiszteli a szerződéseket, vérszemét kap Bocskay halálán, nádor helyett helytartót küld az ország nyakára Forgách Ferenc püspök személyében, holott a bécsi béke szerint főpap világi hivatalt nem visel-

het. Egymásra uszítják a katolikus és protestáns magyarokat, a nemeseket és a hajdukat, kiket elűznek Bocskaytól nyert földjükről s lázadásra kényszerítenek. Vagy 20 ezer hajdu indul Kassa ellen: »magyar király kell nekik, nem hódolnak meg a németnek«. Felbomlik a rend Erdélyben is. Ott az öreg Rákóczy Zsigmondot, Bocskay volt kormányzóját választották fejedelemnek, de Rudolf Báthory Gábort nevezi ki, ezt a léha, erkölcstelen embert. Teljesen meg akarja semmisíteni a bécsi és a zsitvatoroki békét, Mátyás főherceget nyíltan megvádolja a békekötések miatt s nem titkolja abbeli szándékát, hogy más főhercegnek szánta a császári trónt is, a királyit is. Most már Mátyás határozottan felajánlja magát a magyaroknak, szövetkezik Illésházy Istvánval, ki Bocskay halála után felemelte a szabadság zászlaját, s 20 ezer főnyi, többnyire magyar sereggel indul Prágának. Ez a határozott fellépés teljesen megtörte Rudolfot: leköszönt a magyar királyságról, a szent koronát elküldötte Mátyásnak; az országgyűlés Pozsonyban összeült s 1608 november 15-én megkoronázták II. Mátyás királyt. Ám a koronázás előtt az országgyűlés 23 cikkbe foglalta a bécsi békét s annak végrehajtását biztosító kívánságait. A király megerősítette a 23 cikket s a koronázás után még 27 cikket alkotott az országgyűlés s ezeket is megerősítette a király. E cikkekben van megállapítva többek közt, hogy kik az országgyűlés tagjai. A felső tábla tagjai a püspökök, a született főnemesek és zászlós urak. Az alsó táblán vannak a megyék és városok, a káptalanok követei s a távollevő főrendek képviselői. E követeket utasításokkal látják el küldöik s azokhoz kell alkalmazkodniok. A felső tábla elnöke a nádor, távollétében az országbíró, az alsó tábláé a királyi tábla elnöke, a királyi személynök. Ismét van hát nádora az országnak, még pedig Illésházy István személyében, visszanyerte önállóságát a magyar nemzet, újult reménnyel, erővel, lelkesedéssel foghat a munkába...

Mily hamar füstbe mennek a szép remények! Az új nádor, a vallásszabadság, a magyar alkotmány lelkes bajnoka, alig egy évet viselte a nádori méltóságot s bár Thurzó György személyében ismét protestáns ember került a nádori székbe, a vallásszabadság ellenségei újra felemelik fejüket. Csakhamar nyilvánvalóvá lesz, hogy II. Mátyás király (1608—1619) csak kényszerűségből szövetkezett a magyar nemzettel s csakugyan, a mint Rudolf halálával (1612) a császári korona is a fejére került, megkezdte a harcot a bécsi béke ellen, melynek ő volt egyik megalkotója. Megkezdte pedig a harcot Erdélyben, melynek fejedelme, Báthory Gábor, protestáns ember volt. Könnyű volt belekötni Báthory Gáborba: kegyetlen, erőszakos, léha lelkű, erkölcstelen volt ez a különben nagytehetségű ifjú. Két oldalról támadták meg a gyűlölt fejedelmet: Forgách Zsigmond felsőmagyarországi kapitány s Radul oláh vajda, kit a szászok segítettek. De a nagynevű Bethlen Gábor, ki voltaképen ekkor lép a történelem színpadára, török segítséget szerez Báthorynak, Forgáchot is, Radult is kiveri Erdélyből: balul üt ki tehát a király első kísérlete. A kegyetlen Báthory elveszti ugyan a fejedelemséget, de nem a király, hanem a szultán akaratából, ki Bethlen Gábort ülteti a fejedelmi székbe.

Bethlen Gábor fejedelemsége.

A kis Erdély föllélekzik, mikor megszabadul zsarnokától. Nagy lelkesedéssel választják meg Bethlent a medgyesi országgyűlésen (1613-ban) fejedelemmé, a szerencsétlen Báthoryt pedig orozva ölik meg Várad mellett a király katonái... Igaz, hogy a bécsi udvar nem jutalmazta meg az orgyilkosokat, de nem is büntette meg s mert a protestánsok megtörése volt a főcél, világos, hogy a király hallani sem akart Bethlen

BETHLEN GÁBOR.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Gábor fejedelemségéről, aki szintén protestáns volt. Azzal az ürüggyel, hogy a szultán ellen készül háborúra, gyűlést hívott össze Linzben, hol összes országainak képviselői megjelentek, így a magyarországiak is. Ott megvádolta Bethlen Gábort, hogy a szultán készséges szolgája, tehát végezni kell Erdéllyel s aztán — a törökkel. De a gyűlésen jelen volt magyar protestánsok átláttak a szitán: nem a török ellen akar hadat vezetni a király, hanem a vallásszabadság s ezzel a magyar alkotmány ellen. »Isten tisztelete és családunk fenntartása a főok, a török háború csak ürügy« — írta maga a király egyik főhercegnek. »Isten tisztessége mellett nemzetünk szabadságáért fogok fegyvert« — írta pár évvel később Bethlen Gábor. Imé a két ellenkező világ áll itt egymással szemben. A király, Magyarország koronás királya harcol a vallásszabadság elnyomásáért, mely akkor egyet jelentett a nemzet szabadságának elnyomásával — és harcol az uralkodó család fenntartásáért. Istenért és a családjáért, — mondja a király. Istenért és a nemzeti szabadságért. — mondja a fejedelem. Ám a király nem kapott sem elegendő pénzt, sem elegendő katonát a háborúra, Bethlen Gábort fejedelemnek elismerni kénytelen (1615) s ugyanekkor a törökkel is húsz esztendőre a békét meghosszabbítja. Aztán meglepi az öregség, a betegség s mert nincs gyermeke, az most a legfőbb gondja, hogy Ferdinánd stiriai főhercegnek biztosítsa a magyar koronát. A magyarok épenséggel nem fogadják szívesen Ferdinándot. Csehországban s az örökös tartományokban kegyetlenül irtotta a protestánsokat s ha most Magyarország királya lesz: nyilvánvaló, hogy itt tovább folytatja megkezdett művét. Nem is bízott az udvar abban, hogy a magyar országgyűlés megválassza Ferdinándot: fegyveres erővel akarták erre rákényszeríteni. De az eddig hallatlan merénylettől mégis visszariadtak s Esztergom nagynevű érsekének, Pázmány Péternek köszönheté az udvar, hogy Ferdi-

nánd (1619—1637) megválasztása és megkoronázása végre is sikerült.

Ami nem sikerült az erőszaknak, sikerült Pázmány Péter nagy tehetségének: visszaállítani a katolikus vallás uralmát. Az ékesszólás és az írás voltak legerősebb fegyverei Pázmány Péternek: abban a korban senki sem versenyzett vele az ékesszólásban, az írás művészetében. Gyönyörű magyarsággal írja műveit, melyeknek szép magyar nyelvét ma is csodálattal olvassuk. Ékesszólásával, megnyerő modorával közel tudott férkőzni a szívekhez s a főuri családok sorban térnek át a katolikus hitre. Ő maga előkelő protestáns családnak a sarjadéka. Mint 13 éves gyermek tért át a katolikus hitre, a jezsuiták nevelik, s elvégezvén tanulmányait külföldön, szenvedelmes harcot kezd az »eretnekek« ellen szóval és tollal. Nagy hittérítő buzgalmában akaratlanul is a magyar nemzet elnyomását szolgálja, de mikor észreveszi a veszedelmet, mérsékli magát: nem, ő nem akarja megsemmisíteni a magyar alkotmányt. Azt akarja, hogy szabad legyen, független legyen a protestáns Erdély, »mert különben — írja ő — gallérunkra köpne a német«. Szóval, ismétlődik benne is a magyar közmondás igazsága: a vér vízzé nem válik.

Az új király megerősítette ugyan a bécsi békét, de a nemzet nem bízott benne. Nem is bízhatott. Míg a koronázó országgyűlés folyt Pozsonyban, azalatt Prágában kitört a forradalom a vallásüldözés miatt. Kitört a forradalom s ezzel megkezdődött

a harminczéves háború.

Lángba borult Európa nagy része s ezt II. Ferdinándnak, az ő vak türelmetlenségének köszönheték a nemzetek. Nagy szerencséje nemzetünknek, hogy a Gondviselés ép ebben a veszedelmes időben állította az események élére Bethlen

Gábort, Erdély nagynevű fejedelmét. Nagyeszű és nagy-műveltségű ember s ízről végre magyar hazafi. Műveltte akarja tenni népét, mint egykoron a nagy Mátyás király. Tudósok, művészek veszik körül gyulafejevári udvarában. üres idejében velök társalkodik. Seregestől küldi ki a magyar fiúkat külföldi egyetemekre. Megalapítja a gyulafejevári, ma nagyenyedi híres kollégiumot. Mély vallásos érzésében huszon-hatszor olvassa végig a szent Bibliát. Aranykorát éli Erdély ő alatta, de ő többre, nagyobbra van hivatva, mint hogy egyszerűen Erdély fejedelme legyen: az események a vallási és a nemzeti szabadság védelmére szólítják s ő emberül tölti be e tisztet, melyre elhivatottak.

Mikor itt is, ott is felcsap a vallásüldözés lángja, s II. Ferdinánd, aki időközben megnyeri a császári koronát is, elbizakodottan üzen hadat a vallásszabadságnak, a nemzet jobbjainak Bethlen Gáborban van legfőbb reménységük. Ő veszi fel a fegyvert, mely kihullott Bocskay kezéből, harcolni »Isten tisztessége mellett nemzetünk szabadságáért«. Megmozdul Erdély, meg a Felvidék s Kassán a Felvidék rendei Magyarország fejedelmévé választják 1619-ben. Így indul a csehek segédlnére. Bécs közelében egyesül a magyar sereg a csehekkel, vívni kezdette Bécset, közben elfoglalta Pozsonyt, birtokába jutott a szent korona is s csak azért hagyja félbe Bécs vívását, mert ezalatt meg régi ellensége, Homonnay György, kozák és lengyel haddal betört a Felvidékre. De Magyarország nagyrésze már Bethlen Gábor kezén volt (Homonnayt is kiverték a Felvidékről), s II. Ferdinánd jónak látta fegyverszünetet kötni Bethlennel, országgyűlést hívni egybe, melyet meg is tartottak Besztercebányán 1620-ban.

Kényszerűségből hívta össze ezt az országgyűlést a király, de fel is oszlotta, amint hírt kapott arról, hogy Csehországban feléje fordult a hadi szerencse. Ám a rendek nem oszlottak szét, Bethlen Gábort királyukká választották, akí a címet

el is fogadta, de nem engedte megkoronáztatni magát. Nem koronáért, a magyar nemzet szabadságáért harcolt: erre volt ő elhivatva s útjáról a korona fénye el nem tántoritá. Csehországban Ferdinánd egyik serege tönkre verte a cseheket, egy másik sereg meg Magyarországra tört: az elbizakodott Dampierre vezette ezt. Ostromolni kezdette Pozsonyt, de a vezér elesik s a sereg esze nélkül szalad ki az országból. Aztán a csehek leverője, Buquoy próbál szerencsét, el is foglalja Pozsonyt, de Érsekújvár vívása közben ez is elesik: ez a sereg is esze nélkül szalad, Bethlen utána, tönkre veri s most már nem fegyverszünetre, de békekötésre kényszerül a magyarirtásra vállalkozott II. Ferdinánd. Bethlen is hajlandó a békére, mert a hosszú háború kimerítette s megkötik 1622-ben a békét Nikolsburgban. Bethlen Gábor lemondott a királyi címről, le az elfoglalt területekről, de kapott hét vármegyét, ezenkívül Oppeln és Ratibor hercegségeket, címet is kapott: a római szent birodalom fejedelme címét, aztán ígéretet, hogy kap a királytól 52 ezer forint évi segílyt a kezén levő végvárak fenntartására, nem üldözi tovább a vallásszabadságot, nem bántja a magyar alkotmányt.

De Ferdinánd csak azért írta alá a szerződést, hogy ne tartsa meg. Tovább folyt a protestánsok üldözése s a nikolsburgi béke után egy esztendőre Bethlen Gábornak újra fegyvert kellett fognia. Segítséget kapott a töröktől, elfoglalta Nagyszombatot, kiverte a császári hadakat az országból s újabb békére kényszerült Ferdinánd Bethlennel is, a szultánnal is. Békére kényszerült azért is, mert legidősebb fiának, Ferdinándnak csak úgy adták feleségül Mária spanyol hercegnőt, ha még az ő életében királlyá választják a magyarok. A közerkölcsök romlását szomorúan hirdeti az a tény, hogy a királyválasztó országgyűlésen Eszterházy Miklós csak vesztegetéssel tudta megszerezni a nádorságot s nemkülönben sok pénzbe került az »egyhangú« királyválasztás is. Mindjárt meg

is koronázták III. Ferdinándot, aki, természetesen, letette az esküt a magyar alkotmányra.

Az »egyhangú« választást nemcsak a vesztegetés könnyíti, de Bethlen Gábor magatartása is. A nagy férfiú állandóan foglalkozik azzal a gondolattal, hogy Magyarországot megszabadítsa a töröktől s látván a török állapotok ziláltságát, szakít eddigi politikájával s a nagy cél érdekében bensőbb viszonyt próbál a Habsburg-családdal. Első felesége, Károli Zsuzsánna halála után, megkérte II. Ferdinánd leányának a kezét, de elutasító választ kapott. Valamelyik rokonát feleségül adta volna Ferdinánd, de a leányát nem. Másutt keresett hát feleséget s talált is brandenburgi Katalin személyében. E házasság révén atyafiságba került Gusztáv Adolffal, a svéd királlyal, a protestáns világ e vezéremberével s egyszermind belekerült abba a szövetségbe, melyet a protestáns udvarok alkottak. Még egyszer fegyvert fog 1626-ban »Isten tisztelete mellett a nemzet szabadságáért«, de ez a háború is — utolsó háborúja — békére válik. Hiába biztatják a protestáns szövetséges hatalmak, nem harcol többet. Belátja, hogy a külföld csak ki akarja őt használni, de segíteni nem segíti őt ott, ahol kellene. És lenyüggözi a betegség is. Mindössze három évet él második házassága után s örökös nélkül húnnya le szemét (1629) a XVII. század első felének legnagyobb, legigazabb magyarja, aki eszével és kardjával útját állotta a császári udvar nemzetellenes törekvéseinek. Az a férfiú, aki 42 csatában vett részt, a csaták örökös izgalmai közt is új világot teremtett Erdélyben: az anyagi gyarapodásnak, a szellemi haladásnak addig nem ismert magasságára emelte a kis Erdélyországot. Hunyady Mátyásra emlékeztető volt Bethlen Gábor az ő cselekedeteiben s sorsa is azonos az övével: második házassága époly szerencsétlen volt, mint a Mátyásé. Léha lelkű, cifrálkodó, költekező asszony volt brandenburgi Katalin, a nagy férfiú utolsó éveinek megkeserítője.

Erdély aranykora véget ér.

Mert örökösre nem számíthatott Bethlen Gábor, az erdélyi rendek még férje életében fejedelemmé választották az erkölcstelen életű asszonyt s alig húnnya be szemét a nagy fejedelem, áttért a katolikus hitre s árúba bocsátotta Erdélyt a németnek. E válságos helyzetben hívták be az erdélyi urak Rákóczy Györgyöt, a Felvidék leggazdagabb főúrát, lemondatták Katalint s őt választották meg fejedelemnek 1630-ban. Az udvar hallani sem akart a protestáns főúr fejedelemségéről. Maga Eszterházy nádor vezetett hadat ellene, de Rákóczy Rakamaznál megverte Eszterházyt, akinek Erdélybe való betörését maga Pázmány Péter is helytelenítette. Azt vallotta s hirdette a nagy térítő, hogy békében kell hagyni Erdélyt, habár protestáns is a fejedelme, mert ha elvesz Erdély függetlensége, elvesz vele Magyarország függetlensége is. Nem is támadta többet fegyverrel Erdélyt a császár: elég gondot adott neki a protestáns országokkal való hadakozás. Ám a térítés munkája folyt szakadatlan s már nemcsak a főurak, de a köznevesek rendjéből is mind többen-többen térnek át a katolikus hitre. Ferdinánd ugyan újra meg újra megerősíti a vallásszabadságot, de a törvény csak a nemeseknek és a polgárságnak szólt, nem szólt azonban a szegény jobbágnak s a katolikus hitre tért urak jobbágyaikat is áttérésre kényszerítették. Az országgyűlésen, nemcsak a felső-, de az alsó táblán is többségre kezdenek jutni a katolikusok, sőt a vármegyékben is. Az udvar grófi és bárói címekkel, jószágok adományozásával jutalmazza a hittérítésben buzgólkodókat, akiknek élén Pázmány Péter áll. Papnevelő intézetet állít fel Pázmány Bécsben, mely ma is fennáll Pazmaneum néven; azt állít fel Nagyszombatban is; jezsuitákkal és olasz apácákkal eláraszti az országot, rájuk bízván az országszerte alapított iskolák vezetését. Majd egyetemet alapít Nagyszom-

batban s ennek is jezsuitákra bizza a vezetését. A hatalmas embernek szolgálatában áll a térítés minden eszköze: az ékes-szólás és a toll mellett nagy vagyon s háta mögött az udvar. Állandósul az országban a felekezeti harc, közben pedig a török terjeszkedik, s nincs aki útjában megállítsa: a magyar király idegenben harcol a vallásszabadság ellen. Egyedül Rákóczy Györgyben volna reménység, de ő sem mozdul meg: meg kell még gyökeresednie Erdélyben, hogy fegyvert foghasson az üldözött vallás mellett. Az 1637-ik évben meghal a nagy térítő Pázmány, meghal II. Ferdinánd is s örökébe lép III. Ferdinánd (1637—1657), szintén a jezsuiták neveltje, a vallásszabadság esküdt ellensége. Újult erővel indul meg a vallásüldözés, de most már Rákóczy György is megmozdul. Tízestendei szakadatlan munkával régi erejébe állítja Erdélyt. Oldalán van felesége, a nagyműveltségű, nemes lelkű Lorántffy Zsuzsánna, ki megosztja vele a munkát. Egyszerű, takarékos életet élnek s rengeteg vagyont gyűjtenek. Férj és feleség: mindkettő buzgó protestáns, vallásosságuk, hitükhöz való erős ragaszkodásuk példaszerű, ám más vallásúval szemben türelmesek. Rákóczy György is nagy bibliaolvasó, mint Bethlen Gábor. Az ó-testamentumot tizenháromszor, az új-testamentumot harminckétszer olvasta át s maga mondta, hogy nem is kívánt soha más könyvet, mint »az Isten szavát«, — vagyis a Bibliát. Minden tekintetben méltó utódja kíván lenni a nagy Bethlen Gábornak s amint elég erősnek érzi magát, kitűzi a vallásszabadság zászlaját. Engedelmet kap a szultántól, hogy kihúzhassa kardját, szövetséget köt a svédekkel és franciákkal, kiáltványban szólítja fegyverre Magyarországot s csakhamar hatalmába ejti Felső-Magyarországot egy-két vár kivételével. Majd egyesülnek a magyar hadak a svédekkel Brünn mellett, a bécsi udvar megijed s Linzben megkötik a békét 1645-ben. Nevezetes ez a *linzi béke*, mert megerősíti a bécsi békét s a vallásszabadságot nemcsak a nemés-

ségnek, hanem a jobbagyságnak is biztosítja; Kassát és a hét felvidéki vármegyét átengedi Rákóczynak, az erővel elfoglalt templomok közül pedig kilencvenet adnak vissza a protestánsoknak. Az 1646-iki országgyűlés törvénybe foglalta a linzi békét s a rákövetkező évben nagy örömmel koronázták meg III. Ferdinánd fiát, IV. Ferdinándot, aki azonban egy óráig sem uralkodott, mert még apja életében meghalt.

Csak három évvel élte túl a linzi békét I. Rákóczy György is, aki életének vége felé a lengyel korona megszerzésén fáradozott. Ebben halála (1648) megakadályozta s fiára, II. Rákóczy Györgyre maradt a terv megvalósítása. Csakhogy a fiatal Rákóczy nem örökölte apja kiváló tulajdonságait. Felesége, Báthory Zsófia, anyai ágon lengyel volt, de nem helyeselte a lengyel korona után való vágyakozását. Ám jóllehet a lengyelek a svéd János Kázmért választották királyukká, II. Rákóczy György ezután sem mondott le ábrándjairól. Nem ingatta meg elhatározásában sem a bécsi udvar, sem a porta ellenzése. Emettől nem félt, mert tehetetlen ember volt a szultán, a bécsi udvartól sem, mert bár közben az úgynevezett 30 éves háború véget ért, abban bizakodott, hogy a bécsi udvar ellen majd talál szövetségeseket. Télvíz idején, 1657 január havában indult seregével Lengyelországba, mint a svéd király szövetségese. Anyja, felesége s általában mindazok a magyar urak, kik egyedül az erős Erdélyben láttak s reméltek védelmet a német önkényuralom ellen, mindent elkövettek, hogy visszatartsák az okatlan vállalkozástól. Mindhiába, II. Rákóczy György átkelt a hóborította máramarosi havasokon, lengyel földön egyesült Károly svéd király hadával, de alig kezdtetek harcba, a svéd királynak haza kellett sietnie s Rákóczy magára maradt. Közben a bécsi udvar segítséget küldött a lengyeleknek s Rákóczy ahelyett, hogy visszavonult volna idejében a németektől még el nem zárt úton, a kozákokra bízta magát, ezek pedig Kis-

oroszszaáon át Ukrajna felé vezették s ott egyszerűen fakép-nél hagyták. Terhes békére kényyszerítették a nagyravágyó embert: 120 ezer forint hadisarc fizetésére kötelezi magát, s mikor ez megtörtént, a lengyelek az utakat nem ismerő sereget egyenesen rávezetik a tatár seregbe, melyet a szultán küldött Rákóczy ellen, azzal a paranccsal, hogy fogják el az engedetlen Rákóczyt, seregével együtt.

Szörnyű dolog történt. Vagy húszezer ember került tatár rabságra, köztük a vezér: Kemény János s a fejedelem századmagával csak nagynehezen bírt hazajutni. Erdély aranykorának vége. Megkezdődött a nagy romlás. Az erdélyi sereg színe-java tatár rabságban sínylődik. Sokan kiváltják magukat, de ezrével pusztulnak el a keserves rabságban s a fukar Rákóczyt hiába ösztökélik, rengeteg vagyonából egy batkát sem ad a rabok kiváltására. A porta hallani sem akar többé az ő fejedelemségéről. Rhédey Ferencet választják fejedelemnek, de Rákóczy hadat gyűjt ellene s ezzel még jobban maga ellen bőszi a szultánt. Rhédey leköszön, Rákóczy visszaül a fejedelmi székbe, ujjat húz a törökkel s Lipóthoz (1657—1705), az új királyhoz, III. Ferdinánd fiához fordul segítségért, aki ép egy éve, 1657-ben lépett elhúnyt apja örökébe. De Lipót nem meri segíteni Rákóczyt s magára marad megint, épen mint Lengyelországban. Köprili Mohamed most a török nagyvezér, tanulatlan, de nagyeszű, harci kedvű ember, ez maga vezet hadat az országba, beveszi Jenő, Lugos és Karánsebes várát, közben meg ráereszt egy tatár csordát Erdélyre. Megismétlődnek a IV. Béla korabeli tatárjárás borzalmái Erdélyben. Lángborult falvak jelzik a vad csorda elvonulását, rabszija fűzik a népet, mindent elpusztítanak, ahol járnak. Még a gyümölcsfákat is kivágják, hogy éhen vesszen a nép. Romokban hever a fejedelmi székhely, Gyulafejérvár is, s az erdélyi urak könyörögve kérnek kegyelmet, irgalmat az országnak. A nagy-

vezér félbehagyja a rombolást, erővel ülteti a fejedelmi székbe Barcsay Ákost. A boldogtalan II. Rákóczy György nem tud megnyugodni sorsában: alig vonul ki Erdélyből a tatár, újra hadat indít Barcsay ellen s ezzel újabb veszedelmet zúdít a szegény Erdélyországra. A török segítségére siet Barcsaynak. Szászfenes és Gyalu közt vívja utolsó csatáját a nagyralátó Rákóczy György. Hősként harcol s nehéz sebektől borítva menekül Váradra, hol kétheti szenvedés után, 1660 június 7-én, lelkét kilehelte.

Mikor a török Barcsay segítségére jött, sorba pusztította útközben a hajdu városokat s Rákóczy halála után bevette Váradot is, Erdély védőbástyáját. Innét indult további hódító útjára, melyben rövid időre a tatár rabságból hazakerült Kemény János állította meg. II. Rákóczy György volt vezére fegyverrel kényszerítette Barcsay Ákost a lemondásra, de a török csakhamar kiűzte Erdélyből s az ifjú Apaffy Mihályt tette meg fejedelemnek. Kemény János újra fegyvert fogott, Lipót király is küldött neki segítséget Montecuccoli gróf vezérlete alatt, de az óvatos vezér nem mérte össze a fegyverét a törökkel, ellenben a zsoldosai annál többet pusztítottak, raboltak Erdélyben, Kemény János pedig magárahagyatottan, Szásznagyszőlősnél esett el a török ellen vívott csatában, 1662-ben. Erdélyt teljesen kimerítette az öt éves, szakadatlan háború. Ennek az öt éves háborúnak 250 ezer ember életével adózott a szerencsétlen Erdély, melynek most a nyakán ült a német is, a török is.

Nincs többé az az Erdély, mely megakadályozza a bécsi udvar németesítő, nemzetellenes törekvéseit. A bécsi udvar elérkezettnek látja az időt a régi terv megvalósítására: végső csapást kell mérni a protestánsokra s ezzel a magyar szabadságra. Az udvar hű szövetségesre talál II. Rákóczy György özvegyében, Báthory Zsófiában, aki ura halála után azonnal visszatér a katolikus hitre s Ferenc fiának a nevelését jezsui-

tákra bízta. Vagy 120 négyszögmérföld terjedelmű birtoka volt az özvegynek s ezen többnyire protestánsok éltek, akiket most komoly veszedelem fenyegetett hitükben. A török ellen kellett volna harcolni Lipótnak, de ahelyett egymásra uszította a magyarokat, hadd pusztítsák egymást, annál könnyebben bánik el majd velök. A tovább látó katolikus urak maguk is észreveszik: mi készül a magyar ellen. A nádor, Wesselényi Ferenc, bár buzgó katolikus, békében hagyja birtokain a protestánsokat. És ott látjuk az elsők közt az elsőt, a legnagyobbat, a szigetvári hős unokáját: Zrinyit, a költőt, kinek élete a kard- és tollforgatás közt oszlik meg; aki búsan látja a magyarság testvérharcát, az ország romlását. Álmatlan éjeket virraszt át, hazája sorsán tépelődve, szövi a tervet, mi úton-módon lehetne visszaállítani a magyar nemzet régi nagyságát. Egy nagy cél lebeg előtte: a magyarságnak felekezeti különbség nélkül való egyesítése. Állandó magyar hadsereg kell a magyarnak, ne bízta magát idegen támogatásra. Ezt hirdeti szóval és írásban a költő s természetesen, nem is kedvelték nagyon Bécsben. És nem is hallgattak a nagy hazafira: tovább folyt a vallásüldözés, s bár az országgyűlésen felpanaszolták, hogy a török, béke idején, 40 várat foglalt el, 20 év alatt 300 ezer embert hurcolt rabságba, Lipótnak eszeágában sem volt, hogy háborút kezdjen a törökkel. Zrinyi, a költő, várat épít a Muraköz védelmére s mikor erről a porta értesül, követeli Lipóttól, hogy bontassa le a várat s egyúttal Erdélyből is vigye ki a katonáit. A király húzza-halogatja a választ s Köprili Ahmed, Köprili Mohamed fia, az új nagyvezér, nagy sereggel indul Magyarországnak 1663 tavaszán. Azt hitte Lipót, hogy csak Zrinyiújvárt akarja elfoglalni a török, — hát hadd foglalja el. De Köprili komolyan vette a háborút, bevette Párkányt, azután Érsekújvárt. Egy lélek sem ment a várak felszabadítására, pedig Montecuccoli a közelben táborozott. A nagyvezér Apaffy Mihály

fejedelem útján felszóllította a magyar nemzetet, hódoljon be a töröknek, ő majd megoltalmazza, de a magyarok királyhűségét a kecsegtető szózat nem tudta megtántorítani: hívek maradtak a koronás királyhoz!

Végre meg kellett mozdulni a bécsi udvarnak is. Érsekújvár bevételéről Európaszerte felháborodással beszéltek. A csorbát ki kellett köszörsülni. A töröknek nyitva állott az út Pozsonyig és Bécsig. A tatárok már be is törtek Ausztriába. Nem csupán Magyarország van veszedelemben. Le kell számolni a törökkel. A költő Zrinyi az, aki megkezdi a harcot, dicsőséget szerezve a magyar névnek, magyar vitézségnek. Télnek idején, 1664 január havában török területre csap, elfoglal néhány várat, aztán felégeti maga után a 42 láb széles és 8353 láb hosszú észéki hidat s ezzel a Szerbiában telelő nagyvezért elzárta a magyar-török területtől. Itt volt a kedvező alkalom: meglepni a török várakat, míg a főserg Szerbiában kénytelen vesztegelni. Ám addig készülődnek, míg a nagyvezér újra építi a hidat, beveszi Zrinyiújvárt, Montecuccoli szemeláttára, aki épúgy nem segíti Zrinyit, mint ahogy nem segítették annak idején a szigetvári hőst. Megvárja Montecuccoli, míg a török sereg átkel a Rábán s egész világ méltó csodálatára alaposan megveri a törököt Szentgotthárdnál 1664 augusztus 1-én. Nemcsak Magyarország, az egész keresztény világ nagy örvendezéssel fogadta a győzelmet. De a nagy örvendezést nyomon követte a szörnyű meglepetés: Lipót király félbehagyta a háborút, békét kötött Vasvárt a nagyvezérrel, oly megalázó békét, amely példátlan a történelemben. Békét, mely nem a legyőzöttet, de a győzött alázza meg! A török megtartotta Érsekújvárt és összes hódításait s nyilvánvalóvá lett ország-világ előtt, hogy a bécsi udvar e békekötéssel szabad kezet akart nyerni a magyar szabadság tökéletes megsemmisítésére. A porta megígérte, hogy a magyarokat többé nem fogja segíteni, ha netalán

szabadságuk védelmére fegyvert fognának Bécs ellen, a császár 200 ezer tallér értékű ajándékot küldött a szultánnak: szent volt a békesség Bécs és Konstantinápoly közt. A szegény magyar két malomkő közé került. Isten csodája, hogy össze nem morzsolódott.

Milyen volt a török világ?

A vasvári béke megkötésekor már százhuszeszten-deje ült a török a magyar nyakán. Szörnyű pusztulás képét mutatta mindenütt a török hódoltság területe. Nemcsak azok a helységek pusztultak el, melyeket hadjárat közben felgyújtottak, de lassanként elpusztultak azok is, amelyekben szállást vert a török. Mikor Budát 1541-ben csellem foglalták, csak a földműves nép egy része s a zsidóság maradt ott, a nemesség és polgárság nagy része elmenekült. Ötven év múlva egy arra járt idegen utazó azt írta, hogy a várba vezető utat »szemét, ganaj, döglött állat, undokság« borította. A házak részint fedetlenek, részint rongált fedelűek. Az ablakok sárral, téglával, szalmával vannak bedugva. A templomokból baromistálló lett. Szanaszét heverték a holttestek. Ugyanezt írja Pestről is és felkiált: Ó szegény Pest! Inkább pestisnek kellene téged nevezni. Nincs itt egyetlen ép ház s kevés söpredék nép lakja. Vácnak, az egykor gazdag városnak kunyhóiban szökevény, gyülevész parasztok laknak — írja ugyanez az író.

És mindenütt ez a szomorú kép, ahol a török szállást vert. Az elpusztult házak és templomok helyébe csak a török engedelmével lehet újat építeni, sőt a tatározáshoz is drágán megfizetett engedelem kellett. Még a ház magasságát is meghatározta a török: 3 és $\frac{2}{3}$ ölnél magasabb nem lehetett a keresztény ember háza. A törökön kívül más nem gyűjt-

hetett vagyont a hódolt területen. A mohamedán törvény szerint a hódítónak nem volt szabad bántani a meghódolt nép életét és vallását, de joga volt összes vagyonához : azt elfoglalhatta, fölégethette. És joga volt a meghódolt személyéhez : rabszolgájává tehetette. De bár a mohamedán jog szerint zsákmány volt az elfoglalt föld, a török, kivált kezdetben, a meghódolt keresztények tulajdonjogát nem bántotta : a rájuk vetett adó fizetésével megválthatták személyes szabadságukat és vagyonukat. *Kaharadzsanak* nevezték azt az adót, melyben háromféle adó volt összefoglalva : a föld-, termény- és a fejadó. A földadót a föld terjedelmének arányában vetették ki, a terményadó a terménynek néha *felét* tette ki, a fejadót minden önálló gazda fizette. Még ezen felül minden harminchárom mérő gabona után egy mérőt kellett adni a spáhik élmezése címén : ez volt a *szalarija*, vagyis a pótadó. Ilyen *szalarija* volt a takarmányadó is : minden háztól egy szekér széna s egy szekér fa a török földesúrnak. Ezzel még nincs kimerítve a töröknek fizetett adó : rákényszerítették a szegény parasztot fuvarozásra s mindenféle robotmunkára. Minden elképzelhető dolgot megadóztatott a török. Fizettetett menyasszonyi és fizettetett nőtlenségi adót is. A botbüntetést is pénzzel váltattatta meg. S ez a sokféle adó mind a török földesurat illette meg. Még hátra van az állami adó, a *császár adója*. Ezt a telkek arányában vetették ki s ha nem volt elég : vetettek ki rendkívüli adót is, mit pénzben, terményben, várépítésben fizettek. Ez volt a *harács*.

Mind e sok adót valahogy elbírt volna még a nép, ha legalább igazságosan szedik. De a jobbágy sohasem tudta, hogy voltaképen mennyi az adója. A török elsősorban azt számította ki, hogy mennyi pénz és élelem szükséges egy vár őrségének az eltartására s aszerint vetette ki az adót az egyes községekre. A porták száma kevesbedhetett, de az adó nem : a kivetett adót fizetni kellett a községeknek. Némely

község a szó teljes értelmében tönkrement az egyszer kivetett adó állandósítása miatt, mert a török nem vette figyelembe sem a lakosság apadását, sem annak elszegényedését. A török földesúr olyan földesúr volt, akié nem volt a föld, ő első sorban katona volt s mint katonát hol ide, hol oda helyezték. Természetesen, az ide-oda dobált török, aki alig egy esztendőt lakott egy vidéken, ezt az esztendőt alaposan kihasználta. Rablógazdaságot folytatott s nem törődött azzal, hogy az utódjának kizsarolt jobbágy marad.

A hadi fuvarozás volt a legsúlyosabb adó. A török hódoltság másfél százados idején, mindazokban az esztendőekben, melyekben megújult a háború a török és magyar közt, a jobbágy egy napot sem mondhatott a magáénak: ha ma fuvarozásra parancsolták, nem tudhatta, mikor kerül vissza ismét övéihez. Mikor a fuvarral a várhoz érkeztek, befogták őket földmunkára, kő- és vesszőhordásra, árkok, mocsarak lecsapolására. Voltak faluk, melyekből egy-egy ember száz napot is dolgozott a várak körül. Így volt ez a vasvári béke után is, tehát a szegény magyarnak a békében sem telhetett öröme. Minden munkát ingyen végeztetett a török s ingyen adatott magának mindent, amire szüksége volt: épületfát, meszet, lécet, deszkát, sőt ruhaneműt is. Nem csuda, ha egykor virágzó helységek pusztaságokká lettek: aki tehette, menekült a még nem hódolt vidékre. A magyar Alföldön egy 1669-iki feljegyzés szerint csak addig kilencszáz helység lett pusztává.

A megszökött falvak nemcsak a még meg nem hódolt területekre húzódtak, hanem a meghódolt területek városaiba is, melyeknek mégis jobb volt a dolguk. Fizettek ugyan a városok is mindenféle adót, de a kincstárba fizették s nem voltak egy-egy földesúrnak a személyes jobbágysai, mint a falusiak. Tisztviselő hajtotta be az adót s a török államnak érdekében állott, hogy közvetlen adófizetőit tönkre ne tegye, ellenkezőleg: az volt az érdeke, hogy a városok lakossága

szaporodjék. S valóban, a török világ idején folyton növekedtek az alföldi városok, melyek a kincstártól kibérelték a mértföldekre terjedő legelőket s ha a munkáskéz állandó apadása miatt csökkent is a földművelés, annál nagyobb arányokat vett az állattenyésztés. Megújult az »ázsiai gazdálkodás«: ismét egy nagy legelő lett az Alföld s a már földműveléshez szokott nép visszahanyatlott a pásztoréletbe.

Az elmondottakból azt lehetne következtetni, hogy a hódolt területeken tisztán a török törvények és szokások voltak az uralkodók s nem volna csuda, ha a nép a hosszú török uralom alatt elveszti faji és nemzeti jellegét, hűtlenné lesz ősi szokásaihoz, gyökeresen megváltozik viseletében, életmódjában, erkölcsében. De más a valóság. A hódolt területen lakó jobbágy megfizette a töröknek a rávetett adót, de pillanatig sem feledte, hogy van neki más ura is: a magyar király, akinek szintén fizet, ha kevesebbet is s pörös ügyeiben a vármegyén keres igazságot és nem a török tisztviselőnél. A magyar hódolt jobbágy kétfelé adóz s két földesúrnak fizet: a töröknek és a magyarnak, s a török hódítás kezdetén még az volt a rend, hogy a jobbágyi tartozás fele-része a magyar, felerészben a török földesúrnak jutott. De már Szelim szultán, a nagy Szulejmán utóda, hallani sem akart arról, hogy a jobbágyok kétfelé adózzanak s két földesurat szolgáljanak. És a török földesurak oly magasra emelték a nekik járó felerészt, hogy a magyar földesúrnak semmi sem jutott, csak a *joga* maradt meg: azt fentartotta jobbágyával szemben s amikor szerét ejthette, be is hajtotta a maga részét. Bármily szomorú emlékei voltak a magyar jobbágy-nak a közelmúltból is, inkább húzódott a magyar földesúrhoz. Végre is a vér vízzé nem válik s a közös nyomorúság mind közelebb hozta a magyar földesurat és jobbágyát. Nemcsak birtok-, de büntetőjogát is fentartotta a magyar földesúr, ha nem is alkalmazhatta mindig a nagy távolság miatt. A földesúr

volt a kapocs a hódolt terület és a »vármegye« között, mely más, a töröktől meg nem hódított vármegyében székelt. Sem a közigazgatást, sem az igazságszolgáltatást a vármegye a török hódoltság egész idején ki nem eresztette a kezéből, ha nem is gyakorolhatta azt abban a mértékben, mint rendes körülmények között. Ez az egyik magyarázata, hogy a magyar nép községi és családi életében maradandó nyomot nem hagyott a török világ, a másik meg a két nép erkölcsének, szokásainak, vallásának, ruházkodásának, élete módjának nagy különbözősége. Együtt éltek s mégis oly *messze* egymástól, hogy össze nem olvadhattak. Török és magyar össze nem házasodtak s ha igen, ez csak erőszakos vagy furfangos módon történhetett.

Az egyházi kormányzat megmaradt a függetlenségében: ebbe a török nem avatkozott. Lopást, orgazdaságot, káromkodást s más efféle bűnöket, kisebb-nagyobb vétségeket az egyház is büntet s az Alföldön, hol a reformáció hatalmas hódítást tett éppen a török világ idején, a pap *ekléziát követetett* a bűnössel. A templom közepén fekete székre ültették s fekete posztóval betakarták a bűnöst. Isteni tisztelet után a pap felolvasta a bűnös vétkeit, rá a bűnbánatot, melyet a bűnösnek utána kellett mondania. Ez volt az eklézia-követés s aki ennek alá nem vetette magát, kirekesztették az egyházból, ami egyértelmű volt a helységből való száműzéssel. Szóval: az egyház beleavatkozott a világi bíróság dolgába s a török ezt nemcsak tűrte, de természetesnek is találta, hisz a saját törvényét látta magyar kiadásban. Így történhetett, hogy a községi élet nemcsak meg nem halt a hódolt területeken, de fejlődött is; hogy a magyar községek a töröknek az országból való kitakarodása után ép oly magyarok voltak, mint annak előtte.

Nem bántotta a török sem hitében, sem nyelvében a magyart s míg a bécsi udvar a latinon kívül csak a német

nyelvet ismerte el hivatalos nyelvnek, a török tisztviselők megtanultak magyarul, a basák magyar diákokot tartottak s egész sereg magyar nyelvű török okmány maradt meg az időből. A török hódoltság legszomorúbb idejében fordítja le a bibliát magyar nyelvre Károli Gáspár; a végeken küzdő, a haza határait védő magyar hősök haditetteiről vitézi énekek teremnek. Tinódy Lantos Sebestyén bejárja az országot, versekbe szedi az élet-halálküzdelem nevezetesebb eseményeit, Dobó, Szondy, Losonczy nagyszerű haditetteit. E kornak nevezetes írója Heltai Gáspár, aki a magyar nemzet történetét írja meg s ébresztgeti a csüggedő magyart. És ennek a kornak szülöttje Balassa Bálint, a nagy költő és katona egy személyben, kinek egyik kezében kard, a másikkban lant s aki Esztergom vívásánál (1594) ejti ki kezéből a kardot is, a lantot is. A török-német világ szülöttje a nagy Zrinyi dicső unokája, Zrinyi Miklós is, korának legnagyobb írója, legmagyarabb lelkű fia, aki költő, író, katona egy személyben: halhatatlanítja nagyapja nevét örökbecsű költeményben, tanítja a nemzetet, miként lehet újra nagyvá, erőssé s közben számtalan jelét adja hadvezéri képességeinek, de hiába, — igaz magyar voltát Bécsben nem tudták megbocsátani.

Ott, ahol tere nyílhatott, ezekben a kétségbeejtően szomorú időkben is megnyilatkozott a magyar lélek, magyar szellem ereje, a magyar faj életrevalósága. Török és német két oldalról kegyetlenül megsanyargatta, erejét legyengítette a magyarnak s nem ok nélkül lehetett attól tartani, hogy a vasvári béke után szálnalmas véget ér a magyar: meghal lassú halállal, dicstelenül.

Ennek a dicstelen halálnak bekövetkezését gátolja meg az ébredező, majd hatalmas erővel feltámadó *kuruc világ*.

A KURUCVILÁG.

Ország-világ előtt nyilvánvalóvá lett a megalázó vasvári béke után, hogy a bécsi kormánynak a törökök kiűzésénél sokkal fontosabb és sürgősebb dolga van: Magyarországnak osztrák tartománnyá alacsonyítása s ezzel a magyar nemzet elnémetesítése. Azoknak a katolikus uraknak is, akik eddig az udvar vak eszközei voltak a protestáns testvérek üldözésében, felnyílik a szemök, meglátják a szörnyű nagy veszedelmet. Maga a nádor, a buzgó katolikus Wesselényi Ferenc mozdul meg elsőnek, hogy megakassza útjában a halálos veszedelmet. Melléje áll Zrinyi Péter horvát bán, a Miklós öccse, Rákóczy Ferenc, a György fia, Nádasdy Ferenc ország-bíró és Frangepán Ferenc, Zrinyi sógora. Ahol csak összejönnek, vendégségben, fürdőhelyen, mind azon tanácskoznak, hogy s mint lehetne megvédeni a magyar alkotmányt, a magyar nemzet ősi szabadságát. A nádor nyíltan is tiltakozott

a vasvári béke szentesítése ellen, de az udvar nem hallgatott rá: Bécsben érkezettnek látták az időt a legyengült magyarság megsemmisítésére. Közben, alig pár hónappal a vasvári békekötés után meghalt Zrinyi Miklós is, akit vadászat közben vadkan ölt meg. Az a férfiú, akitől leginkább tartottak Bécsben. Az udvarbéliek öntelten hirdették, hogy »le kell tépni a lázongó magyarok kucsmaírói a forgókat, ólomgombokkal kell felcserélni dolmányuk arany- és ezüst gombjait, cseh nadrágba szorítani a lábszárukat s igát vetni kevély nyakukra«. Valóságos hadüzenet ez a magyarságnak: a cseh sorsára akarják juttatni az alkotmányos szabadságára féltékeny magyart. Ime, egyszerre egyetért katolikus és protestáns magyar: közös veszedelem fenyegeti mindkét felekezetet, egyesült erővel kell az élet-halálharcot megvívniok. A katolikusok a Habsburg-házzal ellenséges francia királynál, a protestánsok a török szultánnál keresnek segítséget. Folytak a tárgyalások törökkel, franciával, biztatták is az összeesküvőket, de valójában segítséget nem kaptak. Bécsben nyomára jöttek az összeesküvésnek (az időközben elhunyt Wesselényi nádor özvegye, Széchy Mária volt az egyik áruló) s mielőtt a fölkelés általánossá lehetett volna a német uralom ellen, a bécsi udvar elfogatta Zrinyit, Frangepánt és Nádasdyt. Rákóczy Ferencet, aki nemrég vette feleségül Zrinyi Péter leányát, Ilonát, az anyja, Báthory Zsófia, a vakbuzgó katolikus asszony mentette meg. Négyszázezer forint váltságdíjat fizetett a fia életéért.

Halálos csend követte az összeesküvés főembereinek elfogatását. A bécsi udvarnak nem kellett tartani a »lázongó« magyaroktól, ám gyökeres munkát akart végezni. Lipót király *udvari* rendeletet adott ki, melyben tudtára adja az országnak, hogy ezentúl még nagyobb számú katonaságot szállásoltat el az országban s ezt a katonaságot a lakosságnak kell ellátni élelemmel. Még Báthory Zsófiának, az udvar

kész kezes hívének váraiba is német őrseget raktak, nemkülönben az áruló Széchy Mária murányi várába. Tömegesen fogdosták össze a gyanus embereket, köztük e kor jeles költőjét, Gyöngyössy Istvánt. Egymásután kobozták el a jószágokat. A 13 éves Thököly Imre, akinek később oly nagy szerep jut hazánk történetében, álruhában menekül Erdélybe: apjának több milliót érő vagyonát, kincseit mind lefoglalták. Közben fej- és jószágvesztésre ítélték Zrinyit, Frangepánt és Nádasdyt. Nem az országgyűlés, idegen törvényszék hozta az ítéletet s Zrinyit és Frangepánt Bécsújhelyen, Nádasdyt Bécsben lefejezték. Még számos embert ítélték halálra, de végre is fogságra változtatták a halálos ítéletet s 1671 vége táján százával hurcolták a gyanus magyarokat idegen földre: ott vetették nehéz fogságra. Ezrével menekültek az anyaországból Erdélybe és a török hódoltság területére. Mind nagyobb és nagyobb tömegekbe verődtek össze a »bujdosók«, akiket Apaffy Mihály, Erdély gyöngye fejedelme támogatott, amennyire tehetett, de német is, török is megfenyegette a támogatásért, a török egyenesen meg is tiltotta. De a bujdosók szervezkednek s Teleki Mihálynak, Apaffy bizalmas emberének a vezetésével 1672-ben betörnek Felső-Magyarországba, a német uralom főfészkebe. A németek készen várják a bujdosókat (elárulta készülődésüket Bánffy Dénes, a fejedelem sógora) s Teleki Mihály seregét megverik. Vissza-ment ugyan Teleki Erdélybe a vereség után, de a bujdosók élére állott Szuhay Mátyás és Szenessy Pál. Zászlajuk alá, melynek ez a felírása: «Istenért s a szabadságért», tömegesen tódul a nép, meg is verik Spankau tábornokot. Terjed a felkelés a Felvidéken. Fellázad az evangélikus tót nép is Pika Gáspár vezetése alatt, de a megrémült udvar nagyobb hadat küld ellenök, leveri őket. A tót lázadás vezérét, Pikát karóba húzták, több falusi bírót felakasztottak Árvaváralján: a tót parasztlázadásnak vége.

E felkelések elnyomása után a bécsi kormány Ampringen Gáspárt, a német lovagrend nagymesterét teljes hatalmú kormányzónak nevezi ki. Mellette négy magyar és négy német tanácsos működik, akik mindenütt összeesküvést keresnek és — találnak is, hogy ezáltal érdemeket szerezzenek. Köztük van a hírhedett Kollonics Lipót, nyitrai püspök, aki magyar földön született, de németebb a németnél. Napirinden vannak az elfogatások, a kivégeztetések, a jószág-
elkobzások. Teljes erővel indul meg a protestánsok üldözése. Egyszerre négyszáz protestáns papot és tanítót ítélnak gályarabságra: spanyol gályákon küldik a szerencsétleneket Nápolyba. Maga Ampringen is megsokallja az eretnekirtást, de Kollonics kezében a hatalom s ő irgalmat nem ismer. Aki boldogulni akar, aki meg akarja menteni az életét, a német kormány szolgálatába szegődik. Testvér a testvért gyanúsítja s dönti veszedelmebe. Egymást pusztítja a magyar, a német nagy örömeire. Egyszerre csak két párt támad az országban: *kuruc és labanc párt*. Elkeseredett harc indul országszerte kurucok és labancok között: a győztes a győzöttnek nem irgalmaz; akit kézrekeríthetnek, karóba húzzák, nyárson sütik, kerékbe törlik. Ezt teszik a labancok a kurucokkal, a kurucok a labancokkal. Ma labanc, holnap kuruc csapat húzódik át a községeken s mind a nép nyakán élőködik.

A német zsoldost különben is ingyen köteles ellátni a nép. S ezek a védelem ürügyével meg-megszállnak egy-egy falut s kitarthatják magukat. A szállásadó gazda pénzét, gabonáját, borát közprédának tekintik. Nem csuda, ha a nép, mihelyt hírért hallotta, hogy *jő a labanc* (e névvel nevezett most már németet és magyart, aki nem volt kuruc), — fölkerelkedett, otthagyt a faluját, menekült az erdőbe, a hegyek közé. Sokan a török földre is menekültek, mert a töröktől kevésbé féltek már, mint a némettől.

THÖKÖLY IMRE

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

És a bécsi kormány kegyetlenül folytatja a nemzetirtó munkát. Súlyos adót vet nemesre, parasztra egyaránt. Már 1671-ben 20 forint adót vetnek ki minden kapu után s behozzák a Magyarországon addig ismeretlen *fogyasztási adót*, egy font hústól fél, egy akó bortól 90, egy akó sörtől 30, egy itce pálinkától két dénárban állapítván meg azt. Ezenkívül minden lábán eladott sertéstől s más háziállattól az állat árának minden forintja után 12 dénárt szednek. Egyrésről a protestánsok kegyetlen üldözése, másrésről a népnek elviselhetetlen adókkal való megterhelése — folyton szaporítja a bujdosók számát, de nem tudnak boldogulni a maguk erején. Fordulnak ismét a franciákhoz, fordulnak a lengyelekhez is; maga a porta is kezd feléjük hajolni, de meg kell elégedniök kisebbszerű csatákkal, míg alkalmas vezérek nem akadt a 20 éves Thököly Imre személyében.

A bujdosók vezére.

Hat évig ette a bujdosók keserű kenyerét Thököly Imre. Mint 13 éves gyermek menekült Erdélybe, ott serdült daliás szép ifjúvá. Testben és lélekben erős, nagy cselekedetekre termett ifjú, aki részt vett a bujdosók keserves életében, látja nemzetének züllését, pusztulását, sok nagy szenvedéseit s szent elhatározással áll a bujdosók élére: visszaszerzi a hontalanok házát, földjét, nemzetének szabadságát. Mikor sem a franciánál, sem a lengyelnél nem kap segítséget, mert időközben XIV. Lajos francia király kibékült Lipóttal, Szobieszky János lengyel király meg kibékülésre hajlott, a török-höz fordult segedelemért. A nagyszű, bátor szívű s szép műveltségű ifjú vezér 20 ezer főnyi sereget toborz össze, ennek élén indul a nagy útra: visszaszerezni a magyar szabadságot. Az ifjú vezér 1678-ban indul Erdélyből, egyenest

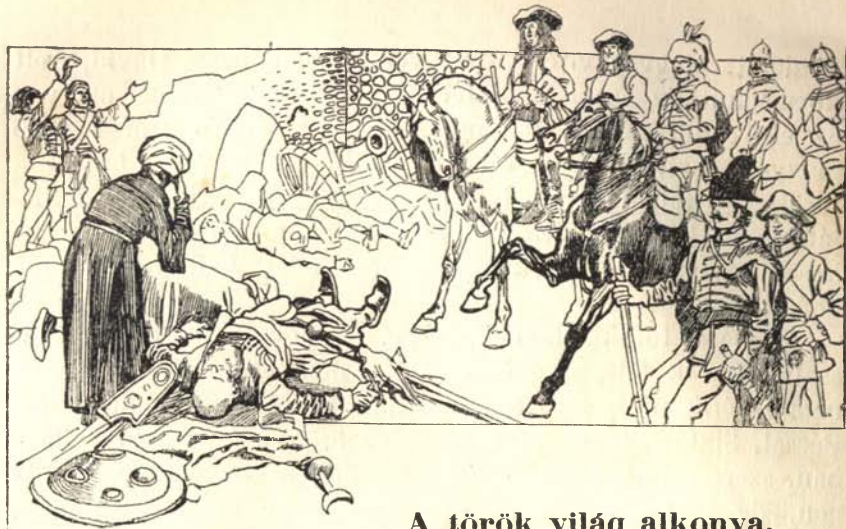
Árva várának tart, melyet haldokló atyjától a német zsoldosok elvettek volt: visszafoglalja atyja birtokait, több csatában megveri a német zsoldosokat, elfoglalja a Felvidéket, megszállja a Dunán inneni vármegyéket, betör Morvába és Sziléziába s a megszeppent udvar kénytelen fegyverszünetre alázkodni a kuruc vezérrel.

Most már országgyűlést hívat össze Lipót, bár nem azzal a szándékkal, hogy akár a vallásszabadság, akár az alkotmány dolgában engedjen. Összehívta az országgyűlést Sopronba 1681 tavaszán, hogy megkoronáztassa harmadik feleségét. Egyebet nem akart. Két ember vezette az országgyűlést: Kollonics püspök és Eszterházy Pál, a király nádorjelöltje, Thökölynek a sógora. Kollonics hallani sem akart arról, hogy a vallásszabadság megújuljon, Eszterházy meg azon dolgozott, hogy a király ne béküljön ki Thökölyvel: az ő kezén voltak a Thököly-uradalmak s ha megkötik a békét, vissza kell adnia Thökölynek a rengeteg uradalmakat. Annak a hírére, hogy a franciák háborúval fenyegetik, Lipót engedett ugyan a vallásszabadság dolgában, de mind a törvény, amit ezen az országgyűlésen hoztak: papíron maradt. Csak azért hoztak törvényeket, hogy meg ne tartsák. Marad minden a régiben, a kurucok pedig folytatják a küzdelmet. Thököly, aki időközben feleségül veszi az időközben elhunyt Rákóczy Ferenc özvegyét, Zrinyi Ilonát, a nálánál tizennégy évvel idősebb, de gyönyörű szép asszonyt, rajtaütéssel elfoglalja Kassát, majd Füleket, ahol Ibrahim basa ünnepélyesen nyújtotta át a szultán levelét, melyben Thökölyt Magyarország királyának nevezi ki. Thököly nem fogadta el a királyi címet. Megelégedett a fejedelmi címmel s Felső-Magyarországgal, melyet hat vár kivételével ideiglenesen átengedni kényszerül Lipót király. A bujdosók a keserves hontalanság után újra visszatérhetnek házaikba, a templomok visszakerülnek a protestánsok bir-

tokába s egy pillanatra úgy tetszik, mintha újra felderülne a magyar ég.

A kuruc fegyverek diadalára vérszemet kapott a török is, mely a Velencével s Lengyelországgal vívott háborúban szenvedett veszteségeiért Magyarországon akarta kárpótolni magát. Lejáróban volt a 20 évre kötött vasvári béke s a porta elérkezettnek látta az időt, hogy hatalmába kerítse még azt a néhány vármegyét, mely a magyar király kezén volt. Mert a török a vasvári béke idején is folyton terjeszkedett. Tehette, mert Lipót nem törött a török terjeszkedéssel. Egy pillanatig sem gondolt arra, hogy a török uralomtól megszabadítsa Magyarországot; közömbösen szemlélte a török hadikészülődéseit; tétlenül várta be az órát, melyben Kara Musztafa nagyvezér óriási haddal betört Magyarországra. Évek óta figyelmeztették erre, de nem hitt a török háborúban, míg a török be nem tört az országba, még pedig azzal az elhatározással, hogy Bécsset vívja meg. Ekkor már a császári korona is ékesítette Lipót fejét s a Habsburg-ház tiroli ágának kihalásával az ő kezén voltak a Habsburgok óriási birtokai. De sem nagy vagyona, sem nagy méltósága meg nem óvják Bécsset a török hódítástól, ha a keresztény világ feje ezidőben nem XI. Ince pápa, ez a példátlan lelkeségű ember, akinek sikerült egyesíteni a keresztény világot egy nagy elhatározásban: felszabadítani Magyarországot a török uralom alól s ami ezzel egyértelmű: egyszersmindenkorra megtörni a török birodalom hódító erejét. Ez a nagy gondolat lelkesíti a pápát s az ő fáradhatatlan tevékenysége teremti meg a nagy keresztény szövetséget, melynek tagjai a francia, a lengyel király, a német és olasz fejedelmek. A szerencse is kedvezett a tehetetlen császárnak: a nagy célra egyesült hadak kiváló fővezért nyertek Károly lotharingiai herceg személyében, aki sógora volt Lipótnak. A török haderő 1683 július 14-én ér Bécs alá, honnét a császár egész

udvarával elmenekült. Gróf Stahremberg Rüdiger védi a várat nagy elszántsággal, közben megérkezik Károly herceg a felmentő sereggel, jön Szobieszky lengyel király is s szeptember 12-én a szó teljes értelmében tönkreverik a török hadat. Megnyílt az út a győzelmes hadak előtt egész a török birodalomig s íme, a császár titokban ismét békét akar kötni a törökkel! De Kara Musztafa elutasítja az ajánlatot, az egyesült hadak bejönnek hazánkba, elfoglalják Párkányt és Érsekújvárt. A lengyel király erre hazament s egyelőre a hadjárat befejeződött. Közben Károly herceg s a lengyel király mindent elkövettek titokban, hogy a császárt kibékítsék Thökölyvel, de ez hallani sem akart Thökölyről. Gyűlölte szenvedelmesen a kuruc vezért s feltétlen megadást követelt a felkelőktől: ennek fejében megigéri a bűnbocsánatot s a vallásszabadságot. Több felvidéki megye és város meg is hódol a császárnak, magát Thökölyt pedig, miután a császári seregek kiűzték Felsőmagyarországból, a váradi basa vasra verette s úgy küldötte Jenő várába. A császár kívánságára cselekedte meg ezt a basa. Akkor már a török elveszítette volt Visegrádot, Vácot, Pestet, Érsekújvárt. A császár kezére került csaknem egész Felső-Magyarország. Megrendült a magyar föld a török szultán lába alatt, békekunyorálásra kellett alázkodnia s a békének egyik ára volt: Thököly tönkretevése. Nem sokáig volt ugyan Thököly fogságban, de híveit szörnyen megrendítette a török barátság megbízhatatlansága. Tömegesen pártolnak el a kuruc vezértől hívei, meghódolnak a császárnak: Thököly fényes csillaga elhalványodott. Sorban nyíltak meg a felsőmagyarországi várak a császári hadak előtt, csak egy nem nyitotta meg a kaput: Munkács vára. Ezt a hőslelkedő Zrinyi Ilona védte, Thököly hűséges életetársa. Császári és kuruc hadak együtt harcolnak a török ellen s Lipót császár most már elég erősnek érzi magát arra, hogy visszautasítsa a szultán békeajánlatait.

A török világ alkonya.

A török világ Magyarországon szédítő rohamossággal közeledik a véghez, hogy teljesen átadja helyét — a német világnak. Most már Budán a sor. Egész Európa fegyverkezik a nagy, a világraszóló háborúra. Vagy 60 ezer főnyi idegen s 15—20 ezer magyar sereg kezdi meg 1686 június havában Budavár vívását, melyen csaknem másfél száz esztendeig tündökölt a félhold. Tízezer halálra szánt török védi a várat. Öreg, hetven éves ember a vezér: Abdurrahmán basa. Nem fél a haláltól s az ostromló sereg tisztában lehet azzal, hogy csak az ő holtteste fölött tűzheti ki a keresztény lobogót Budavár falán. Nagy erővel s nagy elszántsággal indul az ostrom s hasonló elszántsággal vernek vissza ostromot ostrom után. És közeledik a nagyvezér is a felmentő sereggel. De a keresztény hadak fővezére, Károly herceg, bár két tűz közé került, szeptember 2-án döntő rohamot vezet a vár ellen, melyet erősen megrongáltak Gábor barátnak, egy magyar szerzetesnek ágyúi. Délután 5 óraker kezdődött a roham s mire a nap leszállt: egy égő város hirdette az ostromló sereg

diadalát. Magyar vitéz, a nagyerejű Petneházy Dávid, volt kuruckapitány az első, ki feljutott a vár fokára. S ott van az első közt Fiáth Ferenc, Bercsényi Miklós gróf s több magyar tiszt. Bent a várban utolsó csepp vérig harcol a török, egy talpalatnyi helyet sem ad ingyen. Holttestek borítják az utakat. E holttestek közé omlik a hős Abdurrahmán is: égő házak világítják meg a hősi halált halt vezér vérbe borúlt arcát.

Vége a török világnak, vége. A nagyvezér eszeveszetten szalad Eszék felé, a győztes sereg nem éri utól. De ha őt nem is érik utól, sorban elfoglalják Szegedet, Simontornyát, Pécsét, Siklóst, Kaposvárt. Nagy az öröm a keresztény világban, szere-száma nincs a hivatalos ünnepeknek Magyarországon, de maga a nemzet nem tud egész szívvel örülni a diadalnak. Bús sejtelem fogja el a lelkeket: a török után következik a magyar. Az országot elárasztják a zsoldos hadak s a töröknél is kegyetlenebbül pusztítanak. Erdélyt is megszállják a németek s német kézre kerül Munkács vára is... Károly herceg újabb diadalt arat a törökön Mohács közelében, 1687 augusztus 12-én, a következő évben Bajor Miksa, Károly herceg utódja a fővezérségben, beveszi Belgrádot is. De közben Lipót császár háborúba keveredik a francia királlyal, hadereje megoszlik s a török nagyvezér, Köprili Musztafa visszafoglalja Belgrádot, Thököly meg betör Erdélybe, Zernyestnél megveri az erdélyi és császári hadakat s Erdély fejedelme lesz a szultán kegyelméből. Ám nem sokáig tart Thököly fejedelemsége, a császári hadak kiverik Erdélyből, Szalánkeménél, a Tisza torkolatánál megverik a törököt (1691), maga a nagyvezér is elesik. Közben egy sereg vár: Kanizsa, Várad, Szigetvár, Eger, Székesfehérvár, Gyula a császár kezére kerül. Még egyszer szerencsét próbál a szultán: nagy sereggel tör be, de ott várja Zentánál a császári hadak fővezére, Savojai Eugen herceg, s végső csapást mér a

törökre. Húszezer török esett el ez irtózatoss csatában, tízezer veszett a Dunába. Elesett a nagyvezér is. És Thököly, a szerencsétlen Thököly a halottak közé rejtőzve, éjnek idején menekült át a Tiszán s bujdosott török földre . . .

A zentai csata (1697) teljesen megtörte a török uralmat Magyarországon. Békéré kényszerült a szultán s hajlott rá Lipót is, mivelhogy újabb háborúra kellett készülnie a spanyol örökség miatt, melyre a francia király is számot tartott, meg ő is. Karlócán, a Szerémségben kötötték meg a békét 1699-ben. Huszonöt esztendőre kötötték s a szerződés kikötötte, hogy Thökölyt és feleségét a szultán Kis-Ázsiába költöztesse s meg kellett fogadnia, hogy a magyar felkelőket többé nem segíti. A szultán lemondott Magyarországról s Erdélyről, csupán a Temesköz maradt az övé, meg a Szerémség déli része. Ezzel vége volt hazánkban a török uralomnak s az itt többé fel sem támadott.

Most már Lipóté volt az ország. De már a karlócai béke előtt, közvetlen Buda bevétele után, nagyfontosságú változások történtek az országban. Az 1687-ik évben Lipót országgyűlést hívott össze Pozsonyban s ezen a gyűlésen a rendek lemondanak a magyar nemzet ősi jogáról; a *királyválasztásról*. Csupa fiatal emberek jelentek meg erre a nevezetes országgyűlésre. Hol maradtak az öregek? Azokat kipusztította az önkényuralom. A haza legjobbjai vértanuhalált szenvedtek, vagy ha nem, visszahúzódtak a közélet mezejéről. Mindjárt Buda bevétele után hódított tartományként bántak az országgal s mikor Zrinyi Ilona Buda bevétele után sem akarta feladni Munkács várát, a császár kedvelt embere, a kegyetlen Karaffa Eperjes piacán vérpadot állított fel s tömegesen végeztette ki a hazafiakat, azzal vádolván őket, hogy Zrinyi Ilonának titkos hívei. És valóságos irtó báború indul meg a protestánsok ellen. A jezsuiták elárasztják az országot s különösen a töröktől visszahódított területeken erőszakos

módon térítik a protestánsokat. Egy megfélemlített, meggyötört nemzet képviselői gyűltek össze a pozsonyi országgyűlésen s könnyű volt Lipótnak lemondani a nemzetet a királyválasztás ősi jogáról s elismertetni a fiágon való örökösödést.

Két fia volt ekkor Lipótnak: József és Károly s ezen az országgyűlésen meg is koronázták az idősebbik fiút, a kilenc éves Józsefet, Magyarország első örökös királyának. Ugyanezen az országgyűlésen törölték az aranybullának a nemesi felkelést biztosító cikkét. A király kötelezte magát, hogy tiszteletben tartja Magyarország alkotmányát, de eszéigában sem volt, hogy ígéretét megtartsa. Mindjárt ezen az országgyűlésen 167 külföldi embert honfűsítettak, s amint a városokat sorba foglalták vissza a töröktől, tömegesen telepítették be a németeket, az ország déli részében meg a török uralom elől ide menekült rácokat szállásolták el. A török hódoltság területén levő nemesi birtokokat lefoglalták a császári kamarának, s a lefoglalt birtokok nagy részét idegeneknek adományozták.

Az adót nem az országgyűlés szavazza meg, hanem a Bécsbe fölrendelt urak, s a vármegyék kénytelen-kelletlen behajtják. Szörnyű terhekkal róják meg nemcsak a jobbágy-ságot, de a köznemességet is. Kötéllal kezdik fogdosni a katonákat s a szegény jobbágy százfelé fizet a lerogyásig. Szíve gyűlölettel telik meg nemcsak a német uralom, de földesura iránt is s a nemesség nem ok nélkül tart a kétségbeesett nép fellázadásától. De végre, neki is élnie kell s ki tartsa el, ha nem a jobbágy? És ki védje meg a jobbágy ellen, ha nem a császári kormány? Kész préda az anyagi és erkölcsi javaiban megfogyatkozott nemesség a kormánynak s a hírhedett Kollonics, aki közben a primási székbe emelkedett, megvalósíthatónak véli régi gonosz tervét: Magyarország leigázását s a leigázott Magyarország elnémetesítését.

II. RÁKÓCZY FERENC.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Az országot bejáró császári biztosok összeírják a marhát, hivatalból leszállítják a hús árát s elkobzás terhe alatt kényserítik a kereskedőket, hogy Bécsbe szállítsák az olcsó marhát. Haszonbérloknak adják ki a dohányárulást, ezek összevásárolják a dohányt s csak tőlük lehet vásárolni, a termelőtől nem. Még a pipát is csak a haszonbérlok árulhatták. Tetézi a nyomorúságot a kincstár azzal, hogy rossz rézpénzt veret s míg ő ezzel fizet, a néptől csak jó pénzt fogad el adóban! Ugyanez az állapot Erdélyben is, melynek szintén nyakára ült a német uralom. Apaffy Mihály halála után kiskorú fiát Bécsbe vitték, lemondatták a fejedelemség jogáról s gubernium (kormányszék) intézte Erdély dolgait. És úgy intézte, hogy Erdély, a magyar alkotmánynak és szabadságnak még nemrég legfőbb erőssége, valósággal züllésnek, pusztulásnak indult. A szerencsétlen fejedelemségben tömegesen menekültek a halálba — az adóexekúció kegyetlensége elől. Voltak, kik gyermekeiket elvitték a Temesközbe s eladták a töröknek, hogy fizethessék az adót!

Nemcsak a védtelen népet zaklatták, de még a nagyobb urakat is az örökös exekúcióval. Megtörtént, hogy Károlyi Sándorhoz, Szatmármegeye főispánjához, a nagykárolyi várba egy német kapitány jött a csapatjával s hatezer forintot akart rajta exekválni. Károlyi a kapitányt kikergette ugyan, de a szegény köznemes, a jobbágy rendszerint mit tehetett egyebet: fizetett vagy futott. Ahol azonban tehettek, elbántak a zsoldosokkal. Így 1697-ben a sárospataki parancsnokot, aki az újhelyi vásárra menő parasztoktól szokatlan vámot akart szedni, agyonverték a katonáival együtt. Ebből zavargás lett az egész vidéken s a nép a hozzácsatlakozott bujdosókkal, a Thököly kurucaival egyesülve, valóságos hadjáratot kezdett a német ellen. Csapatosan szállingóztak elő a bujdosók, itt is, ott is feltűntek, vágták a németet, különösen Szatmár, Ugocsa, Máramaros, Kővár és Középszolnok megyékben, sőt

Erdélynek is némely vidékén. Egy Szalontai János nevű vén kuruc és egy Tokai nevű iparos vezetése alatt két hajdúcsapat elfoglalta Patak és Tokaj várát s a német őrseget levágták. De a katonaság csakhamar visszavette tőlük a várakat, a bécsi kormány pedig, mintha semmi sem történt volna, folytatta tovább nemzetgyilkos politikáját. Önkényesen, országgyűlés nélkül vetik ki az adót 1699-ben a nemességre is, s a következő esztendőben a kisebb nemességet a jobbágyokéval mindenben egyenlő adózás alá vetik. A nemesség maga is belátta, hogy a jobbágyságot elviselhetetlen teher nyomja s voltak sokan, akik örömmel fogadták volna a *köztehverviselést*, ha országgyűlés mondja ki azt. De nyilvánvaló volt, hogy az udvar nem a köztehverviselésért lelkesült: egyszerűen legyezgetni akarta a jobbágyságot a nemesség rovására, kihasználni a népet az urak ellen. A valóságban a nép terhe ezután sem könnyebbedett s az udvarnak a közös terheverviselést hirdető politikája csak arra való volt, hogy kiszorolja a nemességet is, a parasztságot is. A német zsoldosoktól ezentúl sem szabadultak meg, azok épp úgy garázdálkodtak, mint ennek előtte s úr és paraszt egyaránt sínylette a német kormány atyáskodását. Mértéktelen gyűlölet szállotta meg a szíveket, forrongott az egész ország s csak vezér kellett, aki felemelje a Thököly által elejtett zászlót: a nép lelke megérett a forradalomra.

E nehéz időben tűnik fel II. Rákóczy Ferenc, ő emeli fel a Thököly által elejtett zászlót, a szabadság zászlaját.

II. Rákóczy Ferenc föllépése.

Tizenkétéves gyermek volt II. Rákóczy Ferenc, amikor a munkácsi várból anyjával együtt Bécsbe vitték.

Csakhamar elszakították anyjától, aki férje után ment Törökországba, megosztva vele halálig a hontalanság nehéz bánatát. A kis Rákóczynak Kollonics lett a gyámja s ez beadta egy jezsuita iskolába: itt nevelődött német szellemben a magyar szabadságharc halhatatlan vezére. Tizennyolc éves korában a császár megengedte, hogy megházasodjék: feleségül vette Sarolta Amália hessen-rheinfelsi hercegnőt, aztán bejött Magyarországra s csöndben, visszavonultan élt óriási terjedelmű birtokain. Annnyira németnek nevelték, hogy Bécsben egyáltalán nem tartottak tőle, s csakugyan, amikor jobbágysai felázadtak a német kormány zsarolásai miatt, egyenesen Bécsbe menekült s ott a császárnak felajánlotta magyarországi birtokait megfelelő kárpótlás fejében. De a császár emberei kinevezték. Miért venné meg a császár az ő birtokait, mikor anélkül is elveheti? Otthon a lázongó jobbágyoktól nem

érezte magát biztosságban, itt meg attól kellett tartania, hogy egyszerűen elveszik a jószágait. Hisz erre oly könnyű volt akkor címet, ürügyet találni! Német ruhát viselt, német tisztekkal barátkozott, csakhogy az udvar bizalmát megnyerje, — mindhiába: Zrinyi Ilona fiában s Zrinyi Péter unokájában nem bízott az udvar. E lelkiállapotban került bensőbb ismeretségbe Bercsényi Miklóssal, aki híve volt a császárnak sokáig, de maga is keseredett szívvel látta a bécsi udvar nemzetrontó munkáját. Az ő tanácsára írt levelet a francia királynak 1700-ban, de a levelet egy császári katonatisztre bízta, az meg Bécsben feljelentette. Az 1701-ik év április 18-ikának hajnalán fegyveres katonák verték fel Rákóczyt nagysárosi várában, elvitték Bécsújhelyre, ott fogságba vetették s ha felesége ki nem szabadítja az örök megvesztegetésével, bizonyosan életével lakol azért a levélért. Bercsényit nem tudták elfogni, ő Lengyelországba menekült, ide szökött Rákóczy is, itt éltek ketten álnév alatt, egy lengyel barátjuk birtokán.

Amikor Rákóczy Lengyelországba menekült, akkor már megkezdődött volt a spanyol örökösödési háború Lipót császár és XIV. Lajos francia király közt. Ez a háború a német és a magyar hadseregnek jórészt lekötötte s Magyarországon alig 15 ezer zsoldos maradt. De míg a magyar vitézek idegen földön ontották vérüket, idehaza az aránylag csekély számú német zsoldosok kényük-kedvük szerint garázdálkodtak, a népet zsarolták, s mert a háború sok pénzt emésztett fel, a bécsi kormány újabb meg újabb adókkal terhelte meg a népet. S nem volt elég a rendkívüli adó, 1702-ben az egyszer már visszavont fogyasztási adót újra életbeléptették, a protestánsok vallásszabadságát újabb rendeletekkel korlátozták és mindez önkénykedések ellen hiába írtak fel a királyhoz: süket fülre találtak.

Rákóczy Ferenc még Lengyelországban volt s onnét alkudozott a francia királlyal, aki segítséget ígért neki,

amikor megmozdult a Tiszavidék népe, melyet adószedéssel és katonaállítással kegyetlenül sanyargattak. E nép nyomorúságát semmi sem világítja meg elevenebben annál a ténynél, hogy, bár a Tisza vidéke sóban gazdag vidék, a sóra vetett adó miatt *sótalan ette a kenyérét*. A bujdosó kurucok felhasználták a nép forrongó hangulatát s egy Kis Albert nevű kuruc hadnagy, aki már az előző felkelésekben vezető ember volt és egy Esze Tamás nevű sóárús, akit a sótisztek megkárosítottak, titokban toborzani kezdték a népet, tanácskozásokot tartottak az erdőkben. Jól tudták, hogy ha valamilyen nagynevű ember élükre nem áll, célt nem érhetnek s így gondoltak Rákóczyra, mivelhogy a Rákóczy név nagyon népszerű volt az országban. Útnak indult tehát Szalontai János, a vén kuruc, kiment Lengyelországba, Rákóczy keresésére. Addig járt, keresett, kérdezősködött az öreg, hogy végre megtalálta Rákóczyt és Bercsényit. Ott elmondta, hogy mi újság az országban. Rákóczy visszaküldötte az öreget. Azt üzenté, hogy csak maradjanak békében, míg segítséget kap a franciától. Ez volt 1702 végén. A következő év márciusában újra fölkereste két bujdosó s bár még segítséget nem kapott a franciától, átadott nekik néhány zászlót, de újra megüzente, hogy amíg haza nem jön, maradjanak békében. Mihelyt a zászlókat megkapták, melyeken aranyos betűkkel ragyogtak e szavak: »Az Istenért és a szabadságért« — a népnek nem volt többé nyugalma, nagy tömegben gyűlt a zászlók alá s Máramarosban, Ugocsában és Szatmárban végig rabolt, pusztított. A kétezer főnyi kuruc csapatot szétverte ugyan Károlyi Sándor szatmári főispán, de ekkor már Rákóczy útban volt Magyarország felé, mindössze egy napi járásra a határtól. Útközben értesült a kurucok szétveretéséről, mindazonáltal néhány lengyel katona kíséretében átlépte a magyar határt (1703) július) s a Beszkid hegy aljában fekvő Klenóc községben megállapodott, ott akarván

bevárni a francia és lengyel segítséget. Kis Albert és Esze Tamás a határon azzal fogadták, hogy nagyszámú felkelő várja, de a nagy szám 200 hiányosan fegyverzett parasztra s 80 lovasra apadt, amikor Klenócra megérkeztek. Ám mihelyt a nép hírére vette Rákóczy hazajövetelének, nagy tömegekben tódult zászlaja alá, különösen a beregi és ungi megyék népe. Rövid időn 3000 gyalogos és 800 lovas gyűlt zászlaja alá, sőt követség jött a jászok és kunoktól is azzal az üzenettel, hogy ők is melléje szegődnek.

A nemzet megmozdul.

A bécsi kormány kicsinylette az egész mozgalmat. Mert Károlyi Sándor, amikor a felkelő csapatot szétverte, egyenesen Bécsbe ment, hogy a királyt és a kormányt felvilágosítsa a mozgalom komoly voltáról s annak okairól. A túlságos nagy adókban találta a legfőbb okot: ezeknek s a só árának leszállítását kérte s egyben közbocsnatot a lázadóknak. De a magyar főúr becsületes, őszinte beszédére nem hallgattak: Károlyi Sándor elkeseredetten tért haza. Amikor kijött Bécs kapuján, egy arany vámot követeltek tőle. Megadta, de meg is esküdött, hogy még »visszafizetteti« a vámot!

Eközben Rákóczy serege napról-napra növekedett. A nemesség kezdetben bizalmatlankodott, húzódozott, de annál lelkesebben gyülekezett a parasztnép, mely megváltóját látta Rákóczy Ferencben. És lassanként ébredezni kezd a köznemesség is, ébredezni kezd a székelység is, mely épúgy szenvedett a német zsarnokság alatt, mint az egész ország. De Rabutin, Erdély kormányzója résen állott s mihelyt értesült, hogy ennek vagy annak a vidéknek a népe a kurucokhoz szegődött, rájuk küldötte a zsoldosokat s »égeté, öleté, vágatá az országot, de kurucot keveset, mert az idején

elfutott . . . Ők könnyen elszaladtak a lovassággal, de a székelyt, mint a berbécset, úgy ölték a németek, közel 1500-ig. Akkor égeték, pusztíták el a németek Udvarhelyszéket is« . . . — írja Bethlen Miklós.

Amit Bethlen Miklós a Székelyföldről ír, ráillik nagyban az egész országra, hogy t. i. a szegény föld népe mindenképen szenvedett: akár kuruc volt, akár labanc, akár ha egyik félhez sem tartozott. A kuruc forradalom lángja végignyargalt az egész országon s most már a bécsi kormány sem kicsinylette Rákóczyt és parasztjait: a gyülevesz csapatok rendes sereggé formálódtak, melyet már nem verhet szét néhány ezer zsoldos. A kurucok 1703 végén már egész Bécsig elkalandoztak s Lipót alkudozásra kényszerül: szívesen kötne békét, szívesen orvosolná a sérelmeket, de Rákóczy nem bízik az udvarban s csak azzal a feltétellel hajlandó letenni a fegyvert, ha idegen hatalmak is kezeskednek a régi magyar szabadság visszaállításáért. De Lipót mindent megadna, csupán ezt az egyet nem: az idegen hatalmak kezességét. És a kurucok harcolnak tovább. S bár Rákóczy csak nagy erőfeszítéssel tudja fenntartani hadát, sem pénzzel, sem élelemmel kellőképpen nem tudja ellátni: nem csügged sem ő, sem népe, az ügy, melyért harcolnak, új erőt, lelkeséget önt a kurucokba. Rákóczy nevének csodás varázsa van s a vezérek: Bercsényi Miklós, Bottyán János, Ocskay László, Károlyi Sándor, mind oly férfiak, akiket tűzbe-vízbe vakon követnek a kurucok.

A nagyobb várak kivételével egész Magyarország Rákóczyé 1704-ben. Ez esztendő telét a sereg szervezésére használja s tavaszkor 52 lovas és 31 gyalog kurucezred lobogtatta a szabadság zászlaját. A szécsényi gyűlésen, 1705 szeptember havában, a »szövetkezett rendek« vezérlő fejedelemnek választják Rákóczyt, ki az egri püspök kezébe teszi le az esküt. Megesküszik, hogy a »szövetkezett« magyarságot, a

haza szabadságának ügyét soha el nem hagyja, Magyarország minden vitézlő rendjét a haza törvényes szabadságában védi, oltalmazza; a törvényesen bevett három vallást a maga szokott törvényes szabadságában megtartja. Letesznek a hűség- esküt az egybegyűlt egyházi és világi urak is, a megyék és városok követei is; 24 tagú kormánytanácsot választanak s azt megbízzák a megszakadt békealkudozások folytatásával.

Az 1705-ik esztendő nemcsak arról nevezetes, hogy ekkor választják meg Rákóczyt »vezérlő« fejedelemnek, de arról is, hogy ebben az esztendőben lép I. József (1705—1711) atyjának, Lipótnak az örökébe, aki 45 évi szomorú emlékü uralkodás után jobblétre szenderült. A fiatal király már atyja életében több engedékenységet mutatott a magyarok iránt s trónra léptekor nyílt levélben közölte a nádorral, hogy hajlandó orvosolni a sérelmeket, helyreállítani az ország jogait, teljesíteni a törvényes kívánságokat. Erre ismét megindulnak az alkudozások, de Rákóczy, bár jobb véleménnyel volt Józsefről, mint atyjáról, tőle is az idegen hatalmak kezességét s Erdélynek a bécsi kormány alól való függetlenítését kívánta, másként nem volt hajlandó a békülésre. József sem biztosítja az idegen hatalmak kezességét s tovább foly a háború változó szerencsével. A francia király nem segítheti a kurucokat, annyira leköti a spanyol örökösödési háború. A kurucokban nagy a lelkeség, de nincs elég fegyelmezettség s nincs a kuruc hadnak igazi fővezére. Rákóczyt megválasztják ugyan Erdély fejedelmévé (1707) s most már mint Erdély fedelme folytathatja a szabadságharcot, mint egykor Bocskay és Bethlen, de a francia király csak úgy kész szövetségre lépni vele, ha nyíltan elszakad az ausztriai háztól. Most tartomány Magyarország s ő tartománnyal nem szövetkezhetik. És Rákóczy országgyűlést hív össze Ónodra (1707), ott a rendek kimondják az ország függetlenségét, trónvesztettnek nyilvánítják a Habsburg-házat ezzel az eredeti kiáltással: eb ura fakó!

OSZI

Országos Széchényi Könyvtár

II. RÁKÓCZY FERENC MEGJELENIK AZ ONÓDI ORSZÁGGYŰLÉSEN.

A francia király biztatása bátorította Rákóczyt és a rendeket e lépésre, ám a francia segítség elmaradt s Rákóczy-nak minden külső segítség nélkül kell folytatnia az élet-halál-harcot. A szabadságharc igazi nehéz napjai még csak most következnek. A franciák segítségével nem bízhatik s a háború folytatására elegendő pénz nincs. Az a kétmilliónyi rézpénz, amit Rákóczy a felkelés első éveiben veretett, mindenféle komoly bajok forrása lett. E pénzt, melynek belső értéke nem felelt meg a névszerinti értéknek, hol elfogadták, hol nem, s növelte a bajt, hogy temérdek hamis pénz került forgalomba. Újabb kétmillió rézpénz veretését határozták el az ónodi gyűlésen, de az eddiginél finomabbat, Mária finoman metszett képével, hogy nehezebben hamisíthassák. S bár mindenkép el akarták kerülni, kétmillió hadiadót vetettek ki, de ezt az adót az urak is fizették, maga Rákóczy is, birtokaik arányában.

A függetlenségi nyilatkozat után mindkét részről megfeszített erővel indul meg a harc. De a kurucnak nincs igazi hadvezére. Rákóczy, bár járatos a haditudományokban is, nem érez magában elég képességet egy nagy hadsereg vezetésére s főemberei közt sem talált olyat, akire nyugodtan bízhatná a fővezérséget. Főemberei, nevezetesen Bercsényi, Károlyi, Ocskay, Bottyán, Eszterházy Antal és Dániel s mások — mind alkalmasak voltak egy-egy hadtest vezetésére, de nem a fővezérségre. Pénz hiánya miatt állandó zsoldos hadat nem tudott tartani az ő »palotásain« s néhány ezreden kívül. A legénység nagyrésze önkéntesekből állott s számmal voltak olyanok, kik a szabadságharcot kedvező alkalomnak tartották a zsákmányolásra: amint jól megrakodtak zsákmánnyal, hazaszökdöstek. A nemesség is »lassanként ismét uraivá lett jobbágyainak« — írja Rákóczy — s kedvét igyekezett szegni a hadiélettől, hogy őket a mezei munkára otthon tarthassa. A nép is megunta a hadsereg ingyen élél-

mezését. Folyton gyérültek és gyengültek az ezredek. Diadal és vereség most folyton váltakozik, holott a felkelés első éveiben alig éri egy-két vereség a kurucokat. Trencsén mellett 1708-ban a kuruc had oly vereséget szenved, melynél — Rákóczy szavai szerint — még sohasem volt gyalázatosabb vereség és következményeiben szerencsétlenebb. Ehhez járul Ocskaynak és másoknak az árulása. A császári hadseregnek mindjobban kedvez a szerencse s sikereinek kihasználásában csak az országszerte pusztító dögvész s a zord hideg tél akasztja meg. Ily körülmények közt tart gyűlést Sárospatakon Rákóczy, melyen elrendelik az összes nemesség fegyverre kelését s egyben adót vetnek ki. Ezen a gyűlésen számolnak le az árulókkal is: Bezerédyt és Botka Ádámot halálra ítélik s le is fejezik. Többeket fogságra vetnek. Lefejezik Ocskayt is, ki a kurucok kezébe került a trencsényi árulás és elpártolás után.

A szatmári béke.

A kurucok felett egyre borult az ég: a hadiszerencse folyton a labancoknak kedvez s oszlik-foszlik a reménye vesztett kuruc sereg. A dunántúli nemesség elfogadja a kínált kegyelmet. Bercsényit kiszorítják Liptóból s Nógrád-, Gömör- és Hevesmegye egyrésze szintén hűséget esküszik a királynak. A kuruc hadak állapota mind nyomorúságosabbá válik s Rákóczy, üldözve balszerencsétől és a dühöngő dögmirigyától, Husztra húzódik. A nagy lelkesedést nagy csüggettség váltja fel. A nyalka, büszke kurucok lerongyolódnak. A lelkesítő, a kurucok dicsőségét hirdető dalok elhallgatnak s szomorú nóták sírnak fel a kurucok éji tanyáján. Sikertelenül hangzik el Bercsényi fájdalmas, keserőségekkel teljes serkentő szózata is. Rákóczy Nagy Péter orosz cárhoz fordul

segítségért, de eredménytelen. Aztán ajánlatot tesz a békére, de József most sem akar tudni az idegen hatalmak kezességéről s Erdély függetlenségéről. Közben, 1711-ben, Lengyelországba megy, hogy segítséget szerezzen, de egyszersmind felhatalmazza Károlyi Sándort, hogy Józseffel folytassa az alkudozásokat. Így jön létre a nevezetes *szatmári béke* Rákóczy hozzájárulása nélkül, aki orosz segítségben bizakodva, megtiltotta Károlyinak az alkudozások folytatását. De Károlyi nem vette figyelembe a fejedelem parancsát, megkötötte a békét Szatmáron s 12 ezer kuruccal lerakta a fegyvert a majtényi mezőn.

A szatmári békében a király Rákóczynak és híveinek teljes bűnbocsánatot s birtokaik visszaadását ígéri, ha három hét alatt hűségesküt tesznek. Megtartja a vallásról hozott törvényeket Magyarországon is, Erdélyben is. Mindenféle sérelmek orvoslását ígéri a tartandó országgyűlésen.

Százötvenegyen írták alá a szerződést, magyarországi és erdélyi urak, de egy név hiányzott: II. Rákóczy Ferenc neve. És hiányzott a király neve is. Mert a szerződés aláírásakor a király már nem élt, a tárgyalások napjaiban halt meg. Titkolták is a halálát, a míg lehetett s a szerződést az özvegy királyné, majd utóda, III. Károly (1711—1740) erősítette meg. Rákóczy nem írta alá a szerződést, mert még mindig hitt abban, hogy idegen segítséggel bár, teljes diadalra viszi a magyar szabadság ügyét. De keservesen kellett csalódnia. Amikor Lengyelországba ment, bizonyára nem sejtette, hogy utoljára látja a magyar haza földjét. Meghíusul az orosz segítségben való reménykedés, így megy Franciaországba: a francia udvarnál talált menedéket, itt él a magyar szabadságharc e dicsőséges alakja 1717-ig Sárosy gróf név alatt. Ez időn túl, 1735-ben bekövetkezett haláláig Törökország ad menedéket a hontalan fejedelemnek és ama híveknek, kik megoszták vele a hontalanság fájdalmait. Mellette van halála

órájáig a költői lelkű Zágoni Mikes Kelemen, ki ezt írja magáról: »Én nekem semmi okom sem volt hazámból kibujdosni, csak az, hogy *nagyon szerettem a fejedelmet*«. És Bercsényinek, Csáky Mihálynak, Forgách Simonnak, Eszterházy Antalnak, Zay Zsigmondnak s a többinek volt-e más okuk? Valamennyi amnesztiát kapott, maradhattak volna hazájuk földjén. Mi tartotta ezeket egyéb Rákóczy közelében, ha nem a fejedelem személye iránt való szeretet, megható ragaszkodás? Nagypéntek napján, 1735 április 8-án halt meg Rákóczy, a Márvány-tenger partján Rodostóban. A hú Mikes Kelemennek szinte halljuk zokogását, amint írja: «Az Isten árvaságra teve bennünket és kivevé közülünk a mi édes urunkat és atyánkat. Ma nagypéntek lévén, mind a mennyei, mind a földi atyánknak halálukat kell siratnunk.»

A kuruc nóták.

Húsz évi hontalanság után, idegen földön hunyja le szemét a magyar szabadságharc fölként vezére, de bár teste idegen földben pihent csaknem kétszáz esztendeig (a drága hamvak hazaszállításának dicsősége I. Ferenc József király nevéhez fűződik), lelke itt volt köztünk, az ő neve nem vesztette el csudálatos varázsát: hallatára megdobban ma is a magyar szív. Az a világ, melynek kurucvilág névvel külön helye van a magyar történelemben, — valóban külön világ is volt s e világnak igaz éltető lelke II. Rákóczy Ferenc. Az ő eszménye a szabadság, a nemzet szabadsága s a küzdelem, melyet ez eszmény diadaláért folytatott: nem a nagyravágyó, a maga érdekeit latolgotó ember küzdelme, — önzetlen, eszményi ez, a nemzet történetében az első, mely közös célra egyesít főurat, köznemest és közrendűt. A tót, a rutén paraszt ép oly csudás lelkességgel követte Rákóczy

zászlaját, mint a tiszta magyar: második Megváltót látott benne a föld népe, jobbágy és köznemes egyaránt. Tünelmes alakja ő a magyar történelemnek, s ha a krónikások semmit sem jegyeztek volna fel a kurucvilág legendás küzdelmeiről, azok a dalok, melyek nagyrésze a nép költői lelkében fakadt e nagy idők és események hatása alatt, egymaguk elégségesek volnának arra, hogy megértsük e világot s tisztán álljon előttünk e világ főhőse: Rákóczy Ferenc. Az a félszázados küzdelem, melyet Thököly indít s melyre Rodostóban borul a szemfödél, a nép- és műköltészet oly szép termékeivel gazdagította a magyar nemzet szellemi kincsesházát, hogy, ha a kurucvilág küzdelmei minden látható eredmény nélkül végződnek, — aminek azonban ellenkezőjéről tanuskodik a szatmári békekötés — hálás kegyelettel kellene őriznünk mindazok emlékét, akik e szabadságharcot végigharcolák. Ez a magasztos küzdelem megtermékenyítette az elméket és szíveket s a magyar léleknek, a magyar szívnek e megtermékenyülése szülte azokat a csudaszép dalokat, melyekben a szó teljes értelmében a nemzet lelke szólalt meg.

A szabadságért való nagy-erős vágyakodás, a szabadság ellenségének, a németnek s mindazoknak, akik a némethez szegődtek, mértéktelen gyűlölete: ez a két hatalmas érzés lángol a kurucdalokban s olvasván e dalokat s még inkább: hallván dallamukat, szívünkbe markol minden szó, minden hang; csatára tüzel az egyik, könnyet facsar szemünkből a másik. Diadalok, kudarcok, amint váltakoznak: remény és csüggedés; az igaz ügyért küzdőknek rajongó szeretete; a szabadságtipró németnek feneketlen gyűlölete; majd egyre nehezebb, sötétebb fellegek borulnak a kurucok egére; Rákóczy elhagyja a haza földjét s többé vissza sem tér; következik a hontalanság, az itthon maradtak epekedése a vezér után, aztán a vég: a vezér halála s lemondás; a szép

napokra való fájó emlékezés, a régi dicső napok visszasírása :
ím, ezek a tárgyai a kuruc költészetnek. Vagy egyenesen a
nép lelkében fakadnak a dalok, vagy olyan emberek írják
(papok, tanítók, írástudó altisztek), akik a néphez közel álla-
nak, s amit írnak, oly hatást tesz ránk, mintha az egyszerű
nép lelkében fakadt volna. De ez a csudás világ megszólal-
tatja a főbb embereket is, az alkotmányos és vallásszabadság
tollat ad azok kezébe is, kik addig csak kardot forgattak.
Magának Rákóczy Ferencnek is tulajdonít a hagyomány egy
költeményt, a *Főlséges nagy Isten* kezdetűt, melyben vallásos
bizalommal fordul a magyarok istenéhez, hogy ne engedje
elpusztulni a magyart s elésorolván az ország sok nagy
nyomorúságát, megátkozza Bécsset, meg a gonosz tanácsadó-
kat s kitartásra serkenti a magyarokat. Természetesen, amint
mondám, az igazi kuruc nóták vagy a nép lelkében fakad-
nak, vagy azok tollából kerülnek ki, akik közvetlen ismerik
a nép minden búját-baját, nagy szenvedéseit s tisztában
vannak azzal, hogy a népre csak az ő *nyelvén* lehet igazi
hatást lenni. Ilyen az első igazi kurucnóta is, mely még
Thökölyi dejében termett, a *Te vagy a legény, Tyukody paj-
tás!* kezdetű tábori dal, mely tüzelő szavakkal biztatja a
kurucot a német ellen, aki

Mindent ígér, de csak szorultában,
Semmit bé nem vált, ha szabadjában.

Amikor Thököly Törökországba bujdosik s szertezüllődik a
felkelők serege, szebbnél-szebb dalok teremnek : a bujdosók
énekei ezek. Üldözött vadakként bujdokolnak a vitézek, sehol
sincs maradásuk, szülőfalujukba vissza nem térhetnek ; ha
éhen nem akarnak veszni, rablásra, fosztogatásra kénytelenek
vetemedni. A még nem rég nyalka kurucok lerongyosodnak,
keserves az életük s ez a keserves élet termi a *Buga Jakab
éneke* című verset s ennek társait.

Mit búsulsz, kenyeres, mikor semmid sincsen ?

Jó az Isten, jót ad, légy jó reménységben :

Főlnyílik az idő majd a gyenge fűre —

Hová két szemünk lát, oda megyünk ketten !

Igy kezdődik Buga Jakab éneke, mely igazi *szegénylegény-nóta*. A kérdésre a másik szegénylegény felel meg, elésorolván panaszát. Rongyos a dolmánya, a sok folttól nehéz a nadrágja ; ködmenye megavult a zsirtól ; csizmáját elrothasztotta a sár ; nincs széna, abrak, hitvány a lova ; rongyos az istállója, igen pusztá a háza ; kenyere, pecsenyéje igen szűken, pénze nincs ; a lováról lekopott a patkó s gyalog marad, mint egy rút kóborló... A sok keserves panasz után szilajul kiált fel :

Elbugatta anyja ! mint élhetek : élek,

Kivetem hátamat a szép verőfénynek.

Csak úgy dohányozok, az midőn éhezek,

Igy én is másokkal szépen eltengődek.

A vezér nélkül maradt, kóbor legény kesereg e dalban s ilyen szegénylegényekkel tele van az ország, míg nem jön Rákóczy, s akik Thököly bujdosó vitézeiből megéri az időt, seregestől állanak Rákóczy zászlaja alá. Az ő idejére esik a legtöbb nóta, vidám és szomorú elegyesen. A labanc gúnyolásában, kicsinylésében kifogyhatatlanok s épúgy a kuruc dicsőítésében. A nyalka kuruc lenézi a »darulábú, szarkaorrú, görbehátú labancot, a »fekete csizmás«, rossz lovú rácot, de már a kurucnak mindene szép, takaros, gazdag.

Az vitéz kurucnak van

Szabott dolománya,

Sarkantyús csizmája,

Futó paripája.

Vitéz karja ; lábaiban
Karmazsin csizmája,
Gyönggyel fűzött az bocskora,
Ezüstös kapcája.

Hátán cifra farkas bőre,
Kurta kis dolmánya,
Nyakában függ gyönggyel fűzött
Csontos kalabéra.

Fényességgel mind berakva
Aranyos szablája,
Nyusztal bélelt az süvegje,
Csillagos forgója.

Szörnyű megvetéssel szól a labancról *Bezerédi nótája* :

Sárvár alatt sűrű berek a Csere,
Leskelődő labancokkal van tele ;
Sűrű berek, mégsincs annyi levele,
Mint a mennyi *lompos labanc* bújt bele.

De a labancok sem maradtak adósok s amikor mind jobban elhomályosul a kurucok szerencsecsillaga, valamelyik labanc megírja a *Nyalka kuruc* kezdetű gúnydalt s kárörömmel kérdi :

Hol vagy te most, nyalka kuruc,
Ki oly voltál, mint egy szép struc ?
Már hazádba sohasem jutsz ;

Ez világból is majd kifutsz,
Nyalka kuruc !
Nyalka kuruc !

Minden szava túsúrás, amint sorba kérdezi, hogy »hol a hosszú pántos kardja, majd tíz fontos tarsolya, mennykötött nagy pallosa, cifra karabinja, gréci, bécsi párpisztolya, ezüsttel rakott pantallérja«. És még meg is vádolja a szegény nép sanyargatásával, holott ha egyes rendetlen csapatok tették is ezt, Rákóczy rendes hadserege nem.

Azért Isten megbüntetett,
Idegen országra vetett,
Szabadságot tőled elvett,
Téged messze földre vetett,
Nyalka kuruc!
Nyalka kuruc!

Kitetszik a versből, hogy Rákóczynak Lengyelországba való utazása után írták, abban az időben, mikor már csak vékony reménység lehetett arra, hogy Rákóczy visszajöjjön a magyar földre.

Vajjon sejtette-e Rákóczy, amikor 1711-ben Lengyelországba ment, hogy utolszor látja hazáját s a búcsúpillantás, melyet a határról vetett, utolsó pillantás volt a magyar haza földjére? A műveletlen ember néha ösztönszerűleg sejt meg a bekövetkezendő eseményeket s amikor Rákóczy indulóban volt, a hagyomány szerint a hűséges rutén nép keserves sírása kísérte a búcsúzó fejedelmet, sőt egy Barna Mihály nevű cigány, Rákóczy egyik cigányzenekarának primása, a fejedelem lába elé vetette magát, mondván: *mégysz, mégysz, felséges fejedelem, itt hagyod a vagyont, keresed a nincsent!* Ebből az időből való lehet *Rákóczy Ferenc búcsúdala* is, egyike a legszebb kuruc költeményeknek.

Bölcsőm, vigasztalom,
Dajkám és ápolóm:
Szép Magyarországom!
Jaj, szörnyű fájdalom,
Még kell tőled válnom,
Vizeid folyását,
Erdeid nyílását,
Mezeid kalászatát,
Lovam lába nyomát
Te áldott földeden
Már többé nem látom.

Fuj már az őszi szél,
Sárgul a falevél,
Rád borul az nagy tél,
Mikor semmi sem él,
Én árva országom!
Franciák oltalmát,
Az lengyelek hadát,
Sorsod javulását
És bosszúállását
Sötét felhőid közt
Mind hiába várom.

Nincs is már énnékem
Semmi reménységem :
Megszakad a szívem
— Azt igen jól érzem —
Érted rab országom . . .
Vizeid folyását,
Erdeid nyílását,
Mezeid kalászatát,
Lovam lába nyomát
Te áldott földeden
Én sohasem látom !

Nem, valóban nem látta többé soha a hazája földjét. Rettentő csüggedés, mély levertség szállja meg az itthon maradtok lelkét. Ezekben az időkben születik meg a Nyikó vidékén, a Rákóczyt sirató székely népballada. Rákóczy kiáll a munkácsi sáncre s pántos pallosára támaszkodva rivalkodik rézdobosára :

Dobosom, dobosom,
Udvari dobosom,
Most néked megmondom :
Ne azt verd, hogy : mars, mars !
De azt verd, hogy : rajta !
Ördög nyúzza anyádat,
Ne úgy verjed dobodat,
Ne úgy verjed, mint eddig :
Isten tudja, hogy lesz, mint ?
Hanem úgy verd : rajta !
Rajta ! Rajta ! Rajta !

De mind hiába. »Dobos már dobolhat, Rákóczy unszolhat«, a kuruc tábor lehajtja zászlait a majthényi síkon. Keseredett szívvel hagyja el az országot. Búcsúzik két országa népétől : a vitéz magyartól s a vitéz székelytől. És Pataktól, melynek már »német a gazdája« s Munkácstól, »legkedvesebb vartól«, »én édes hazámat már többé nem látom« . . . Tudja,

hogy eljön még az idő, amikor az ország sírva vár régi vezére, tulajdon vére után.

Mikor rég elmentem,
Visszasóhajtotok ;
Mikor rég meghótám,
Akkor is sirattok,
Haló poromból is feltámasztanátok,
Összeszednétek még
Porhadó csontimat !

Amerre tenger zúg,
Amerre a szél jár,
Csillag lehanyatlik, —
Ott nyugszom meg én már ...

Bizony, visszasóhajtották, visszasírták s feltámasztották volna haló porából is. Megújul a német világ, a jó magyar hazafinak nincs becsülete. A szabadságharc hőseinek birtoka kapzsi emberek prédája lesz. Német földesurak lepik el az országot. A »sas« körme közt, »fonnyad« a szegény magyar nép ... És megszületik a híres Rákóczy-nóta, az elnyomott magyar nép e szívrázó jajkiáltása :

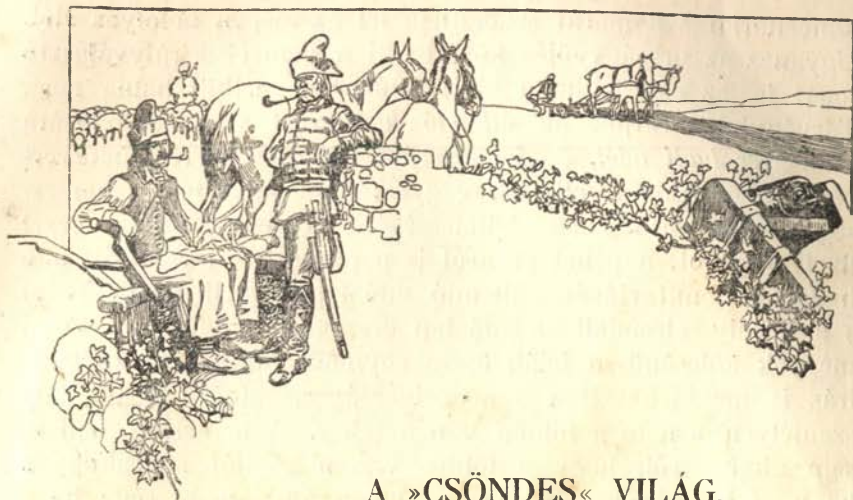
Jaj régi szép
Magyar nép,
Az ellenség téged mikép
Szaggat s tép !
Mire jutott állapotod,
Romlandó cserép !
Mint egy ékes eleven kép,
Valál olyan szép,
Magyar nép !
De a sasnak körme között
Fonnyadsz mint a lép,
Szegény magyar nép !
Mikor lesz már ép ?

Megromlottál mint a cserép,
Jaj, hát szegény magyar nemzet
Jóra mikor lép ?

A XVIII. század bús magyarjainak ez a dal az imája, melynek szomorú dallamát a tárogató síp mellett énekelik, míg nem elfeledteti a világhírű Rákóczy-induló, melyet nem közvetlenül a Rákóczy-nótából, hanem egy külön fejlődött trombita-riadóból csinált később, 1805-ben Scholl karmester. A mult dicsőségén való borongás s a harcra tüzelő riadó egyesül ebben az indulóban : hallatára végigszárnyal lelkünkben a mult dicsősége és gyalázata s mintha minden hangban egy-egy tűzszikra volna, úgy érezzük, hogy lobogva ég testünkben minden idegszál s vakon rohanunk előre : élet vagy halál !

A magyar nemzet történetkönyvéből kiszakgathatnánk az egész kurucvilág lapjait : ez az induló megőrizné Rákóczy Ferenc nevét, emlékét. Ott van ez minden magyar ember szívében. Ki nem törüli soha semmiféle földi hatalom.

A »CSÖNDES« VILÁG.

Törökvilág, németvilág, kurucvilág szörnyen kimerítette a nemzetet, nem csuda, ha örömmel fogadta a szatmári békét. A másfélszáz esztendő, örökös harci zajtól nyugtalan világra csöndes világ következik, a békés munka ideje, melyet alig zavar meg a törökkel való leszámolás s a Péro-féle lázadás, melyet nagyhirtelen elfojtanak.

A hirtelen elhunyt I. József örökébe testvére, III. Károly lép, a Habsburg-családnak az időben egyetlen férfitagja. Spanyolországból jön haza, hol a francia királlyal viselt háborút a spanyol trónért, hogy megkoronáztassa magát. Előre küldik Pozsonyba a szent koronát, melyet a kurucvilág idejében Bécsben őriztek. A pestis miatt az 1712-ben megnyílt országgyűlés három évig húzódik: 1715-ben iktatják törvénybe a szatmári békét. Kötelezik a királyt, hogy legalább minden három évben országgyűlést tartson; a koronát az országban őriztesse; a töröktől visszafoglalt s visszafoglalandó területeket Magyarországra kebelezze; a magya

kancelláriát s kamarát szabadítsa fel az idegen befolyás alól. Ugyanez az országgyűlés kötötte ki a nemzet királyválasztó jogát is az esetre, ha a király fiúörökös nélkül halna meg. Törvénybe iktatják az *állandó hadsereget* s az eltartására szükséges *hadi adót*, de fenntartják jövőre is a régi hadserevezetből a *nemesi felkelést*, vagyis: háború esetén a nemesség fegyverviselésének köteleességét. A nemesember ezzel fizeti az adót, a pénzt ezentúl is a paraszt adja. Az állandó hadsereg fenntartására állandó adóalapról kell gondoskodni s a király elrendeli az adóalap országos összeírását. Bár a megyék kölcsönösen írják össze egymás adóját, ez az összeírás is megbízhatatlan s nem igazságos, miután a jobbágy személyén s nem a földön van a teher. A nemesség hallani sem akar arról, hogy a földre vessenek adót s csakugyan ha nem is igazságos, de jogos alapon áll a nemesség: ha a közjog szerint a nemes nem fizet adót, a jobbágytétket sem terhelheti adó. Aminthogy a nemesi birtok értékét nem is a terület, hanem a jobbágyok száma után ítélték meg. Mit ér a birtok, ha nincs, aki művelje? A súlyos közterhek tehát ezentúl is a paraszt vállán maradnak.

Hogy a törökök kiűzése s a kurucvilág lezajlása után tűrhetőbb napok virradtak a népre, ez szinte magától érthető. Béke idején, ha különben nagy terheket is kell viselnie a népnek, a munkának mégis csak van némi látszatja. Volt ugyan háború a törökkel az 1716-ik és 1717-ik esztendőben, de e háborúk nem viselték meg az országot. Pétervárad és Belgrád mellett megverték a törököt, Temesvárt visszafoglalták s a szultán a passzarovici békében lemondott a Szerémségről, le a temesi kerületről, sőt átengedte Szerbiát is, s Bosznia és Oláhország egy részét. Később ugyan ezek az utóbbi foglalások elvesztek, de a Bánság és Szerémség megmaradt s az 1718-ban kötött passzarovici békével a mai magyar államterület teljesen felszabadult a török iga alól.

Már a passzarovici békekötésnél osztrák tartományként bántak el Magyarországgal: magyar ember nem vett részt az alkudozásokban, jöllehet az 1715-iki törvény biztosította ezt a jogot. A bécsi kormányt a törökön aratott győzelmek újra elvakították, az új foglalatásokat osztrák tartományoknak tekintették s úgy ide, mint általában a néptelenné vált területekre tervszerűen telepítik be az idegeneket. Mindjárt a szatmári békekötés után megkezdődött a betelepítés s csak 1712-ben 12 ezer főnyi német vándorolt be a Rajna vidékéről. A bécsi kormány nagy készséggel segítette elő e bevándorlásokat, még pedig azzal a nyilvánvaló szándékkal, hogy az idegenek elárasszák az országot a magyar faj rovására. De ebbeli célja nem sikerült. Mert ugyanakkor, mikor az idegenek előzönlöttek az ország délibb részeit, a magyarságnak az a része, mely a háborús időkben az ország északi részébe menekült, a törökök kiűzése után visszahúzódott az Alföldre, az idegen telepések pedig, kik magyar földesurak birtokán telepedtek le, lassanként megmagyarosodtak. A nagyobb arányú telepítések 1720 után kezdődnek, bár a szatmári békét követő öt esztendőben 730 új község alakult az Alföldön.

Egyes főurak is nagy buzgósággal vettek részt a telepítés munkájában. Báró Harucker békési főispán, aki a kincstárnak adott 70 ezer forint kölcsön fejében Békésmegye felét kapta s a másik felét is megvette 70 ezer forinton, az egész megyét tótokkal telepítette be. Gróf Mercy németeket és franciákat telepít a temesi bánságba, melyet a bécsi kormány kiszakított Magyarország testéből. Az ország népessége ez időtájt valamivel több két és fél milliónál s ennek 45 százaléka tiszta magyar, a többi német, tót vagy ruthén, szerb, horvát és oláh. Maroknyi nép óriási területen. Az 1723-iki országgyűlés törvényesen is elrendeli az idegen lakosok betelepítését. Nagy a szükség a munkáskézben s valóban

ideje, hogy a parlagon hevert földeket újra felhasogassa az ekevas. A baj csak az, hogy a valóságban ez a betelepítés a magyar faj ellen irányul.

A pragmatika szankció.

Az 1722/23-iki országgyűlés 125 cikkből álló törvénykönyvet alkotott s e cikkek közt van sok nevezetes, az alkotmányt, a belső rendet biztosító, de legnevezetesebb s hazánk történetében korszakot alkotó az I., II. és III. törvénycikk. A királynak nem volt fia, csak leánygyermek s már 1713-ban családi törvényt alkotott, mely szerint utána leányai és azok ágának kihalta esetén I. József, végre I. Leopold leányainak utódjai örököljék összes örökös birtokait. A magyar országgyűlés 1722 július 30-án egyhangúlag elfogadta a leányörökösödést, így született a híres *pragmatika szankciónak* nevezett 1723-iki törvény, melynek két első cikke szentesíti a nőágon való örökösödést, Magyarországnak az örökös tartományokkal való szövetségét, a III. cikk a magyar alkotmányt, a magyar állam önállóságát biztosítja.

Ezen a korszakalkotó országgyűlésen hozott törvények kötelezik a királyt, hogy amennyire európai súlyos gondjai megengedik, az országban fog lakni; három évenként legalább egy országgyűlést tart; a töröktől visszafoglalt vagy katonai uralom alá került területeket visszakebelezi. Ez az országgyűlés létesíti a *helytartótanácsot*, a közigazgatás központi főhatóságát, mely közvetlen érintkezett a királlyal. A nádor elnöklete alatt működő helytartótanácshoz érkeznek a királyi rendeletek, ez közli a vármegyékkel és városokkal s általában felügyel a törvények végrehajtására. Pesten, az ország középpontjában állítják fel a legfőbb törvényszéket, a hét-személyes táblát, melynek elnöke a nádor vagy az ország-

bíró. Pesten állítják fel a királyi táblát is, a nemesek törvényszékét. Dunán innen, Dunán túl, Tiszán innen, Tiszán túl és Horvátországban kerületi táblákat állítanak. Erdélynek is van kancelláriája Bécsben s királyi kormányzó tanácsa Nagyszébenben, királyi táblája Marosvásárhelyen. És megnyitja a törvény az ország kapuit az idegenek előtt s a bevándorló kézművesnek 15, a jobbágnak 6 évi adómentességet biztosítanak, csakhogy serkentsék a beköltöző kedvet.

A csendes munkásság idejéhez értünk, de a szép remények közül sok minden nem teljesül. A királyt elfoglalják egyéb gondjai, különösen az a gondja, hogy a nőági örökösödést a külföldi államokkal is elismertesse. Távol van az országtól s csak 1728-ban hív össze országgyűlést. Többet aztán nem is tartott s mikor a nádor meghalt, nem töltötte be a nádori széket, hanem leányának, Mária Teréziának leendő vőlegényét nevezte ki Magyarország helytartójának, a törvény ellenére. Helytartótanács és kamara idegen befolyás alá került, a nép roskadozott a nagy hadi adó alatt, tenger pénzbe kerültek a külföldi háborúk s végül kudarccal végződtek: a francia király elvette III. Károlytól Nápolyt és Sziciliát. Balul ütött ki a törökkel való háború is, melybe az Oroszországgal való szövetség révén keveredett s melynek következtében, a Temesköz kivételével, minden foglalást vissza kellett adni a töröknek, mi a passzarovici béke alapján kezünkre jutott volt.

A Péró-féle lázadás.

III. Károly uralkodásának utolsó felére esnek e szerencsétlen háborúk s esik az a parasztlázadás is, mely 1735-ben tört ki Békés megyében, a lázadás vezetőinek kiáltványa szerint »özvegyekért, árvákért s nemes vallásunkért«. A lázadás elfoj-

tása után azonban a vizsgálat kiderítette, hogy bár a lázadás vezérei (csupa egyszerű paraszt emberek) »a haza és a vallás szabadsága s az özvegyek és árvák érdekében írtak is leveleket, mégis csak oly okok idézték elő a zavargást, hogy az adó nagy s hogy a földesurak és bérlők zsarolása s követeléseai túrhetetlenek«. A vallásüldözés inkább alkalom volt a lázadás kitörésére. Ugyanis a helytartótanács 1735-ben meghagyta Békésmegyének, hogy ahol a kálvinistáknak és lutheránusoknak régebben nem volt szabad vallásgyakorlatuk, akadályozza meg őket templomok építésében s a görög-keletieknek se engedje meg, hogy új helyen templomot építsenek. Mert tudnunk kell, hogy a bécsi kormány komolyan tervbe vette a görög-keleti vallásnak a róm. katolikus vallásba való olvasztását, mely törekvésben a szerbek nemcsak vallásuknak, de nemzetiségüknek is halálos veszedelmét látták.

Ehhez járult a szerb parasztságnak rohamosan rosszabbodó anyagi helyzete. Ezt a népet közvetlen a török kiűzése után telepítette be a bécsi kormány mint határőrséget. Jelenkéntény kiváltságokban részesültek, míg hasznukat vélték vehetni a török esetleges beütései ellen s míg tényleg hasznukat is vették a Rákóczi-féle szabadságharc leverésében. Ám a kurucvilág lezajlása után rossz napok virradtak a betelepített népre. Sorsa közös lett a magyar jobbágyéval. Erőszakosan térítették át a katolikus hitre s mind nyilvánvalóbbá lett a bécsi kormány abbeli törekvése, hogy hitüktől is, nemzetiségüktől is meg akarja fosztani, amellet, hogy folyton nagyobb és nagyobb adókkal terheli. Mikor aztán a kormány által felbérelt metropolita egyenesen felszólította híveit Belgrádban, hogy fogadják el a katolikus vallással való uniót, csordultig telt a pohár. A gyűlés felháborodása elől török földön át menekült a metropolita Bécsbe, hogy meggyőzze az udvart terve helytelenségéről.

Ezen a gyűlésen jelen volt Szegedinác Jovanovics Péter is, népszerű nevén: *Péró*, egy galambfehér hajú, övig érő szakállú kapitány, aki mint afféle határőrtsízt Pécskán lakott s akinek valamelyik őst még Rákóczy Zsigmond telepítette volt le vagy százhatvan társával Aradon és környékén. Pérót erősen bántotta a bécsi kormány hálátlansága, de talán nem is tör ki lázadásban lelke háborgása, ha erre a magyar parasztok nem ösztökélik. Békésmegyei szent-andrási parasztok neszelték meg, hogy az öreg rác kapitány békétlenkedik, ezek keresték fel Pérót s szólították fel, hogy álljon az elégedetlen magyar és rác parasztság élére. De bármelyik részről történt a kezdés, elég az, hogy a magyar és rác parasztok egyesültek, hogy »a porciótól (már t. i. a nagy tehertől) megszabadítsák a népet«. A nép megmozdult csakhamar a szomszédos vármegyékben is, de Péró nem állhatott a lázadás élére: elárulták s elfogták Aradon. A rácok erre cserben hagyták a magyarokat, a vármegyék a katonaság segítségével leverték a lázadókat, Pérót és három magyart kerékbe törtek Budán, négy magyart lefejeztek s még sok embert büntettek mindenféle büntetéssel.

Igy végződtek a »csöndes« évek. A sok balszerencse megtörte III. Károlyt s amikor 1740-ben meghal, az örökségben leányának, a szép Mária Teréziának bizony nem sok öröme telhetett.

»ÉLETÜNKET ÉS VÉRÜNKET!«

Az összes európai hatalmasságok elismerték volt III. Károly életében a nőágon való trónörökösödést, de amint behunyta szemét, szövetszövevények a Habsburgok birodalmának szétdarabolására. A bajor választófejedelem Ausztriára, Csehországra és Tirolra vetett szemet; a porosz király Sziléziára; a lengyel király Ausztriára és Stiriára; a spanyol király Lombardiára. Amikor a szép, fiatal Mária Terézia (1740—1780) lejött Pozsonyba, hogy megkoronáztassa magát, az ellenséges fejedelmek már megkezdették a támadást ellene s e támadások visszaverésére nem volt elég erős Ausztria. Üres kincstárt és igen gyöngye hadsereget örökölt Mária Terézia s nyilvánvaló volt, hogy Magyarországra ezuttal nagyobb szükség

lesz, mint valaha. Magyarországra vár a nagy feladat, hogy megvédje a Habsburg-család birodalmát. Készülnek is a rendek erősen az országgyűlésre: itt a kedvező alkalom, hogy a sérelmek orvosoltassanak. A német és cseh tartományokban már adót vetett a nemességre és papságra Mária Terézia s a magyar nemesség nem ok nélkül tartott attól, hogy ugyanígy akar tenni Magyarországon is. Magában a koronázási hitlevélben akartak e részben biztosítékot. Aztán felsorolják a többi kívánságokat: az ország saját törvényei és szokásai szerint kormányozandó; a töröktől visszafoglalt területek mind az országhoz csatolandók; Erdély, mint a magyar korona tartománya, az országba visszakebelezendő; a nádori székek egy évnél tovább nem maradhat üresen; nagyobb és kisebb tisztségekre csak magyarok nevezhetők ki; a hadügyeket magyar hadi tanács igazgassa s így tovább. A királynő ugyan nem hajlandó mindezt hitlevélbe foglalni, de válaszában megnyugtatta a rendeket, hogy a nemesség nemadózása oly kiváltság, mely még országgyűlési vita tárgya sem lehet, a többi kívánságokat pedig törvényhozás útján teljesíti.

A rendek leírhatatlan lelkesedéssel fogadják a szép királynő megnyugtató válaszát, a koronázási ajándékot százezer forintra emelik s június 25-én fényes ünnepek közt teszik fejére a szent koronát. Közben mindjobban beborul az ég a Habsburgok birodalma felett: Nagy Frigyes porosz király betört Sziléziába, a bajor választófejedelem elfoglalta Felső-Ausztriát, Csehországot s közeledett Bécshez, hol várva várták. A fiatal királynőnek a sokat gyalázott magyarságban minden reménysége. Felhivatja a pozsonyi várba az ország rendjeit, gyászruhában fogadja őket s könnyes szemmel tárja fel válságos helyzetét. »Mindenkitől elhagyatva, egyedül a magyarok hűségéhez és ősi vitézségéhez folyamodunk«, — mondja a királynő s a rendek, feledve a százados sérelmeket, egy szívvel, lélekkel ajánlják fel »életüket és vérüket a hazáért

és királyért«! Nyomban elhatározzák, hogy a nemesi felkelésen kívül 30 ezernyi gyalog hadat állítanak ki. A nép nagy szegénységére való tekintettel ez a 30 ezernyi rendes had leolvad ugyan 21 ezerre, de a főurak s köznemesek közül is többen nagy áldozatokat hoznak a nemesi felkelő sereg előállítására s a magyar nemesség felbuzdulása csakugyan meg is menti az osztrák tartományokat a széttöledéstől. A királynő csupán Szilézia egy részét veszi el, mikor 1748-ban véget ér az örökösödési háború. Szilézia miatt nyolc év múlva újra kitör a háború, mely hét évig tart, s mely ugyan Szilézia elvesztésével végződik, de a magyar vitézség új fényt derít e háborúban a magyar névre. A huszárok régi módra vágják, szabdalják az ellenséget: szörnyű vágatással rohannak a golyók zápora közé, fejüket a ló nyaka mögé rejtve, kardjukat a foguk közé szorítva, mikor aztán tette kerül a sor, kézbe kerül a kard s utakat vágnek az ellenség tömött sorai között. A hétéves háborúban gróf Hadik András huszárjaival Berlint is »meglátogatta« s erős hadisarc fizetése után hagyta el.

Kormányzás rendeletekkel.

Ahhoz már csakugyan nem férhetett kétség, hogy a magyarok áldozatkészsége és vitézsége mentette meg Mária Terézia tartományait. És a királynő nem is háládatlan, különösen egyesek iránt. Pazar kézzel osztogatja a címeket, rangokat és hivatalokat s ügyes számítással édesgeti a bécsi udvar légkörébe nemcsak a fő-, de a köznemeseket is. De az ország iránt is háládatosnak mutatkozik. Megengedi, hogy a jász-kún-kerületek, melyek még Lipót idejében a német lovagrend birtokába kerültek volt, s ennek a kezéről III. Károly idejében a pesti invalidusok intézetének birtokába, félmillió

forinttal megválthassák magukat. Visszaadja nekik régi szabadságukat, kiváltságaikat s törvényes grófjuk, a nádorispán alá helyezi őket. Az országba visszakebelezi Bács-Bodrog-, Csanád-, Csongrád-, Arad- és Zarándmegyéknek a törökök kiűzése után katonai kormányzás alá került részeit s csupán a török határszélek hosszában tartott meg három határőri ezred számára egy-egy kerületet. Magyar nevelőre, Batthyány Károlyra bízta elsőszülött fiát, Józsefet, Budán pedig palotát építtetett, jóllehet német tanácsosai ezt mindenképen megakarták akadályozni. Visszaszerezte a 13 szépassági várost is Lengyelország felosztásakor.

Bár lelkében az önkényuralom híve, a magyar nemzet iránt sokkal nagyobb hálára van kötelezve, semhogy egyenes támadást intézne a magyar alkotmány ellen: az egyenes támadás helyett, ahol lehet, *mellőzi* azt. Tiszteletben tartja az alkotmányos formákat s a nemzet alig veszi észre, hogy voltaképen az osztrák örökös tartományok módjára kormányozzák Magyarországot is. Amikor a rendek 1751-ben, az örökösödési háború után, nem akarják megszavazni az 1719 óta állandóan harmadfél millió forint adónak egymillió kétszázézer forinttal való emelését, mert a nép nem bírja el: bosszúsan távozik Pozsonyból s tizenhárom esztendeig nem tart országgyűlést. Megkezdődik a rendeletekkel való kormányzás. A megyék önkormányzatát nem bántja ugyan, de a magyar királyi helytartó-tanács és a magyar királyi kancellária lassankint elveszti önállóságát: minden fontosabb intézkedés a bécsi minisztertanácstól indul ki s kancellária és helytartó-tanács végrehajtó közegekké süllyednek. Királyi rendeletek pótolják a hiányzó törvényeket, királyi rendeletek és nem országgyűlési végzések alkotják meg a szükségesnek vélt újításokat.

A nemesség ez időben még sokkal tudatlanabb volt, semhogy felvehette volna a harcot ama törekvések ellen.

melyek Magyarországnak Ausztriába való beolvasztására irányultak. Nemcsak hogy tudatlan, de különben is csak a maga érdekeire gondolt. Csak az ő kiváltságain csorba ne essék, egyébbel keveset törődött. A királynő kegyét leste a nemesség jórésze, a címek, rangok, anyagi és társadalmi kedvezések után szaladgáltak. Bécs valóságos búcsújáró helye lesz különösen a főnemességnek, mely csak itt érzi jól magát. Ledobják a nemzeti viseletet, megtagadják a nemzeti nyelvet, a német szó befészkelődik a főúri családokba, mit a királynő a magyar és német családok tervszerű összeházasításával is elősegít. Felállítja a királynő a magyar testőrséget, hogy ezzel a köznemességet is Bécsbe terelje s németté tegye. Áldott szerencsénk, hogy a királynő e törekvésének épp ellenkező lett az eredménye, mint amire számított: a testőrök megízlelték a francia és német műveltséget, öntudatra ébredtek, saját nemzetük elmaradottságának tudatára s Besse-nyei György és társai lelkes művelőivé lettek a magyar iro-
dalomnak!

Tizenhárom évi szünetelés után, 1764-ben hívja össze újra az országgyűlést Mária Terézia, hogy felemeltesse a hadi adót egymillió forintra s szabályozza a nemesi felkelést. A rendek rosszat sejtettek. Nyilvánvaló volt a királynő szándéka: a nemesi felkelés hasznavehetetlen intézményét *pénzzel* akarja megváltani s ezzel részt ütni a nemesség legféltettebb kiváltságán: az adómentességen. A rendek hallani sem akarnak a nemesi felkelés pénzbeli megváltásáról s a királynő kénytelen megelégedni a hadi adónak hárommillió nyolcszáz-ezer forintra emelésével s a nemesi testőrség díjazására külön megszavazott százezer forintra. Hogy valamit könnyítse-
nek más úton az ismét megterhelt jobbagyságon, arra már nem jutott idő. A királynőt annyira bántotta ez a szűkkeblűség, hogy meg sem jelent az országgyűlés berekesztésén s több országgyűlést nem is tartott egész uralkodása alatt.

PARASZT ÉS NEMES MÁRIA TERÉZIA KORÁBAN.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

Országos Széchényi Könyvtár Budapesti Könyvtár

Újra rendeletekkel igazgatja az országot. Jó vagy rossz : minden az udvartól ered. Országgyűlés nélkül fog a királynő az úrbéri rendezés nagy munkájába, országgyűlés nélkül terjeszti ki a határőrvidéki szervezetet Erdélyre s a szabad székelységgel erőszakosan véteti fel a fegyvert. Ez a fegyverfelvétel nem ment végbe símán. Bukov generális valóságos vérfürdőt csinált Csik-Madéfalván 1764-ben, az önkényuralom elől sok székely Moldvába menekül (később ezeket Bukovinában telepíti le Hadik András), de végre is az erőszak diadalmaskodik s megszületik a székely határőrség és ezzel a *székely katonavilág*, mely korszakalkotó fordulatot jelent a székelység történetében. Valóságos katonauralom alá kerül a szabad székelység, szigorú katonai fegyelem uralkodik nemcsak a katonai szolgálat idején, de otthon, a családi tűzhelynél s a községi életben is.

A királynő a jobbágyokért.

A »kifogyhatatlan jóságú királynő« a szó teljes értelmében leszoktatja a népet a gondolkozásról, a maga lábán való járásról, az egész ország helyett ő gondolkozik. A kormányzásban a férjének sem enged részt. Megkapja a császári címet a férje, de semmi hatalma nincs. A fiát, a későbbi József császárt, társuralkodóul veszi maga mellé, de csak a hadi ügyeket bízza rá, az ország minden egyéb gondjával, gazdasági és szellemi előhaladásával az ő elméje foglalatoskodik. A nemesség iránt hálával van eltelve, mert megmentette a Habsburgbirodalmat az elzülléstől, de viszont szívét meghatja a nép nagy nyomorúsága, megalázó szolgálai állapota. Törvényes úton nem tudja megnyerni a nemességet, hogy bármi kevéssel is járuljon a közterhek viseléséhez, erre törvénytelen úton sem vállalkozik, de egyet mégis megpróbál: rendezni a

földesúr és jobbágy egymáshoz való viszonyát. Az 1764-ik országgyűlés eloszlása után ideiglenes úrbéri szabályzatot dolgoztatott ki Magyarország részére, mely kölcsönösen megállapította a földesurak és jobbágyok kötelességeit és jogait. Ez a szabályzat a jobbágy személyére megállapítja a szabadköltözködést; gyermekét a jobbágy neveltetheti, más életpályára adhatja a földesúr beleegyezése nélkül is. Ha földesúrral van pere, a megyei ügyvéd köteles védeni a jobbágyot. Joga van a jobbágnak egy holdas belső telekre, melyen a háza és kertje van s 16—28 hold szántóföldre és 8—12 kaszás rétre. A legelőt közösen bírják a földesúrral. Joga van tüzi- és épületfát hordani a földesúr erdejéből, bort mérni szent Mihály napjától szent György napjáig. Ezzel szemben tartozik a jobbágy egész telek után 52 ígás vagy kétannyi házi napszámmal, négy egész telek után egy *hosszú fuvarral*, mely azonban két napnál tovább nem tarthat. Minden egész telek után egy öl fát vágnak s visznek a földesúr udvarába. Hajtóvadászaton három napot hajtani kötelesek. Fizet a jobbágy a föld minden terméséből kilenceket, az apró marhából (juh, bárány, kecske, csirke stb.) egy párt s füstadó címén egy forintot.

Nem volt gyökeres a javítás, de sok tekintetben kedvezett a jobbágyságnak ez az úrbéri szabályzat s ép emiatt nehezen is ment a végrehajtása. De nagy haladás a régi állapothoz képest s egész az 1832—36-iki országgyűlésig e szabályzat alapján állott fenn a viszony földesúr és jobbágy között.

A gyökeres javulás egy későbbi kor munkája.

Németesítő törekvések.

A nemesség s különösen a főnemesség csupán a kiváltóságaira féltékeny s szemet húny a királynő egységesítő, németesítő törekvéseire. A bécsi udvar fénye megvakítja s nem látja, hogy mint formál a királynő minden intézményt osztrák mintára Magyarországon is. A közoktatásra is ráteszi a kezét a királynő s osztrák mintára megszerkeszteti a *Ratio educationis-t*, mely a nép- és általában a közoktatás terén korszakos alkotás, csakhogy épenséggel nem a nemzeti nevelést szolgálja. Az elemi oktatás nyelvül az *anyanyelvet* teszi s a magyar nyelvet nem tekinti állami nyelvnek, egyszerűen a magyar *faj* nyelve s szó sincs arról, hogy tanítsák az oláh, tót, meg a többi nemzetiségek iskoláiban. De már a német nyelv köteles tantárgy minden iskolában. A tankönyv egyik lapján az anyanyelv, másik lapján a német áll s a nagyobb városi iskolákban meg is kezdik a két nyelven való tanítást. A magyar nyelv a magyar paraszt és a köznemes nyelve, a fő- és a birtokos nemesség a latin nyelvet használja, most meg, mikor arról van szó, hogy a magyar lépjen helyébe, a nagy többség megnyugszik abban, hogy a »művelt« német nyelv szorítsa ki a latint. Amikor Mária Terézia 1780-ban meghalt, a tősgyökeres magyar Kecskemét iskoláiban latin, német és magyar versekben keseregtek a nagy királynő halálán s még a különben hazafias *Magyar Hírmondó* is (az első magyar újság) megdicséri Buzás János uramat a német beszéd tanítóját, írván: »a német beszéd, melyet azon nyelvnek tanítója, Buzás János uram elmondott, jeles bizony-sága annak, mennyit köszönhet a tisztességes és hasznos tudományoknak köztünk s velünk együtt azon egy felséget uraló népek között való terjedése Mária Teréziának«.

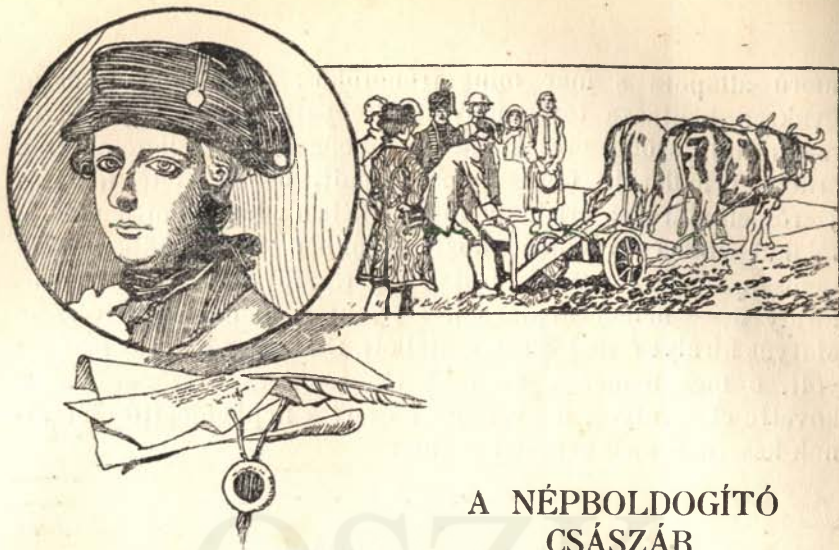
Valóban, az általános művelődés terjedése sokat köszönhet Mária Teréziának, de még többet köszönhet vala, ha nem-

zeti szellemben terjed ez a művelődés. A nagy királynő igazán szívén viselte a művelődés dolgát. Gimnáziumokat, akadémiákat alapított a városokban, áthelyezte a nagyszombati egyetemet Budára 1770-ben s kiegészítette az orvosi szakkal. A jezsuita rend vagyonát lefoglalta s mind az iskolák javára fordította. Gondja volt a papnevelésre s új püspökségeket alapított Szombathelyen, Rozsnyón, Beszterczebányán és Székesfehérvárott. De vallás dolgában türelmetlen volt a különben igazságos lelkű királynő, s nemcsak szépszerével, de erőszakkal is térítette át a protestánsokat a katolikus hitre s annyira ment, hogy a protestánsokat minden hivatalból kizárta.

Nagy erények nagy hibákkal ölekeztek ebben a jószágos szívű, nemeslelkű asszonyban, akinek legnagyobb hibája a mi szemünkben, hogy nem tudott a magyar lélek mélyére pillantani: az osztrákéval egyforma ruhát szabott rá s németté akarta tenni a magyar voltára büszke magyart. Az ő nyomdokain járt a fia is, a nagyeszű, nagyműveltségű József császár, de már sokkal nyiltabban, erőszakosabb eszközökkel. Természetesen, ő sem ért célt.

A nemzet kezd ébredezni.

A NÉPBOLDOGÍTÓ CSÁSZÁR.

Negyven esztendeig volt Magyarország királya Mária Terézia s ebből huszonöt esztendőn át országgyűlés nélkül, rendeletekkel kormányozta az országot. Fia, II. József császár, aki legszebb férfikorában (1780—1790) lépett örökébe s kinek a sors csak tízesztendei uralkodást engedett, meg sem koronáztatta magát s egyetlen országgyűlést sem tartott. Míg Mária Terézia kerülő utakon támadta az ősi alkotmányt s asszonyi símasággal, egyéniségének varázsával próbálta elaltatni a nemzetet, II. József nyíltan üzen hadat a régi, szerinte elavult rend ellen s gyökeréig újra akarja formálni a »magyar tartományt«. A szent koronát oly ékszernek nézi, mely nem fejlődési főre, de lomtárba való s eszében sincs, hogy megkoronáztassa magát. El is nevezik ezért kalapos királynak. Mivelhogy anyja életében nem jut megfelelő szerep az ő nagyratörő lelkének, népboldogító terveit, melyek lelkében forrongtak, egyszerre akarja megvalósítani. Ha símán nem lehet, hát erőszakkal. Szívét meghatja a föld népének szo-

morú állapota s már mint trónörökös, majd mint császár gyakran beutazza tartományait. Magyarországon is többször megfordul, szóba ereszkedik a jobbágy-, a zselléremberrel, érdekekkel hallgatja ügyes-bajos dolgait, figyeli élete folyását s erős elhatározás érlelődik meg lelkében: ledönteni a válaszfalakat ember és ember közt, jogokban és terhekben igazságosan megosztogatni urat és parasztot. Második Mátyás király ő — német kiadásban s gyakran mondja: »Kiveszem Mátyás királyt a magyarok szájából«. Csakhogy Mátyás magyar volt, ő meg német s azzá akarta tenni az országot is. Itt követte el a súlyos, nagy hibát s ezért a népboldogító császárnak keserűen meg kellett lakolnia.

A császár rendeletei.

A nemzetet végtelenül felháborítja a tény, hogy a koronát Bécsbe viteti, de a császár nem törődik a felháborodással s megkezdi a rendeletekkel való kormányzást. »Szabad egyház szabad államban«: ez a jelszava s kiadja a *türelmi rendeletet*, melyben visszaállítja a protestánsok vallásszabadságát. Megengedi a rendelet, hogy a protestánsok ezentúl ott is építhetnek templomot, ahol eddig tilos volt; lakhatnak mindenütt; szerezhetnek házat, telket; viselhetnek mindenféle hivatalt; nem kötelezhetők vallásukkal ellenkező esküformára; katolikus vallásról is át lehet térni a protestáns hitre s a protestáns lelkészek semmiben sem függenek a katolikus egyház fejétől. De hát ez csak *rendelet* és nem *törvény* s míg a katolikus egyház fejeit igen bántja, a protestánsok sincsenek vele megelégedve. Sérti az önérzetüket, hogy az ő vallásuk csak túrt vallás.

Ám a nagy, a merész újítások még csak ezután kezdődnek. Tartománynak tekinti Magyarországot s egyforma

kormányzást, egyforma közigazgatást akar az összes tartományokban s ennek a közigazgatásnak a nyelve is csak egy lehet szerinte: *német*. Jogot és terhet egyformán akar megosztani az egész birodalomban, de hogy ezt alkotmányos úton tegye, arra nem is gondol. Hivatalos nyelvvé teszi a németet a kormányzat és a közigazgatás minden ágában. Mindössze három esztendő t enged az eddigi hivatalos nyelvnek, a latinnak, azontúl az ország összes hatóságai, törvényszékei, az ügyvédek is csak a német nyelvet használhatják. Vármegyei tisztviselő is csak németül tudó ember lehet. Latin iskolába csak oly gyermeket lehet felvenni, aki ír és olvas németül.

A vármegyék keserű hangon írnak fel a rendelet ellen, de míg egy részük a magyar nyelv jogait követeli, számos megye akaratlanul igazat ad a császárnak: a német helyett a latint kívánják s csak ha a latin nem lehetne a hivatalos nyelv, az esetben kívánják a magyart. De a császár nem törődik az országos feljajdulással, s fő- és köznemesek beadják derekukat: a főnemesek nagy része már amúgy is tudott németül, a köznemesek is nekilátnak a német nyelv tanulásának. *Igazságtalan* megterhelést látnak a latin hivatalos nyelvnek németté változtatásában, *nemzeti veszedelmet* csupán néhány lelkes író lát, akik már Mária Terézia idejében s még inkább József e rendelete következtében kettőzött buzgósággal kezdik művelni a magyar nyelvet és irodalmat. A fő- és köznemesség megalkuszik a kényszerhelyzettel s a magyar nyelvet csak a szegény, elnyomott parasztság őrzi s néhány lelkes író, mint a gárdista Bessenyei György, a székely születésű Baróti Szabó Dávid, a mesemondó Péczely József, a nyelvtudós Révai Miklós, a parasztság lelkes szószólója, Bacsányi János, a regényíró Dugonics András s még néhányan. Ők megható kitartással írnak és írnak, védik a magyar nyelv jogait s bizonyítgatják a saját test-

véreiknek, hogy : íme, a magyar nyelvet épúgy lehet használni hivatalos nyelvnek, mint a németet vagy latint.

A nemességet a német nyelvi rendelet korántsem háborítja fel annyira, mint az, amely az *országos népszámlálást* s a házak *összeírását és számozását rendeli* el. A császár különösen hangsúlyozza a rendeletben, hogy a népet nem az ujoncszedés miatt akarja összeírni, hanem hogy kitűnjék a nép száma és gazdagsága ; ami meg a házak számozását illeti, az ő palotája is meg van jelölve számmal. De hiába : a nemességet valóságos rémület szállja meg. Világosan látni vélik a császár szándékát, mely nem lehet egyéb, mint a nemesség megadóztatása és katonáskodásra való kényszerítése. Egy-két megye kivételével a megyék a felháborodás, az elkeseredés hangján írnak fel a »nemesi előjogokat meggyalázó« rendelet ellen, de a császár nem törődik a szenvedelmes hangú feliratokkal. Gyakorlatok ürügyével megszállja az országot katonasággal. Ő maga is lejön az országba, személyesen érintkezik a nemességgel, igyekszik megnyugtani írásban és szóban, hogy az összeírással nem akarja bántani a nemesség jogait. De mikor látja, hogy nem képes megnyugtani a felizgatott kedélyeket, a fegyveres erőszaktól sem riad vissza. Több vármegyében fegyveres erővel számozzák meg a házakat. Néhol az előkelőbb nemesség felbujtogatja a köznemességet és parasztságot s a tudatlan nép menekül a falukból abbeli félelmében, hogy katonának írják össze.

A Hóra-féle lázadás.

Az összeírás adott alkalmat a hírhedett Hóra-féle lázadásra is Erdélyben. Ismétlem : alkalmat, mert a népszámlálás nem nyugtalanította az oláh parasztot, sőt ettől remélte a szolgaságtól való megváltását. Az oláh nép, mely különben

is sóvárgott a székelyekéhez hasonló határőri katonáskodásért, abban a hitben, hogy ezáltal felszabadul a terhes jobbágyi állapot alól, a rendelet hírére azonnal megmozdult s önként jelentkezett a fegyverfelvételre a katonai hatóságoknál, melyek,— elég meggondolatlanul, a — jelentkezést el is fogadták. Nem csuda, ha az oláh jobbágy is szabadulni igyekezett a keserves állapotból, mert a földesurak igen mostohán bántak velük, de a lázadás mégis nem magános földesurak birtokán tört ki, hanem egy kincstári uradalomban, a zalatnaiban. E kincstári uradalom tisztviselői lelketlenül zsarolták, sanyargatták a jobbágyokat, akik végre is felzendültek. Egy Hóra nevű írástudatlan ember volt a vezetőjük, aki a sanyargatott jobbágyok ügyében háromszor is járt Bécsben a császárnál gyalogszerrel. A császár fogadta is egyszer Hórát s amikor kitört a lázadás, általános volt a hit, hogy a császár bízta fel Hórát a lázadásra.

Ezt a császárhoz nem méltó gyanut bőségesen táplálta a császárnak a nemesség iránt tanúsított ellenséges magatartása s nem kevésbé a hadseregnek a lázadás idején tanúsított botrányos viselkedése. De bármennyire is úgy látszott, hogy egy esetleges parasztlázadás előbbre viszi a császár tervét, amennyiben a nemesség majd levonja abból a tanulságot: fel nem tételezhető egy fejedelmi személyről, legkevésbé József császárról, hogy népeinek egyik osztályát a másik ellen felbízassa. A valóság az, hogy az udvarnál mindig figyelembe vették az oláhok panaszait, jöttek is a rendeletek az erdélyi kormányzósághoz a sérelmek orvoslása végett, de a kormányzóság is, a vármegyék is húzták-halasztották a sérelmek orvoslását, s mikor a császár elrendelte az összeírást, az izgatóknak könnyű volt elhíttetni a tudatlan néppel, hogy megszabadulnak a jobbágyságtól, ha felveszik a fegyvert.

Az sem volt titok a nép előtt, hogy a császár lelkes híve a közteherviselésnek. Ehhez járult a császár erdélyi utazása, mely

alkalommal szívesen szóba állott a paraszttal s nagy érdeklődéssel kérdezősködött sorsuk felől. Hórának könnyű volt félrevezetni a népet, mert nemcsak azzal jött vissza Bécsből, hogy volt a császár színe előtt, de még írást is mutathatott, mely ugyan az udvari kancellária válasza volt az oláhok panaszos levelére, ám az írástudatlan nép elhitte, hogy azt maga a császár adta Hórának. Ezrével tódult a nép a katonai hatósághoz, azok meg csak írták össze a fegyverfelvételre jelentkezőket. Ennek pedig az lett a következménye, hogy a nép nemcsak megtagadta az engedelmisséget a földesuraknak, de meg is kezdte a rablást, gyujtogatást, gyilkolást. A pópák és dászkások, egy-kettő kivételével, állandóan izgatták a népet, a vezetőszerp azonban három közönséges jobbágyembernek jutott: Hóra, Kloska és Krisán ezek a vezetők. Ezek csődítették össze a népet azzal, hogy vegyék át a fegyvert Károlyfehérvárt, hol a katonai hatóság már több ezer jelentkezőt írt össze. Jól tudták a vezetők, hogy a nép számára nincs ott semmi fegyver, ők csak össze akarták csődíteni a tömeget s aztán megkezdeni a munkát: a magyar nemesség kiirtását

Isméltődnek a Dózsa-féle lázadás szörnyűségei. A századokon át elnyomott nép vért szagolt s vadállati kegyetlenséggel torolja meg a százados sérelmeket. Faluról-falura mennek s a kínzásoknak, a kivégezéseknek nincs az a fajtája, mit meg ne próbáljanak. Kisebb-nagyobb tömegekre oszolva ellepik Hunyad- és Zarándmegyét, aztán futótűzként terjed a lázadás: átcsap Alsófehérmegyébe, Tordamegyébe, át Aradmegye déli részébe is és a katonaság összedugott kézzel nézi a szörnyű mézszárlást! Szabad a rablás, a gyujtogatás, romokban hevernek a nemesi udvarházak, gazdasági épületek. Számptalan esetben a katonaság szemeláttára gyilkolják le a nemeseket. Végre lejön a császár rendelete, mely keményen megparancsolja a lázadás elnyomását, a bujtoga-

tóknak hóhér keze által való kivégeztetését, de a hadsereg azontúl is kétszínűen viselkedik. És sűrűn jönnek ez ügyben a császár levelei, rendeletei, melyekben többször mond véleményyt a lázadásról s annak okáról. Szinte halljuk felkiáltani: lám, lám, hová vezetett a nemesség elfogultsága, a kiváltságokhoz való oktalan ragaszkodás! Nemes szívének fáj a vérontás, de másfelől hatalmas bizonyítékát látja ebben a helyzet tarthatatlanságának.

Végre a lázadást leverik, a vezetőket elfogják, kerékbe törik, holttestüket négyfelé darabolják, azokban a községekben, ahol a legtöbb kegyetlenséget követték el, kifüggesztik.

A császár és a nemesség.

Megszűnt a lázadás, de nem szűnt meg a nemesség elkeseredése. Nyilvánvaló volt a nemesség szemében, hogy a császár, ha nemes szívének fájdalmat okozott is a vérontás, céljai elérésére kitűnő segítséget talált a lázadásban. Tisztában volt a császár céljaival a nemesség s nem lepte meg, amikor a lázadás elfojtása után a császár erélyesen nekilátott az úrbéri viszonyok rendezésének. Még le sem csillapodott a lázadás szülte izgalom, megjelent a császár rendelete (1785 augusztus 22) a földesurak és jobbágyok közti viszony rendezéséről. Ez a rendelet egészen eltörli a jobbágyok *földhöz kötöttségét* s ebben az értelemben megszünteti a jobbágy nevet. Személyükre szabad költözést enged; szabadon házasodhatnak a paraszt is a földesúr beleegyezése nélkül; mehet mindenféle pályára. És még több könnyebbséget ad a jobbágyoknak. Messzire van még a teljes szabadságtól, a robot és dézsma megmarad továbbra is, de a multhoz képest nagy haladást jelent e rendelet. A nemesség, természetesen, az ősi jogok újabb sérelmét látta e rendeletben s amennyire

csak tehetette, megakadályozta a végrehajtását. A pörlekedések, huzavonák jobbágy és földesúr közt általánosakká lettek e rendelet következtében, a jobbágyok számos helyen felázadtak, megtagadták az úrbériszolgálatot s otthagyták földesurukat. S mert a megyék a legerősebb akadályai a rendeletek végrehajtásának, a császár most a megyei önkormányzatra készül halálos csapást mérni. Tíz kerületre osztja az országot, minden kerület élére királyi biztost állít. A főispánoknak csak a címük marad meg, a megyék igazgatásától felmenti őket, az alispánok igazgatják a megyéket s a királyi biztosok ügyelnek a rendeletek végrehajtására. A császár maga készít egy óriási munkát, melyben a kerületek főnökeit utasításokkal látja el s külön-külön tájékoztatja őket az egyes megyék gazdasági, ipari, népességi viszonyai felől, magáról a népről, annak természetéről, hajlamairól. Megjelöli, hogy mely megyében mily módon, mily eszközökkel lehet a nép gyarapodását elősegíteni. Ez a nagyszabású munkát a császárnak nemcsak népboldogító, őszinte törekvései mellett tanuskodik, de tanuságot tesz ez nagy elméjéről, csudálatos tájékozottságáról is. Ime, egy uralkodó, aki ismeri az ország minden zegét-zúgát s jórészt nemcsak jelentésekből, de közvetlen megfigyeléseiből is. Ime, egy uralkodó, aki saját tapasztalatai, ismeretei alapján fog az átalakító nagy munkába!

A megyei közgyűléseket, hogy a királyi biztosok működését ne zavarják, egyszerűen eltörli, évenként mindössze egy közgyűlést enged, az is csak kisebb jelentőségű dolgokkal foglalkozhatik. Képzelmű a megyék feljajdulása! A császár eleve megtiltja ugyan, hogy feliratokat intézzenek hozzá, de a megyék ebbeli jogukból nem engednek, elárasztják a császárt feliratokkal. Nem törődik a feliratokkal, nem válaszol rájuk, ellenben a királyi biztosokat ráküldi a megyékre, hogy kezdjék meg működésüket. Egyidejűleg átalakítja az

igazságszolgáltatást is. Eltörli a megyei törvényszékeket s helyükbe harmincnyolc alsó törvényszéket állított, melyektől a királyi táblához mentek a felebbezések. Az *úriszékek* illetékességét csupán a jobbágyok polgári és úrbéri ügyeiben hagyta meg s innen úrbéri ügyekben az alispánhoz, polgáriakban a királyi táblához lehetett fellebbezni.

De hátra van még a legnagyobb újítás: a *közteherviselés*, a legnehezebb kérdés valamennyi közt. A célt, hogy nemes és paraszt egyformán viselje a közterheket s egyforma jogot élvezzen, pillanatig sem téveszti szem elől a császár s csak kedvező alkalomra vár, hogy nyíltan előállhasson tervével. Egyforma adórendszer akar meghonosítani a magyar és német tartományokban s ennek főelve: a földbirtok arányos megadóztatása. Szerinte csak a föld lehet az adó állandó alapja. Meg kell adóztatni mindenféle földet területének nagysága, termékenysége s a termés vidéki ára szerint. Evégből fel akarja mérteni a földet s megbecsültetni. Maguk a királyi biztosok is figyelmeztetik, hogy hívjon össze országgyűlést, mert a temérdek jogfosztás miatt igen izgatott a nemeség s ha még az adózásra is rákényszerítik, a nagy elkeseredés lázadásban törhet ki. Ám a császár addig nem akar országgyűlést tartani, míg a földmérés és becslés meg nem történt. El is rendeli ezt 1786-ban, a megyék felírnak ellene, keseregnek, óvást emelnek az önkény ellen, de semmit sem tehetnek, mert hadgyakorlat ürügye alatt az egész ország meg van rakva katonasággal. Megkezdették tehát a földmérést 1786 tavaszán. A hadmérnöki karból 750 tisztet küldöttek ki e munkára. Maga a császár is útra kél, bejárja az országot, saját szemével győződik meg, hogy rendkívül nagy, nehéz munkába fogott. A földmérők és becslők száma kevés, földméréshez nem értő parasztokat is alkalmaznak. A császár erősen sürgeti a munkát, de hamar-munka ritkán jó: nincs köszönet a végzett munkában.

· Kárba vész a sok költség és fáradság, közben a törökkel háborúba sodródik a császár (az oroszokkal szövetségben Törökország felosztásáról álmadozott) s e háború eltereli figyelmét egyelőre népboldogító terveitől. Újoncokra van szükség s evégből 1787 nyarán megyei közgyűlést hirdet. A nemesség csak arra vár, hogy ismét együtt lehessen : az évek során összegyűlt keserűség kitör a szívekből, megtagadják az újoncállítást s országgyűlés összehívását követelik. Tudni sem akar a császár országgyűlésről s egyszerűen a királyi biztosokkal végezteti az újoncszedést. Sőt 1788-ban minden magyar ezredhez 400 újoncot követel, egyben a hadsereg ételmezésére nemestől, paptól, jobbágytól bizonyos mennyiségű gabonát a piaci árak feléért s ennek is csak felét fizeti ki azonnal a kincstár, a másik felével adós marad a háború végéig. A rendeletet a megyegyűléseken hirdetik ki a királyi biztosok s a rendek készek volnának az áldozatra: adnak újoncot is, gabonát is, vérüket is szívesen ontják, csak hívjon össze a császár országgyűlést. De a császár nem is válaszol s erőszakkal veteti el a gabonát az ellenszegülő nemességtől.

Az elkeseredés leírhatatlan. Nem elég, hogy erőszakkal veszik el az egyesekre kirótt gabonát s nem elég, hogy a rossz termés következtében némelyek nem is tudják szállítani a kirótt mennyiséget, ráadásul a gabonaszedők csalják a nemest is, a jobbágyot is s különösen az utóbbit szörnyű módon megkínózzák a fuvarozással. Az ingerültség általános s néhol komoly lázongásban tör ki. Közben a császár egészségét erősen megviseli a táborozás s a testét sorvasztó betegséghez járul lelkének keserűsége is: bármerre néz, mindenütt ellenszenvvel találkoznak nép- és országboldogító újításai. De az akadályok csak növelik lelke makacsságát s a betegség miatt még ingerlékenyebb lelke újabb, meg újabb reformokkal foglalkozik. Budán, a helytartótanács kebelében főtelekkönyvi hivatalt állított fel 1787 tavaszán, melynek az

lett volna a rendeltetése, hogy a földmérésből kitűnt birtok-állapotot, a változásokat nyilvántartsa. Ezzel az újítással kapcsolatosan 1789-ben merész dologra vállalkozik: elrendeli, hogy a káptalanok s más hiteles helyek levéltárait szállítsák Budára s ezentúl e hiteles helyek dolgait a főtelekkönyvi hivatal végezze. A nemességet valóságos rémületbe ejti a rendelet. Mi lesz, ha a törvény védelme alatt álló hiteles helyekről az önkényuralom szülte főtelekkönyvi hivatalhoz kerülnek az összes magánbirtokokról szóló mindenféle oklevelek? Országos felzúdulás a felelet erre a rendeletre, mely nem is lép életbe: a háború gondja s a betegeskedés meggátolják a császárt a végrehajtásban.

Ugyanez a sorsa az adózási tervzetnek is. S mikor a császár, 1789 szeptember 24-én, nyílt levélben szólítja fel a megyéket, hogy a jövő évi táborozáshoz adjanak pénzben és természetben segítséget, a megyék nagy többsége nyíltan megtagadja azt. Akkora a nyomor és az ínség az országban, — mondják a feliratok — hogy »ahhoz hasonlót a kuruc háború óta nem szenvedett a jobbágy-ság«. Most már válaszol a császár: megigéri az országgyűlést, de nem tudja megmondani, hogy mikor hívja össze. A nemességet nem elégíti ki a válasz s ellenszegül az erőszakos újoncozásnak és gabonaszedésnek. Számos megyében elcsapják a kinevezett tisztviselőket, megszüntetik a német nyelven való közigazgatást s bátor hangon írnak fel a császárhoz, hogy sohasem mondanak le alkotmányos jogaikról és kiváltságaikról.

Ezt a bátor hangot nemesak a szenvedett sérelmek magyarázzák, hanem egyéb, az ellentállásnak igen kedvező körülmények is. A hadsereg nagy része a török határszéleken táborozott. Tiroiban is nagy volt a nyugtalanság az újítások miatt. Belgium népe is fegyvert fogott az önkényuralom ellen. Ugyanekkor Franciaországban kitört a forradalom, a

nép kerekedett felül s József császár nem várhatott segítséget sógorától, a válságos helyzetbe került francia királytól. Nem ok nélkül tarthatott attól, hogy Magyarországon is kitör a forradalom. Testét a betegség, lelkét a csalódás megtöri. Bármerre néz, elégedetlenséget, forrongást, gyűlöletet lát. Keseredett szívvel tapasztalja, hogy hiába szentelte életét a nép javára, kevesen értették meg őt. Be kell látnia, hogy bármennyire magasztos célt tűzött maga elé, az utat rosszul választotta meg. Egymaga akarta boldogítani a népet, átformálni országait, nem keresett, nem fogadott el segítséget, s csak későn látja be, hogy az erőszakos, önkényes népboldogításon nincs, nem lehet áldás; hogy néhány év alatt nem lehet eltörölni többszázados hagyományt, szokást, törvényeket. Még ha alkotmányos úton próbálja is meg a nemesi kiváltságok megdöntését, akkor sem sikerülhet vala ez néhány év alatt, még kevésbé erőszakos módon.

A császár visszavonja rendeleteit.

József császár a maga módja szerint nagy jót akart, de annak nagy lett volna az ára: Magyarország alkotmányának, önállóságának megsemmisülése, a magyar nemzet elnémetesedése. Nagy hibákat követett el s az ő nemes szívét, valóban fejedelmi jellemét dicséri az a tény, hogy érezvén halála közelségét, a súlyos sérelmeket egy tollvonással megsemmisíté. Az ország összes megyéihez 1790 január 28-án intézett rendeletben megígéri, hogy 1791-ben okvetlen megtartja az országgyűlést, addig is azonban, hogy vége legyen a nyugtalankodásnak, május 1-étől kezdve visszaállítja az országot abba az állapotba, melyben 1780-ban, Mária Terézia halála után volt. Látja, hogy a nemzet a régi igazgatásban keresi és találja boldogságát, ő tehát a vármegyéknek és városok-

nak visszaadja régi szabadságát, a közigazgatás átalakítására kiadott összes rendeleteit visszavonja, de meghagyja, mint törvénnyel nem ellenkezőket: a türelmi rendeletet, valamint azokat a rendeleteket is, melyek a lelkészségek szabályozására s a jobbágyokkal való bánásmódra és azoknak a földesurakkal való viszonyaira vonatkoznak, mert ezeket *a törvényekkel is meg lehet egyeztetni* s a *természeti igazság* is követeli. Végezetül értesíti a megyéket, hogy az ország szent koronáját s többi ékszereit Budára, a királyi várba átviteti.

Hat évig volt a korona a császári kincstárban. Az egész ország ünnepelt, mikor a drága kincset visszaszállították. Az utat, melyen a koronát hozták, ellepték az ünneplő ruhás népek: urak és parasztok s országszerte nagy ünnepeket rendeztek. Így Nagyváradon, március 16-án, a megye járásából lóháton, fegyveresen, tárogató sípok és trombiták harsogása közt gyűltek egybe a rendek s a városháza mellett diadalkaput állítottak e felírással: »Kíván ország régi, ősi nagy Atillát.« A császár ekkor már nem élt: február 20-án örök álmra hunyta szemét. — Talán akasztófa lesz ez? kérdezte egy német, a diadalkapura mutatván. Rögtön deresre húzták s 25 pálcát vertek rá. A templomban csupa kuruc nótákat énekeltek, többek közt a »Hej Rákóczi, Bercsényi« kezdetűt. Tömérdek boros hordót ütöttek csapra s a nagy vígasság láttára egy paraszt megkérdezte a másikat: Vajjon miért örülnek most az urak? — Azért, hogy meghalt a király, — felelt a másik. Így írja ezt Keresztesi József nagyváradai református pap az ő naplójában...

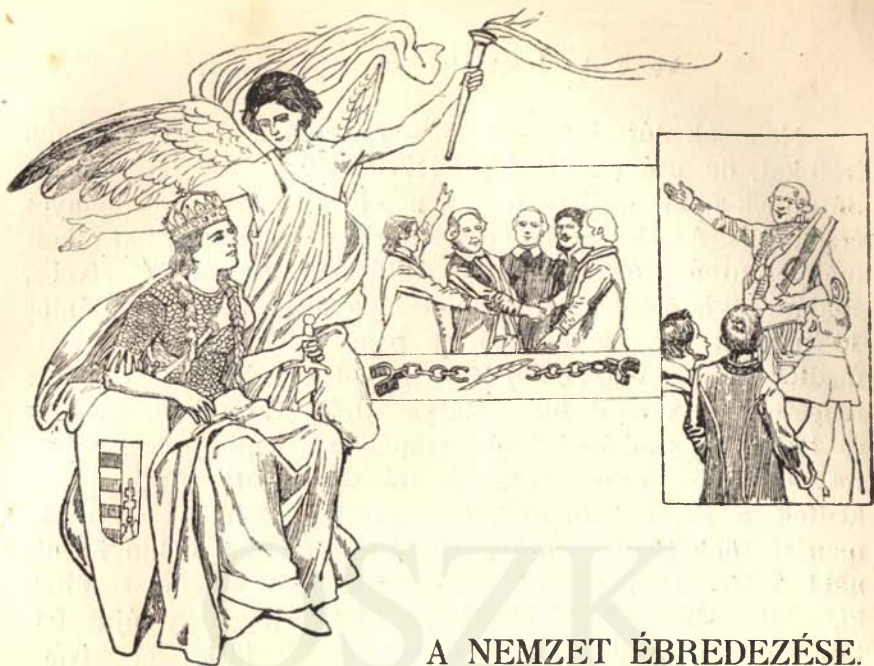
Igen, a parasztnak igaza volt: az urak örültek József császár halálán. Legszebb férfikorában, életének 45-ik évében halt meg a népboldogító császár, a kalapos király. Meghalt szívében végtelen keserőséggel. Élete utolsó napjaiban azt mondta egyik miniszterének: »Nem tudom, igaza van-e a költőnek, mikor azt mondja, hogy a tróntól a koporsóba

rettentő az átmenet ; de én nem sóhajtok a trónért. Nyugodt vagyok, csak kissé elkeseredett, hogy annyi küzdelemmel boldoggá oly keveset, hálátlanná oly sokat tettem. De hiszen ez a trón embereinek a sorsa !« Máskor azt mondta : »Óhajtánám, hogy ezt írják síromra : Itt nyugszik egy fejedelem, aki jó és tiszta szándékai mellett is elég szerencsétlen volt látni, hogy minden tervei hajótörést szenvedtek.«

Valóban, ő nem érte meg eszméinek diadalát, sőt ellenkezően : kudarcot vallott minden törekvése, jó és rossz egyaránt. Ezzel a szörnyű gondolattal hunyta szemét örök álmra a nagyszívű s nagyeszű fejedelem. Ám azok az eszmék, melyeket a szegény, elnyomott parasztság érdekében oly megható lelkeséggel és kitartással hirdetett, — nem haltak meg vele, s ha nem is valósulhattak meg az ő életében, gondolkodóba ejtették az elméket s a háborgó kedélyek lecsillapultával mind erősebbé vált a hit, hogy szabad és gazdag Magyarország csak úgy képzelhető, ha a nép minden rétege egyformán részesül jogokban is, terhekben is. Hogy csak a jogokban és terhekben egyformán részesedő nép lehet igazi nemzet s nem a lakosság egy kiváltságos osztálya. Hogy csak az így formálódott nemzet védheti meg az ország jogait a külső támadások ellenében.

Nem, nem, II. József császár nem élt hiába !

A NEMZET ÉBREDEZÉSE.

Amikor József császár hadat üzent az ősi kiváltságoknak, nem állott egyedül az ő szabad szellemű törekvéseivel. A francia irodalom szabad szelleme megkezdette hódító útját Magyarországon is s a magyar írók kicsiny, de lelkes tábora míg egyrészt a magyar nyelv művelésével Mária Terézia és József császár németesítő törekvései ellen küzdött, másrészt népszerűsítette e két uralkodó szabad szellemű, a nép egyenjogusítását célzó törekvéseit. Báró Orczy Lőrinc főúr létére lelkesen hirdette, hogy a nép még fontosabb az államban, mint a főrendek osztálya, mert a nép az állam alapja, »az ő munkája legbecsesebb, élete legártatlanabb«. A gárdista Bessenyei György és társai szintén lelkes terjesztői a szabadabb eszméknek s tömegesen jelennek meg a népszabadságot hirdető és követelő iratok.

Az 1790—91-iki országgyűlés.

Nemcsak József császár látta szívesen a szabad szellemű iratokat, de utódja, *II. Lipót* (1790—92) is, aki testvéröccse Józsefnek s aki amellet, hogy a nép igaz barátja, alkotmányos érzelmű is. Az első uralkodó a Habsburg-családban, aki alkotmányos úton próbálja meg az újításokat. Az ország szívébe, Budára hívja össze a koronázó országgyűlést, mely 1790 június 10-én nyílik meg az egész ország nagy érdeklődése közt. Harmadfélszáz esztendő (1530) óta nem volt országgyűlés Budán s rengeteg nép verődik össze Mátyás király városában. Az urak és hölgyek szemkápráztató pompában jelentek meg, szinte roskadoztak a drága ékszerek sokasága alatt. Azzal dicsekedtek a bécsi kalmárok, hogy csak posztóért és paszománért többet adott nekik Magyarország hat millió forintnál! A követek nagy része az arisztokraták köréből kerültek ki, akik elérkezettnek látták az időt arra, hogy újra feltámasszák az arisztokrácia hatalmát. Új hitlevelet kívántak a királytól, s az új hitlevélben a Mária Terézia előtti állapotok visszaállítását. Nagy hévvel tárgyalták, hogy mi mindent vegyenek bele az új hitlevélbe s többek közt napirendre került a magyar nyelv ügye is, még pedig, ami nevezetes: magyar katonatisztek kérvénye alapján. Több magyar ezrednek a tisztjei kérvénnyel fordultak az országgyűléshez, hogy törvény akadályozza meg a magyar ezredeknek idegen tisztekkel való elárasztását, »a közönséges szolgálat és parancsnoklás magyar nyelven történjék« s állítsanak fel magyar tisztképző akadémiát. A részben Pesten állomásozó Gréven-ezred tisztjei nevében gróf Festetics György alezredes (a »Georgikon« nagynevű alapítója), Laczkovics János és Archi Pál kapitányok, Vincze János és Tsitsmán István főhadnagyk adták be a kérvényt s bár a többi ezred kérvénye sem kívánt kevesebbet, sőt egyik-másik többet is, a bécsi

MAGYAR GRÁNÁTOSOK A FRANCIA HÁBORUBAN.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

udvar ezekkel érezte a haragját: elfogatta őket s haditörvényszék elé állíttatta. Csak az országgyűlés erélyes fellépése mentette meg a magyar lelkű tiszteket a büntetéstől, de Festeticsnek és Laczkovicsnak így is le kellett mondaniok rangjukról. Hónapokon át tart az üzenetváltás a király és az országgyűlés közt a hitlevél dolgában, de közben a király kibékült a törökkel és a porossal s most már határozottan visszautasítja az új hitlevelet. Megrakta Budát horvát katonákkal, az urak közül sokan »magyar köntösök helyett kaputokba öltöztek«, eltűntek a kalpagok, a paszománt fekete szőrzsínorra változott s megelégedtek a Mária Terézia hitlevelével. Mivelhogy a király Bécsből nem jöhetett Budára, Pozsonyba helyezték át az országgyűlést s november 15-én megkoronázták nagy pompával II. Lipótot Magyarország királyának. Nagy pompával és nagy örömmel, mert a király megígérte előzetesen, hogy kész teljesíteni a nemzet minden jogos kívánságát. A koronázás előtt egyhangúlag választották meg Sándor főherceget, a király testvérét, nádornak, a koronázás után meg munkának láttak s 74 cikkből álló törvényt alkottak.

Nevezetes törvény ez az 1790—91-iki törvény. Legnevezetesebb e törvény 10-ik cikke, mely kimondja, hogy »noha Magyarország és az uralkodóház többi országai közt a trónöröklési rend ugyanaz, Magyarország a hozzákapcsolt részekkel szabad és kormányzatának egész törvényes módját illetőleg *független*, vagyis semmi más országnak vagy résznek alávetve nincs«. Elrendeli ez a törvény, hogy a király elődje halálától számított hat hónap alatt köteles magát megkoronáztatni, minden három évben országgyűlést tartani, a szent koronát Budán őriztetni s személyesen is minél többet tartózkodni az országban. Mindenféle adót s újoncot is csak az országgyűlés szavazhat meg. Biztosítja a protestánsok vallásszabadságát, érvényben tartja Mária Terézia úrbéri sza-

bályzatát és a szabad költözködést, addig is, míg a jobbágy-ság és földesurak egymásközti viszonyát végkép rendeznék. Ennek és sok egyéb nagyfontosságú ügynek a rendezésére országos bizottságokat küld ki az országgyűlés. A magyar nyelv ügye ugyan nem arat teljes diadalt, mert bár a törvény kizárja az »idegen« nyelvet az állami kormányzatból, a latint nem tekintették idegennek s így az maradt a hivatalos nyelv; de hogy »a magyar hazai nyelv jobban terjedjen és csinosodjék, a gimnáziumokon, akadémiákon és a magyar egyetemeken a magyar nyelv és írálytan számára« külön tanárt rendel a törvény.

Az 1792-iki országgyűlésre várt a további nagy feladat: az országos bizottságok által megvitatott újítások megvalósulását a törvény erejével biztosítani. A bizottságok serényen munkához is láttak, de a szebb jövő reményét kegyetlenül megsemmisítette II. Lipót váratlan halála (1792 márc. 1.) s az egész Európát megrengető francia forradalom. A következő hűsz esztendő:

Országos Széchényi Könyvtár

a francia háború kora

s ez a kor a visszaesés, a hanyatlás kora a magyar nemzet történetében. Mert a francia népszabadság diadala, melytől a népek világszerte szolgaságuk megváltását remélték, Magyarországon az önkényuralmat juttatta diadalra. Az országos bizottságok, mintha századok mulasztásait akarták volna helyrephótolni, lelkeséggel végezték munkájukat, de ezt a korszakos munkát hosszú időre eltemették a közbejött események. A hirtelen fellobbant szabad szellemű gondolkozásra ólomsúllyal nehezedik a *reakció*: a francia forradalom következéseitől megrémül a kiváltságos osztály s megbánják azt a csekély kedvezést is, mit az elnyomott nép iránt mutattak.

Amikor a váratlanul elhunyt II. Lipót örökébe fia, I. Ferenc (1792) lép, nyilvánvaló volt, hogy a franciákkal elkerülhetetlen a háború. Már Lipót, aki nemcsak hűgának, Mária Antónia francia királynőnek és sógorának, hanem az összes trónoknak veszedelmét látta az 1789-ben kitört francia forradalom diadalában, szövetkezett a porosz királlyal a forradalom leverésére. De a franciák nem várták meg a szövetségesek támadását s Lipót halála után alig egy hónappal hadat üzentek Ferencnek, »Magyarország és Csehország királyának«. E hadüzenet után, május 20-án ült össze Budán az országgyűlés, mely négy millió hadisegélyt, 5000 újoncot s ezer lovat szavazott meg a királynak, aki roppant kedvében járt a rendeknek s minden jót ígért a jövőre nézvést. De csakhamar kitűnt, hogy a francia hadüzenet kényszerítette a soha be nem váltott ígéretekre.

Közben a franciák leverik a poroszokat, kikiáltják a köztársaságot, nyaktilóval végzik ki a királyt s a királynét, tömegesen kerülnek nyaktiló alá a kiváltságosak. Európa összes országaiban érthető rémület szállja meg a koronás főket, a kiváltságos osztályokat. Ösztönszerűleg szövetkeznek egymás védelmére s az ébredező népszabadság elfojtására. Míg József császár és II. Lipót nemcsak szívesen látta, de támogatta is a szabadabb szellemű, a kiváltságos osztályok ellen irányuló könyveket és röpiratokat, I. Ferenc trónraléptével megváltozik a világ s szomorú napok virradnak a szabadon gondolkozó s író férfiakra. Korlátolt tehetségű, minden újítástól irtózó ember volt I. Ferenc, valósággal gyűlölte az írókat s ezrével koboztatta el a könyveket. Ebben a munkában szövetségesei a kiváltságos osztályok, melyeket szintén halálos rémület fog el a francia események láttára.

A Martinovics-féle összeesküvés.

A szabad gondolkodás kegyetlen üldözése titkos társaságok szervezésére kényszeríti azokat a férfiakat, akik a népszabadságért, a kiváltságok megsemmisítéseért nyíltan harcoltak eddig. Az üldözés, sokszor ártatlan emberek üldözése teremti meg a *Martinovics-féle titkos társaságot*, melynek többé-kevésbé részese volt Magyarországnak az időben csaknem minden tollforgató embere. A társaság feje Martinovics Ignác, ferencrendi barát volt, nagy műveltségű, jótollú ember, aki tanár is volt a lemergi egyetemen s aki Lipót király hívására jött Bécsbe és onnét ugyancsak a király küldötte Pestre, hogy terjessze — a szabad eszméket. E munkásságáért 3000 forint évi kegydíjat fizetett neki a király. Maga I. Ferenc is kezdetben jóindulattal volt iránta, de ez a jóindulat csakhamar megváltozott s üldözni kezdette oly munkákért, melyeket Lipót megrendelésére írt. Ugyanígy járt Laczkovics János is, a Gréven-ezred volt derék kapitánya, nemkülönb a tudós Hajnóczy, a költők közül Verseghy és Bacsányi. A kegydíjától s állásától megfosztott Martinovics Bécsben is, Pesten is titkos társaságot alakított s a társaság tagjaival megismertette a francia forradalmi kátét, mely kérdések és feleletek alakjában magyarázta a szabadság eszméit. Körülbelül 75 tagja lehetett a titkos társaságnak, írók, tisztviselők, fiatal emberek s négy katolikus és egy protestáns pap. De nem juthattak odáig, hogy forradalmat csináljanak: a bécsi rendőrség nyomára jött a titkos társaságnak, Martinovicsot elfogták Bécsben, csakhamar elfogták Hajnóczyt is, el a társaságnak még két tagját, Sigray Jakab grófot és Szentmarjai Ferencet, egy zemplénmegyei nemes család sarját. Valamennyien azt vallották, hogy ők nem akartak forradalmat, csupán törvényes úton való *fejlődést*. Különösen érdekes a tudós, a becsületes Hajnóczy írásbeli vallomása. Ő neki

háza számára csak három óhajta volt : első a sajtószabadság biztosítása, második : nemcsak a nemest, de a parasztot is csak törvényes idézés és ítélet alapján lehessen elfogni ; a harmadik »annak az emberi észet kigúnyoló, gyalázatos törvénynek, mely szerint a paraszt nem lehet ingatlan javak tulajdonosa«, a megszüntetése. Előkelő tanukat nevezett meg annak igazolására, hogy mindig ezek voltak az elvei s ezeket sohasem is titkolta. »Istenemre mondom, szándékaim tiszták, önzetlenek, nemesek valának. Büszke vagyok arra, hogy az emberiség legszámosabb és leghasznosabb osztályának javára szenteltem munkásságomat«. Ez önérzetes s nagy, nemes lélekre valló kijelentés után elismeri, hogy bármily tiszták voltak a szándékai, törvénybe ütköző cselekedetet követett el, de arra kéri a királyt, ha »példát akar állítani« : ne sújtsa azokat, akiket ő elcsábított ! A maga tetteiből semmit sem tagad, társainak vétkét szelídíti s számukra könyörületet esedezik. Kell-e többet mondani e férfúróól ?

A vezetők vallomása alapján év végeig harmincnál több »összeesküvőt« tartóztattak le Pesten, Budán s az ország különböző részeiben. Ezek közt volt Kazinczy Ferenc, Bacsányi János, Versegly Ferenc, Szentjóni Szabó László, a magyar irodalom e jelesei, Abaffy Ferenc követ, Juhász János, Makk Domokos, Szabó Imre kath. papok, Landerer és Pacskó nyomdászok, Rosty Pál és Sulyovszky Menyhért földbirtokosok, Ambrózy Pál királyi ügyész, Szecsenácz kamarai titkár, Szén Antal kamarai tisztviselő s néhány ügyvéd, mérnök, orvos, tanár, nevelő, jurátus és kereskedő. Fej- és jószágvesztésre ítélte a királyi tábla az összeesküvés vezéreit : Martinovicsot, Laczkovicsot, Hajnóczyt, Szentmarjayt és Sigray grófot. Rajtuk kívül még kilencet ítéltek halálra (köztük Kazinczy Ferencet és Szentjóni Szabó Lászlót is), tizenötöt 2—10 évig terjedő fogságra. A hétszemélyes tábla is megerősítette a halálos ítéleteket s 1795 május 20-án, a budai »generális kaszáló

rétén, melynek azóta *Vérmező* a neve, Martinovicsot és négy igazgató társát le is fejezték. A többi halálra ítélt kétség és remény közt várta a kegyelmet. Ezek közül a király kettőnek erősítette meg halálos ítéletét — Őz és Szolárcsik volt e kettő — a többiét nehéz fogságra változtatta. Két hét múlva a Vérmezőn kivégezték mindkettőt.

Hét ember vére áztatta a generális kaszáló rétet, de e vér nyomán nem sarjadzott ki az a szabadság, melyért ők vértanuhalált haltak. A reakció kíméletlenül lép fel a népszabadság magasztos elvei ellen. Akiknek szíve a szabadságért lelkesült, vagy vértanuhalált haltak, vagy börtönben sínylődtek, s akik a börtöntől megmenekültek, azok sem szabadok többé, mert minden lépésüket figyelemmel kísérik. A nemeség féltékenyebben ragaszkodik kiváltságaihoz, mint valaha s abbeli félelmében, hogy a francia forradalom tüze Magyarországra is átcsaphat, vak eszköze lesz a bécsi kormánynak. Nem vette észre, hogy a kormány nemcsak a népszabadságot fojtja meg, de az ősi alkotmányt sem tiszteli. Az ébredésre hosszú álom következik, amely egy negyedszázadig tart. Akik ébren vannak, sokkal gyöngébbek, semhogy a nemzetet öntudatra ébreszthetnék.

A francia fegyvereket diadal kíséri, elfoglalják Belgiumot, Ferenc császár birtokát, majd föllép Bonaparte Napoleon, a lángelméjű hadvezér, tönkreveri Olaszországban is a császári hadakat, Bécsig meg sem áll. A császár békét köt a franciával 1797-ben, de a következő évben megújul a háború s Bonaparte fényes győzelmet arat a híres marengói csatában Ferenc császár és az orosz cár egyesült hadain. Most már Napoleoné Olaszország is, neki hódol a legtöbb német fejedelem s Ferenc császár kénytelen lemondani a német-római császárságról s megelégedni az osztrák császári címmel, melyet 1804-ben vett fel. Felvette az osztrák császári címet, de ugyanakkor biztosította Magyarország önállóságát.

Ám Napoleon nem hagyja pihenni, bevonul Bécsbe 1805-ben s a következő évben tönkreveri Poroszországot is. Míg a háborúk folynak, nagy a becsülete a magyar nemességnek, mely rengeteg áldozatokat hozott s ez áldozatok fejében kapott is elismerő, hízelgő szavakat nagy bőséggel. Kilenc év alatt, 1792-től 1802-ig, a rendes hadiadón felül százmillió forintnál többet áldozott Magyarország a franciák ellen viselt háborúra, katonát is adott kétszázezeret; ehhez járult néhány inséges esztendő s hogy a nyomorúságból semmi se hiányozzék: a kincstár által esztendőről esztendőre nagyobb mennyiségben kibocsátott papirospénz elveszítette értékének nagy részét, ami rettenetesen megnehezítette az adás-vevést s általában nagy nyomorúságnak lett okozója. Az osztrák kormány derűre-borúra bocsátja ki a papiros pénzt, melyből 1806-ban már ötödfélszáz millió van forgalomban s nyolcvan millió forint rézpénz, melynek igazi értéke alig tette egyötödét a névértéknek; ami meg a papirpénzt illeti: száz ezüst forintért százhuszonegy papirforintot kellett fizetni. De a francia háború miatt újra meg újra meg kell tölteni a kiürült kincstárt s Ferenc császár valósággal hízeleg a rendeknek, hogy megszavazzák a folyton emelkedő hadi adót s az újoncot. Bécs bevétele után Magyarországba szorult egész családjával. Magyarországon volt minden reménye. Az 1808-iki országgyűlésen fényes ünnepek közt koronázták meg a feleségét, Ludovikát s a királyné koronázási ajándékát felajánlotta a régóta sürgetett magyar katonai akadémia alapítására. Ez az akadémia létesült is félszáz esztendő múlva Ludovika néven, de most meg kellett elégedni a szemfényvesztéssel s a császár hízelgő szavaival, aki az országgyűlés bezárása után így szólt a magyarokhoz: »Szívemnek legkedvesebb magyarjai! Egyek voltunk, egyek vagyunk és egyek is maradunk, míg a halál bennünket el nem választ.«

A szép beszédnek meg is volt a hatása. Napoleon Bécs-

ből kiáltványt intézett a magyar nemzethez : Ausztriától való elszakadásra szólította fel s ím a magyar nemesség azzal válaszolt a kiáltványra, hogy maga is fölkel (1809-ben) a magyar határt átlépő francia sereg ellen. Az *utolsó* nemesi fölkelés ez, mely kudarccal végződött ugyan, de ez a kudarc nem borít homályt a nemesi vitézségre. Gyakorlatlan, fegyelmetlen, hiányosan felszerelt sereg volt a nemesek serege, mely nem állhatta meg helyét a nagy Napoleon hadseregével szemben : az ágyúk tüze megfutamtította a nemesek hiányos felszerelésű hadát. A császár békét köt Napoleonnal újabb tartományok árán. Magyarország is elveszti egyidőre a tenger melléket és Horvátországot a Száváig. Majd Napoleon feleségül veszi Ferenc császár leányát, Mária Lujzát s ezzel egyidőre helyreáll a nyugalom. Itt az ideje, hogy a kormány rendezze a rettentő pénzügyi állapotot. Egy milliárdnál több papiros pénz van forgalomban. A császár úgy *segít* a bajon, hogy 1811-ben kelt rendeletével a forgalomban levő papiros pénz névértékét egy ötödre szállítja le. Vagyis leszáll az öt forintos egy forintra s így tovább. Ugyanígy leszállítja a rézpénzt is, melyből 80 millió volt forgalomban. A 30 krajcárosból lett 6, a tizenötösből 3, a hat-, fél- és negyedkrajcárosokat pedig egyszerűen kivonják a forgalomból s azoknak csak a pusztá rezét váltják be súly szerint.

Rettentő rémület szállja meg az ország népét. A pénzes emberek köldusbotra jutnak. Hát a nép nyomorát ki tudná híven lerajzolni? A megyék felírnak, tiltakoznak az önkényes rendelet ellen, de Ferenc császár tagadja, hogy az országgyűlésnek joga volna beleszólni a pénzügyek rendezésébe. A kormány, ahol ellentállanak, erőszakkal is végrehajtja a régi pénz beváltását. S az 1811—12-iki országgyűlésnek nincs módjában, hogy a pénzügyi válságot megszüntesse, sőt az időközben újra kitört francia háború még súlyosabbá tette a pénzügyi válságot. A nagy Napoleon az 1812-diki

oroszl téli hadjárásban elveszti világverő seregét, aztán sorban érik a vereségek Lipcse, Waterloo mellett. Ferenc császár visszakapja tartományait, a porosz királlyal és az orosz cárral örök szövetésre lép s a szent szövetség e gyűlésén, melyen egymás támogatására, a forradalmak elfojtására kötelezik magukat, szó sincs Magyarországról. Az az ország, mely oly rengeteg pénz- és véráldozatot hozott a francia háborúban s melyet József nádor pár év előtt még az uralkodó székhelyéül ajánlott, ismét visszasülyed a tartományi állapotba.

A mindenható kancellár, Metternich herceg igazgatja Magyarországot s míg 1808-ban még azt mondta a király, hogy a magyarokkal mindig *egy* volt s egy is marad haláláig, most már országgyűlés nélkül végzik az ország dolgát s Ferenc császár 1811-től 1825-ig nem is hív össze országgyűlést. És a nemesség kezdi megszokni ezt az állapotot. Nem háborgatják a kiváltságaiban s szövetkeznek a reakcióval, nehogy ismétlődjenek a kiváltságokat fenyegető veszedelmek. Nem gondol arra, hogy sor kerül majd az ősi alkotmányra is. Bécsből kormányozzák Magyarországot, ismét feléled a német világ s a főurak nagy része már alig tud magyarul. Megegett rajtuk az a nagy szégyen, hogy mikor József nádor 1807-ben Olaszországba utazott s Bolognában Mezzofanti bíboros, a híres nyelvtudós *magyar* beszéddel fogadta, a kíséretében volt magyar főurak közül egy sem tudott magyarul válaszolni.

A jelen vigasztalan, a jövő reménytelen s az írók kicsiny csapatja a múlt dicsőségét, a magyar nemzet egykori nagyságát siratja. A szemfüles cenzura elfojtja a szabadabb gondolkozást s a népszabadságért nem zeng a költők lantja. Irnak, dalolnak nagyritkán a népről is, de nem a népért. Berzsenyi Dániel ostromozza a »romlásnak indult hajdan erős magyart«, Kisfaludy Sándor a régi dicsőséget énekli az ő

regéiben, Kisfaludy Károly a »hős vértől pirosult« Mohácsra emlékezteti a nemzetet, Révay és Kazinczy a magyar nyelvet csinosítják, gazdagítják; Horváth Ádám nagy buzgósággal gyűjtögeti a kurucnótákat s a nép száján élő dalokat; Csonkay Vitéz Mihály néhány szép népies dalt ír; Fazekas Mihály megírja az ő híres *Ludas Matyiját*, melyben ha nem is üzen hadat a nemesi kiváltságoknak, legalább nevetségessé teszi a földesúri gőgöt, basáskodást. Széchenyi Ferenc megalapítja a Magyar Nemzeti Múzeumot, Festetich György Keszthelyen földművesiskolát alapít, melyet az ő nevééről Georgikonnak neveztek el. Mindaz, ami szép, hasznos, a nemzet javát, a nemzeti szellem ébresztését célzó dolog történt, egyes hazafiak érdeme: a bécsi kormány csak adózó tartományt lát Magyarországon.

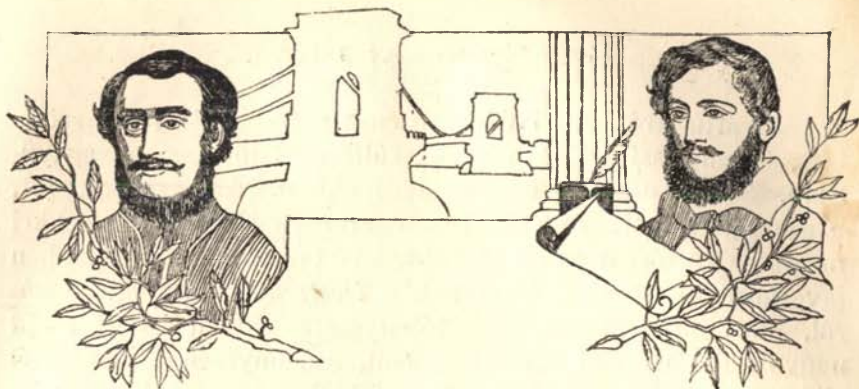
Mezőgazdaság, gyáripar, kisipar, kereskedelem: mind tengődik. Az utak gyalázatos rosszak. A nemesség sem közmunkával, sem pénzzel nem járul az utak csinálásához, fenntartásához. Ez rést ütne a kiváltságán. »Káros és sáros kiváltság — írja Berzeviczy Gergely, e kor egyik jeles tollú és nemesen gondolkozó írója — pocsolyába sülyedni vagy életveszély közt felfordulni. Miért kell az útépités egész terhét a parasztnak viselni?« Magyarország népességének száma ez időtájt 8 millió s ebből minden nemesre 21 nemtelen esik. Ez a tömeg műveli a földet. Ám a föld hasznos művelésének ezer akadálya van. A legfőbb valamennyi közt, hogy a parasztnak nincs örökös földje és birtoka. Ha a föld egy esztendőben megcsalja a népet, nem tud magán segíteni, mert iparral és kereskedéssel nem foglalkozik. Nincs, aki erre nevelje, jó példát mutasson. A bécsi kormány meg mindent elkövet, hogy a magyar ipart elnyomja, amellet, hogy a termények értékesítését a vámokkal megnehezíti. S amikor a gazdasági bajok tetőpontra hágnak, a kormánynak eszeágában sincs, hogy országgyűlést hívjon össze: ismét rendeletekkel kormá-

nyozzák az országot, mint József császár idejében. És most már sor kerül a megyei önkormányzatra is, erre is halálos csapást akar mérni a kormány. Ezt pedig csak úgy érheti el, ha a tisztújításoknál oly embereket juttat győzelemre, akik az ő kész kezes szolgálói. Ilyen embert talál a kormány eleget, s mert azelőtt a számbeli többséget tevő bocskoros nemesség nem tudta kivárni a tisztújítás lefolyását, a kormány etetéssel-itatással marasztalja ott. A szegény bocskoros nemesség szívesen tanyázik most már a kortestanyákon, az adminisztrátorok gondoskodnak ételről-italról s részeg, garázda tömeg választja a tisztviselőket, a kormány jelöltjeit. Az így választott tisztikar vakon teljesíti a kormány parancsait s a közgyűléseken a leitatott bocskoros nemesség mindig leszavazza a józan kisebbséget. Mikor aztán Olaszországban forradalmi készülődések nyugtalanítják az osztrák kormányt s a hadsereg újabb kiegészítése és az adó újabb emelése vált szükségessé, a kormány azt hiszi, hogy az országgyűlés kikerülésével egész bátran fordulhat az erkölcsileg megrontott vármegyékhez. A kormány 35 ezer újonccal akarja kiegészíteni a hadsereget s egyben azt akarja, hogy az 1812-ik országgyűlésen megszavazott öt millió 200 ezernyi hadiadót 1822-ik esztendőből kezdve pengőpénzben fizesse az ország. Ez a kívánság egyértelmű volt a legnagyobb adóemeléssel, mert a papiros- és a pengőpénz értéke közt való különbség 5 millióról 13 millióra emelte volna a hadiadót. József nádor őszintén feltárta az ország súlyos helyzetét s azt ajánlotta, hogy ha már sem az országgyűlést össze nem hívja, sem az adóemeléstől el nem áll, legalább tegyen valamit a kormány az adózó nép könnyítésére a szörnyű adóteher fejében. Többrendbeli tanácsokkal szolgált a kormánynak, de a nádor becsületes tanácsait ez nem hallgatja meg s kibocsátja rendeletét 1821-ben a hadsereg kiegészítésére s egy évvel később az adónak pengőpénzben való fizetésére.

És íme, mindössze 8—10 megye állott ellent, tagadta meg az újoncozást és az adót. Ezekben a megyékben a kormány a legdurvább erőszakot alkalmazza: királyi biztosokat és katonákat küld e megyék nyakára, így csikarja ki az adót és az újoncot. De ennek a néhány vármegyének az ellenállása is elég, hogy a kormányt gondolkodóba ejtse. Belátta, hogy nem térhet ki az országgyűlés összehívása elől. Tizenhárom esztendei szünetelés után, 1825 szeptember 11-ikére országgyűlést hív össze a király s ezzel az esztendővel új korszak nyílik meg a nemzet történetében: az újjászületés, a nemzeti állam alkotásának dicsőséges kora.

Országos Széchényi Könyvtár

A NEMZETI ÁLLAM MEGALKOTÁSA.

Tizenhárom évi törvénytelen, erőszakos kormányzás után nyílt meg az 1825-iki országgyűlés s természetesen, összetorlódtak az alkotmányos sérelmek. Ezek a sérelmek foglalkoztatják, izgatják a követek lelkét s még a szabadabban gondolkodók, az újítások hívei is elsősorban az alkotmányos sérelmek orvoslását követelik a királytól, ki maga is igazat ad a rendeknek: a rendkívüli viszonyokkal mentegedőzik s újra megígéri, hogy ezentúl minden három évben tart országgyűlést s nem bántja a magyar alkotmányt. Ezen az országgyűlésen jelenik meg egy huszártiszt, aki épenséggel nem kicsinyli a sérelmeket s igaz lélekkel munkál a magyar alkotmány megerősítésén, de látnoki szeme a jövőbe tekint s erős hittel hirdeti, hogy csak a művelt és gazdag Magyarország őrizheti meg függetlenségét s nem az alkotmányos sérelmek örökös hánytorgatása, még kevésbé a kiváltságok sáncai mögé való húzódás. Ki volt ez a huszártiszt?

Gróf Széchenyi István.

Az ifjú gróf, ki 1791 szeptember 21-én Bécsben született, katonatiszt létére nagy készütséggel jött az országgyűlésre. Sokat utazott idegen országokban. Ami szépet, jót, hasznosat látott, följegyezte s országboldogító eszmékkel megrakodva tért haza az alig ébredező országba. Már 1822-ben javaslatot adott át a királynak a *lóversenyek* meghonosításáról, mint amely nemcsak a lótenyésztés ügyén lendít majd nagyot, de nemzeti célt is szolgál, amennyiben a hazájától elidegenedett főnemességet a haza földéhez köti. Külföldi útjáról hazatérve, beutazta Magyarországot és Erdélyt, benső barátságot kötött Wesselényi Miklóssal, az erdélyi magyarság tüzes lelkű vezérével, a szolgaságban sínylő nép ez igaz barátjával. Utazásában igen szomorú tapasztalatokat szerzett a nemzet elmaradottságáról. »Meghatja a nemesség tudatlansága, másrészt meg felindítja ezek igazságtalansága, gőgje és önhittsége«. Ezt a tudatlan, gőgös és önhitt népet akarja felrázni beteges szendergéséből, felébreszteni benne a nemzeti öntudatot, kezébe adni a műveltség fegyverét s szívébe oltani az igazságot, az emberséges érzést a föld népe iránt. Az országgyűlésen a magyar nyelv ügye is napirendre kerül s a nemzet nagy többsége nem is sejtí, hogy a közájük került huszártiszt a régi Magyarország fölé egy új Magyarország alapkövét teszi le, amikor a mindenféle indítványokat eltemeti egy nagyszerű ajánlattal : egy évi jövedelmét, 60 ezer forintot ajánlva fel egy *magyar tudós társaság* alapítására. Mindenkit meglep ez a szokatlan nagylelkű áldozat s ím, egyszerre megnyílik az áldozatkészség zsilipje, több főúr követi a felséges példát : gróf Károlyi György félévi jövedelmét, 40 ezer forintot ajánl fel s ezenkívül évenként ezer forintot, Vay Ábrahám 8000, gróf Andrássy György 10 ezer forintot. Egyébként az országgyűlés alig végez valamit. Felsőbüki Nagy Pál, a jobbágyság

lelkes szószólója szót emel az adózó nép mellett, de lehurrog-
ták, épen mint az 1809-diki országgyűlésen: ne bolondozzon
az úr! Ugyanígy lehurrogták Szlávy Lászlót is, ki azt kívánta,
hogy az országgyűlés költségeit viselje a nemesség s az utak
javítására ő is adózzék. Mindössze annyi történt a nép érde-
kében, hogy elhatározták a porták új összeírását az adó
igazságosabb felosztása végett s a jövő országgyűlésre hagy-
ták az úrbér szabályozását.

A nemesség nagy tömege még mindig elfogultabb, látó-
köre sokkal szűkebb, semhogy a jogok és terhek egyenlő
megosztásában lássa Magyarország boldogulását. Egyedül
Széchenyi István lát a jövőbe, egyedül ő tudja, mit kel-
lene tenni. Miután megvetette a *Tudós társaság* alapját,
tovább folytatja munkáját a társadalmi téren. Meghonosítja
a lóversenyeket s Pesten megalapítja a *nemzeti kaszinót*,
melynek példájára a vidéki városokban is kaszinók, társas-
körök létesülnek. Majd tollat ragad s megírja első nagy
munkáját, a *Hitel-t*, mely 1830 elején jelent meg s mely
könyv korszakalkotó Magyarország történetében. Nem legyez-
geti a nemzeti hiúságot, hanem nyíltan rámutat a nemzet
testén rágódó sebekre s mindjárt ad orvosságot is. Szerinte
az igazi munkára nem marad idő, mert az országgyűlések
idejét az alkotmányügyi sérelmek vitája foglalja le. A birtok
nem jövedelmez annyit, amennyit jövedelmezhetne, mert
semmi rendszer sincs a gazdaságban s ami főbaj: a magyar
gazdának nincs hitele. Kiméretlenül támadja a kiváltságos
osztályt, mely »az ország minden javát húzza és semmi ter-
hét nem viszi«. Maguk a tehetősebb birtokosok az ország
emelkedésének legfőbb gátjai.

Sok keserű igazságot mond Széchenyi a kiváltságos osz-
tálynak, de sok szavát, mondását félreértik vagy meg sem
értik. Új könyvet ír, a *Világ-ot*, melyben megvilágítja, magya-
rázza első könyvét s világos munkatervet ad. Szabályozni

kell a folyamatokat. Lehetővé kell tenni a hajózást a Vaskapun át. Budát és Pestet híddal kell összekötni. Nem szabad túrni tovább, hogy a népre évről-évre súlyosabb adóteher nehezüljön; nem szabad túrni, hogy egy sovány esztendő gyászba borítsa a fél országot; nem szabad túrni, hogy »a szabadságról való idétlen képzetünk« s törvényeink balmagyarázata a haladást lehetetlenné tegyék. Az elnyomatásért nem a kormányt okolja, hanem a nemzetet, mely elnyomni engedte magát. A népet tudatlanságban hagyták s így természetes, hogy az uralkodók elnyomták, mert »a műveletlenséggel együtt jár az elnyomatás.« A művelődési és gazdasági átalakulás az első teendő, a közjogi sérelmek hánytorgatása ezután következik.

Jóformán egyedül áll ezzel a hitvallással s az ellenzéki férfiak zokon veszik tőle, hogy annyira kicsinyli a közjogi sérelmeket. Legjobb barátja, Wesselényi Miklós is megnehezít rá, pedig ő nem tartozott az ósdiak közé, a jobbágyság ügyét is ez időben senki sem karolta fel lelkesebben, mint ő, de másrészt kérlelhetetlen harcot folytatott a közjogi sérelmek ellen. Széchenyi, bár igen kedvetlenül a félreértés s a meg nem értés, nem csügged és megírja harmadik könyvét is, a *Stádiumot*, mely a cenzura akadékoskodása miatt csak 1833-ban jelenhetett meg s akkor is külföldön. E könyvében már szabatosabban megjelöli terveit. »A hon minden lakosságának polgári létet adni«: ez a könyv alapeszméje. Nem emberieségi, de hasznossági szempontból sürgeti a jobbágy felszabadítását. Szabaddá, hitelképesseé kell tenni a földet. Az ósiségi törvény miatt nincs igazi tulajdon s emiatt hitel sincs. Ha nemes és nemtelen egyaránt szerezhethet birtokot, csak akkor lesz hitel. A nemesnek is részt kell venni a közterhek viselésében. Csak magyar nyelvű törvény és ítélet legyen kötelező. A törvény előtt mindenki egyenlő legyen s a kormány tevékenységét ellenőrizze a nyilvánosság. Ez a biztosítója a szabadságnak is, az egyenlőségnek is.

Ezt a könyvet Széchenyi az 1832-iki országgyűlés előtt írta meg, de az országgyűlés után jelent meg. Ezt a nagyfontosságú országgyűlést megelőzte az 1830-diki, melynek egybehívását a francia, lengyel, meg az olasz forradalom sietteté. Ismétlődött az a jelenet, melynek a huszonötéves francia háború idején tanúi voltunk: az uralkodóház és a nemesség érdeke ismét közös, össze kell tartani a forradalmi szellem ellenében. Az erős ellenzéki Felsőbüki Nagy Pál is egyetért ebben a kormánnyal. A jobbagyság nemeslelkű barátja, Bezerédj István is, ki igaz szívvel lelkesül a jobbagyság felszabadításáért, a halálbüntetés eltörléseért, jobb időkre kénytelen hagyni a magasztos eszméket s egyelőre megelégszik azzal, hogy ő a maga jobbagyait felszabadítja s lemond a saját adókváltságairól. De volt az országgyűlésnek mégis a népre egy igen nevezetes eredménye: megszüntette Nagy Pál indítványára a kötéllel való katonafogdosást s helyébe léptette a sorshúzás útján való újoncozást. Nevezetesen: a törvény szerint összeírják a katonasor alá kerülő legényeket, a sorshúzás útján megállapított sorrendben az orvos megvizsgálja s ha így kikerült a községre vetett létszám, a sorozást félbehagyják. A következő évben nincs országgyűlés, mert Oroszországból Galicián keresztül betör egy rettenetes ellenség: a kolera. Nem egészen három hónap alatt 60 ezer ember esett a kolera áldozatául s ez még nem elég: a Felvidéken a tót nép fel is lázadott. A tudatlan nép, látván, hogy az urak és a zsidók közt kevésbé pusztít a kolera, lelketlen izgatóknak elhitte azt a képtelen mesét, hogy az urak, meg a zsidók a kutakat megmérgezték. A félrevezetett nép öl, rabol, gyújtogat s csak nagynehezen tudják elfojtani katonaság segítségével a lázadást.

A kolera egy évvel hátravetette az országgyűlést, de a parasztlázadás határozottan javára vált az újító eszméknek. Ebben reménykedett Széchenyi is s reményében nem is

csalódott. Az 1832—36-iki országgyűlésen foglalkoznak először komolyan a jobbágyság sorsával, jogi viszonyainak rendezésével. Az országgyűlés folyamán lát napvilágot Széchenyi Stádiuma s ekkor (1833) jelenik meg Wesselényi Miklós *Balítéletekről* című munkája is. A nagyfontosságú javaslatoknak egész tömege áll a rendek előtt s vár megvalósításra: nevezetesen az úrbér szabályozása, az igazságszolgáltatás rendezése, az adózó nép terheinek arányosabb megosztása, az országgyűlés költségeinek a nemesség által való elvállalása. Az ellenzék most is főként az alkotmányjogi sérelmekkel foglalkozik, de sorában feltűnik *Kölcsey* Ferenc és *Deák* Ferenc nemes alakja: mindkettő a szabadelvűség igaz híve és bajnoka. És ezen az országgyűlésen jelenik meg először *Kossuth* Lajos, aki egy távollevő főrendet képvisel s bár mint szónok nem szerepel még, de tollával már szolgálja a szent ügyet, melynek majd vezére lett, az *Országgyűlési Tudósítások* szerkesztésével.

A szabadelvű ellenzék többségben van s elkeseredett küzdelem folyik az alsó- és a felsőtábla közt, mely a haladásnak mindenképen útját akarja szegni. A bécsi udvar, mely eleddig mindég hirdette a közteherviselést, mihelyt észrevette, hogy a jobbágyság felszabadítása, a közteherviselés nem csupán az adójövedelem emelkedését jelenti, de jelenti azt is, hogy az osztályokra darabolt lakosság egységes, erős magyar nemzetté fejlődik, mely nem tűri majd Ausztria gyámkodását, nem az önkényuralmat: szakított több százados politikájával s szövetségre lépett azokkal a magyar urakkal, kik konokul védték a kiváltságok düledező bástyáit. Javított ugyan ez az országgyűlés a jobbágyság helyzetén, de a fel szabadulás, a föld megváltása jobb időkre maradt. Elhatározták, hogy lánchíddal kötik össze Budát és Pestet s rést ütnek a nemesség nem adózásán azzal, hogy ezen a hídon majd a nemes embernek is kell vámot fizetnie. Kivívták, hogy

a közben elhunyt Ferenc császár fia, Ferdinánd, mint magyar király V. Ferdinánd néven (1835—1848) lépett atyja örökébe 1835-ben. És ezen az országgyűlésen hoztak először magyar nyelven törvényeket, mióta a Habsburgok fején ragyogott a szent korona. De egyébként a hosszú országgyűlésnek aránylag kevés az eredménye. Amikor a kormány látja, hogy az alsótábla többsége lelkesen kitart az örökváltság dolgában, megdolgozza a vármegyéket s a szabadelvűek egyik vezérférfiát, Kölcsey Ferencet, a híres szónokot, a Himnusz halhatatlan költőjét Szatmármegye visszahívta, megmásítván az örökváltság kérdésében előbb adott utasítását. Kölcsey visszamegy s Wesselényivel együtt hatalmas beszédekben próbálják meggyőzni a nemességet s meggyőzni újra az örökváltság ügyének, de a becsődített s leitatott bocskoros nemesség leszavazza a haladás barátait s Kölcsey keseredett szívvel, a nemzet jövődjébe vetett hitében megrendülve vonul vissza a magánéletbe.

Ugyanekkor a kormány, mely már régóta gyanús szemmel kísérte Wesselényi működését, üldözőbe veszi ezt a testben-lélekben hatalmas, a szó nemes értelmében szabadelvű embert s felségsértés címén perbe fogta egy a szatmármegyei közgyűlésen mondott szenvedelmes hangú beszéde miatt. Wesselényi már régebben magára zúdította a kormány haragját azzal, hogy saját uradalmában a törvénytelen katonafogdosást megakadályozta s már 1831-ben el akarták fogatni. De úgylátszik, akkor meggondolták a dolgot. A pozsonyi és erdélyi országgyűléseken, nemkülönben a megyei gyűléseken sok kellemetlenséget okozott a kormánynak kíméletlen támadásaival. A kormány ellenére nyomdát állított fel Kolozsvárt s naplót nyomtatott ki az országgyűlés tanácskozásairól. Egyszerre két pört indítanak ellene: egyiket az erdélyi királyi tábla »a közrend zavarására célzó törekvései, veszélyes mesterkedései s még más, kárho-

zatot érdemlő közveszélyei miatt», a másikat a magyarországi királyi tábla a szatmári gyűlésen mondott beszédeiért s abbeli bűneiért, hogy az országgyűlési (a követek mellé országgyűlési gyakorlatra kiküldött) ifjak veszedelmes társulatával, melynek Kossuth volt a feje s a lelke, összeköttetésben áll. Kölcsey vállalkozik Wesselényi védelmére s bár nem tudnak ellene semmit sem bizonyítani, a kormány mégis célt ér: Wesselényit leszorítja a cselekvés színteréről. A nagy hazafi dicsőségesen indult pályája szomorú véget ér. Az 1838-diki pesti árvíz alkalmával az egész ország háláját vívja ki ez a nagyerejű és nagylelkű ember s közvetlen utána három esztendei fogságra vetik. Testben, lélekben megtörve, szemevilágát elvesztve, lép ki a fogházból így jelenik meg az önkény áldozata az erdélyi országgyűlés névezetes, Magyarország és Erdély unióját kimondó ülésén . . .

Azt a könyomidát, melyen Wesselényi az erdélyi országgyűlés tudósításait nyomta, a kormány elkoboztatta s ugyanígy cselekedett Kossuth könyomdájával is Pozsonyban. Csak-hogy Kossuth túljárt a kormány eszén: az országgyűlési lelkes ifjúságot maga mellé szedte s velük másoltatta a tudósításokat.

Ezek a tudósítások adták hírül az országnak, hogy mi történik Pozsonyban, miről beszélnek, vitáznak a rendek s az írott újságnak nagy volt a hatása országszerte. Nem csuda, ha a kormány minden követ megmozgatott, hogy a veszedelmes újságot lehetetlenné tegye. Megpróbálta a fenyegetést, meg a vesztegetést, a hivatalal való kecségtetést, de Kossuth rendületlenül folytatta a munkát. Sok aggodalmat okoz a kormánynak az országgyűlési ifjak szereplése is, akik a követek mellett mint írások szerepelnek s az országgyűlési tanácskozásoknak rendes hallgatói. Már koruknál fogva is a szabadság eszméinek lelkes hívei s az országgyűlésen lehurrogatják a nekik nem tetsző szónokokat, tapssal, éljenzéssel

tüntetnek a szabadelvűek mellett s az országgyűlésen kívül is minden alkalmat felhasználnak, hogy a szabadelvűek iránt kimutassák rokonszenvüket. Alighogy az országgyűlés bezáródott, a kormány valóságos hajtóvadászatot indított a szabadelvűség apostolai ellen, akikben a forradalmi eszmék terjesztőit látja. Alkalmas magyar embert keres, aki vak eszköze legyen a forradalmi eszmék elnyomásában s azt meg is találja gról Pálffy Fidél kancellár személyében, e tetőtől-talpig osztráklelkű magyar mágnásban. Ez a Pálffy Fidél még magyarul sem tud, hazája földjét, népét nem ismeri s lázadót vél rejtőzni minden bokorban. Különösen Kossuthot, Wesselényit s az ifjúság vezéreit kell ártalmatlanná tenni. Egy biharmegyei nemes ifjú, Lovassy László az, aki a pozsonyi országgyűlési ifjúság nevében szózatot ír az erdélyi ifjúsághoz, a közszabadság és az Unió érdekében való küzdelemre szólítván fel azt. Majd az ifjúság *társalkodó egyesület* alakított, melynek a művelődés volt a célja : eszközei a finomabb társalkodás, a tudomány terjesztése. Amint az országgyűlés eloszlott, a kormány az egyesület négy tagja (Lovassy László, Tormássy János, Lovassy Ferenc és Lapsánszky) ellen kiadta az elfogató parancsot felségsértés címén. Lovassy László önként jelentkezett Nagyváradon, a többi hármat elfogták. A vád szerint felségsértést követtek el, mert lengyel menekülteket rejtegettek s nevezetesen Lovassy László a Wesselényi tiszteletére adott fáklyászene alkalmával lázító beszédet tartott. A per a nyilvánosság kizárásával folyt le, a megyék tiltakozása, közbelépése nem használt : Lovassy Lászlót tíz esztendei börtönre ítélik s a börtönből megháborodott elmével kerül haza a szülei házhoz a szépreményű ifjú.

Börtönre vetik Kossuth Lajost is, aki az országgyűlés berekesztése után *Törvényhatósági Tudósítások* címen folytatja az ő írott újságját. Ennek az újságnak igen rövid az élete : 1836 július 1-én jelenik meg az első levél s 1837 május

6-ikán az utolsó, melyet már Kossuth édesatyja, Kossuth László intéz az előfizetőkhez, jelentvén, hogy fiát május 4-ikéről 5-ikére virradó éjjel egy órakor a Zugligetben letartóztatták s a budai várban levő laktanyába vitték . . . A Törvényhatósági Tudósítások tehát csak egy évig élt, de e rövid idő alatt is megbecsülhetetlen szolgálatokat tett. Mert Kossuth nem csupán egyszerű tudósításokat közölt a vármegyei gyűlésekről, de dicsérő vagy gáncsoló megjegyzésekkel kísérte a tanácskozásokat s mert e gyűlések mintegy folytatásai az 1832—36-iki országgyűlésnek, tudósításaival tovább építette a szabadelvű rendek által az országgyűlésen lerakott fundamentumot: a nemzeti állam fundamentumát. E tudósításokban újra találkozunk az országgyűlési követekkel, akik jelentést tesznek az elmúlt országgyűlés munkájáról és találkozunk a megyék szóvivő embereivel, akik az országgyűlés munkáját helyeslik vagy helytelenítik.

Hűtlenség címén fogta perbe Kossuthot a kormány. Elkövette pedig a hűtlenséget azzal, hogy a király nevében kibocsátott parancs ellenére megindította a *Törvényhatósági Tudósításokat* s abban a személy- és vagyonbeli egyenlőség elveit hirdette; a felségsértéssel és hűtlenséggel vádolt Wesselényit és az országgyűlési ifjakat pártolta s általában az állam ellen lázított. Már huszonegy hónapja ült a börtönben s akkor hirdették ki az ítéletet, mely a vizsgálati fogság betudásával három évre szolt. Ám a hétszemélyes táblának nem volt elég a három év: fölemelte négyre. Azt hitte a rövidlátó kormány, hogy Kossuth bebörtönözésével elfojtja az ébredező közszellemet, megfélemlíti a szabadelvűek táborát. De csakhamar keserű csalódás érte: Kossuthnak, a zempléni köznemesnek népszerűsége emelkedett s az országgyűlési ellenzék az eddiginél még nagyobb erővel s elszánt-sággal kezdett a küzdelemben. Az 1839—40-iki országgyűlésen Deák Ferenc hatalmas szelleme egyesítette az ellenzék külön-

böző töredékeit. Az ő oldalán ott látjuk ismét a szabadelvű haladás régi apostolait: Bezerédj Istvánt, Beöthy Ödönt, Klauzál Gábort, Palóczy Lászlót stb., s új emberek is lépnek a cselekvés színterére: Szentkirályi Móric, Pulszky Ferenc, Wenkheim Béla s mások. A főrendiházban Batthyány Lajos áll az ellenzék élére s mellette Teleki László, Eötvös József, Károlyi György, Andrassy Károly, Eszterházy Kálmán stb. tűnnek ki. És ott ragyog a szabadelvű ellenzék táborában a nagy Széchenyi István neve is, jóllehet a pártkötelékbe nem tartozik, nehogy a pártfegyelem korlátozza őt a szabad cselekvésben.

Ennek az országgyűlésnek első vívmánya, hogy a királyt magyar nyelven üdvözölhetik az országgyűlés megnyitásakor; a második, hogy úgy az országgyűlés, mint a megyék magyar nyelven szerkeszthetik ezentúl a feliratokat; az udvari kamara és a helytartótanács latin helyett magyar nyelven végzi levelezéseit; az anyakönyveket a lelkészeknek három év alatt magyarul kell vezetniök s pap nem lehet, ki nem tud magyarul. És magyarul kell levelezniök a magyar ezredeknek a magyar hatóságokkal. Kivívják azt is, hogy az újságok közölhetik az országgyűlési beszédeket, de csak az illető szónok megnevezése nélkül. Természetesen, az újságok okkal-móddal értésére adják a közönségnek, hogy melyik beszéd kitől való s a kormány nem ér célt az akadékoskodásával: nem gyengítheti a szabadelvű követek népszerűségét. Törvénybe iktatják az örökváltság elvét is. Nem kötelező ugyan még az örökváltság, de mégis nagy a haladás: törvény mondja ki, hogy a jobbagy örökre megválthatja magát a földesúri tartozások és adósságok alól, ha a földesúrral megegyezhetik. És ez az országgyűlés vívja ki a politikai foglyok szabadon bocsátását is, miben Deák Ferencnek van a legnagyobb érdeme. Ekkor írta róla Széchenyi: »Félre minden irígységgel, hazámfiái, adjuk neki az elsőséget«.

A szabadelvű újítások nagy tömege a következő országgyűlésre maradt, de már sejthető, hogy nem sok idő múltán meglesz a döntő küzdelem s ez a szabadelvű eszmék javára dől el. Ám ezt a döntő küzdelmet heves csaták előzik meg s e csatákban a *toll* viszi a vezető szerepet. E csaták vezére :

Kossuth Lajos.

A zemplénmegyei köznemes, aki az 1832—36-iki országgyűlésen már nagy szolgálatot tett hazájának az *Országgyűlési Tudósítások* szerkesztésével, s akit a közszellem ébresztéseért börtönre vetett az önkényuralom : a börtön nehéz levegőjében készült arra a szent harcra, mely a szabadság és egyenlőség magasztos elveit juttatá diadalra. A kormány azt hitte, hogy a fogságban testileg-lelkileg megtörik a lánglelkű ember s íme, a három évi fogság idején tökéletesen megtanul angolul és olaszul, s közben elméje azzal foglalatzkodott, miként vezesse diadalra Magyarország újjászületésének már megkezdett munkáját. Nem testben és lélekben megtörve, ellenkezően : megerősödve, ismeretekben gyarapodva, nagyszerű eszmékkal, tervekkel felfegyverkezve, hagyta el a börtön homályos világát 1840 május 5-én. »Egységes magyar nemzet« : ez az ő eszménye, ezért küzd a toll, majd az ékes-szólás fegyverével. Akár írt, akár beszélt, megvarázsolta, magával ragadta a közönséget s nemcsak írt, nemcsak beszélt (bár írása is, beszéde is cselekvésszámba ment), de tudott cselekedni, fáradhatatlan volt a munkában s a legnehezebb, a legzavarosabb dolgokban is az ő lánglelke megtalálta az irányt, mely a sikerre vezet. Egységes magyar nemzetet akart ő s ez eszményének valóstítására hirdette, hogy »egyesülnünk kell a néppel érdekében«, el kell törülni a jobbágy-ságot, törvényes úton kell teljesíteni a nép jogos óhajtásait,

különben »a nemesség kaszára kerül s e kor egyszersmind a magyar és a magyar nemzetiség halálnapja lesz.«

Alighogy kiszabadult a börtönből, 1841 január 2-dikán nyomtatott újsággal lepte meg az országot. *Pesti Hirlap* az újság címe, hetenként kétszer jelenik meg. Hogyan? A kormány engedelmet ad Kossuth Lajosnak újságszerkesztésre, holott épen újságszerkesztés miatt záratta volt el? Nemcsak hogy engedelmet ad, de ő maga bátorítja fel Landerer kiadót, hogy szólítsa fel Kossuthot újságszerkesztésre. A terv világos: így könnyebben ellenőrizhetik a veszedelmes embert. Vagy megvesztegetik, hogy a kormány szájaíze szerint írjon, vagy ha ez nem sikerül, majd elbánnak vele, csak ne írjon a kormánynak tetsző dolgokat. Az okoskodás nem volt rossz, csakhogy nem ismerték Kossuth jellemét s így a számítás balul ütött ki. Kossuth ragyogó tolla gyökerében átformálta a közvéleményt s ez a közvélemény kérlelhetetlenül seperte el a nemzeti fejlődést megakasztó, elavult rendszert. A *Pesti Hirlapnak* óriási hatása volt az elmékre és szívekre egyaránt. Ime, az egyszerű újságíró, kinek sem vagyona nincs, sem családi összeköttetései nincsenek, nagyobb hatalom a hivatalos és a született hatalmasoknál. Mohón olvassák a cikkeit, melyek megtermékenyítik az elméket s nemesebb, emberségesebb érzelmeket plántálnak ama szívekbe, melyek eddig ridegen elzárkóztak a nép jajszava elől. Kossuth Lajos ugyanazokat a célokat tüzi ki, mint Széchenyi, de a megvalósításban más sorrendet követ: előbb szabadságot a népnek, a földnek, s a szabadságot önként követi egyesek gyarapodása, haladása. Rémülettel olvasta Széchenyi a *Pesti Hirlapot*, aggódó, tépelődő lelke nagy nemzeti veszedelemtől tart, már látja is a forradalmat, hová Kossuth gyökeres újításai okvetlen elvezetik az országot s könyvet ír, a *Kelet Népet*, melyben kíméletlenül megtámadja Kossuthot. Ám Széchenyi fontolgatva haladó politikájának már kevés híve van az országban.

annál több annak a merész, gyors cselekvésű politikának, melyet Kossuth Lajos hirdet. Szavának és tollának egyaránt ellenállhatatlan varázsa van s Széchenyinek csakhamar tapasztalnia kell, hogy a nemzetet, melyet ő ébresztett fel kóros szendergéséből, nem elégíti ki a lassú, lépésről-lépésre való haladás s nem őt, de Kossuthot tekinti vezérének. Kossuth *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak* című könyvben válaszol a *Kelet Népe*re s ez a felelet még inkább az ő javára dönti el a két nagy szellem viadalát. Ő ugyanazt akarja, amit Széchenyi, csak más sorrendet követ. Ő nem *kéri*, de *követeli* a kiváltságosoktól az áldozatokat, mert nem tartja tanácsosnak, hogy a nép béketűrését továbbra is próbára tegyék. Jelszava: »veletek, általatok, ha nektek tetszik, nélkületek, ellenetek, ha kell.«

Kossuth és Széchenyi tollharcának rendkívül nagy a hatása. Az általok fölvetett eszmék láthatóan megtermékenyítik az elméket, nagyobb s kisebb tehetségű tollforgatók követik a példát, vitatják a napirendre került kérdéseket s a nemzet minden rétegébe eljut az ország újjáalakításának vágya. Ám a nemesség nagy tömegének jelszava még mindig a »nem adózunk« s ez a jelszó akadályozza meg az országgyűlési szabadelvű ellenzék vezérét, Deák Ferencet abban, hogy az 1844-iki országgyűlésen résztvegyen. Zalamegye a »nem adózunk« elve alapján ad utasításokat Deák Ferencnek s a nagy hazafi nem fogadja el a megbízólevelet, mivel az utasítások ellenkeznek az ő meggyőződésével. A megye ugyan megmásítja a határozatot, de az új választás vérontással, nagy korteskedéssel jár s Deák most emiatt nem fogadja el a megbízólevelet. Súlyos csapás ez az 1844-iki országgyűlésre s bár az ellenzéki tábor nagyot nőtt s abban sok jeles férfiú volt, nagyon érezték Deák Ferenc hiányát. Eszmékben gazdag volt az országgyűlés, a szabadelvű javaslatok egész tömege került napirendre, de csak kevés vált törvénné.

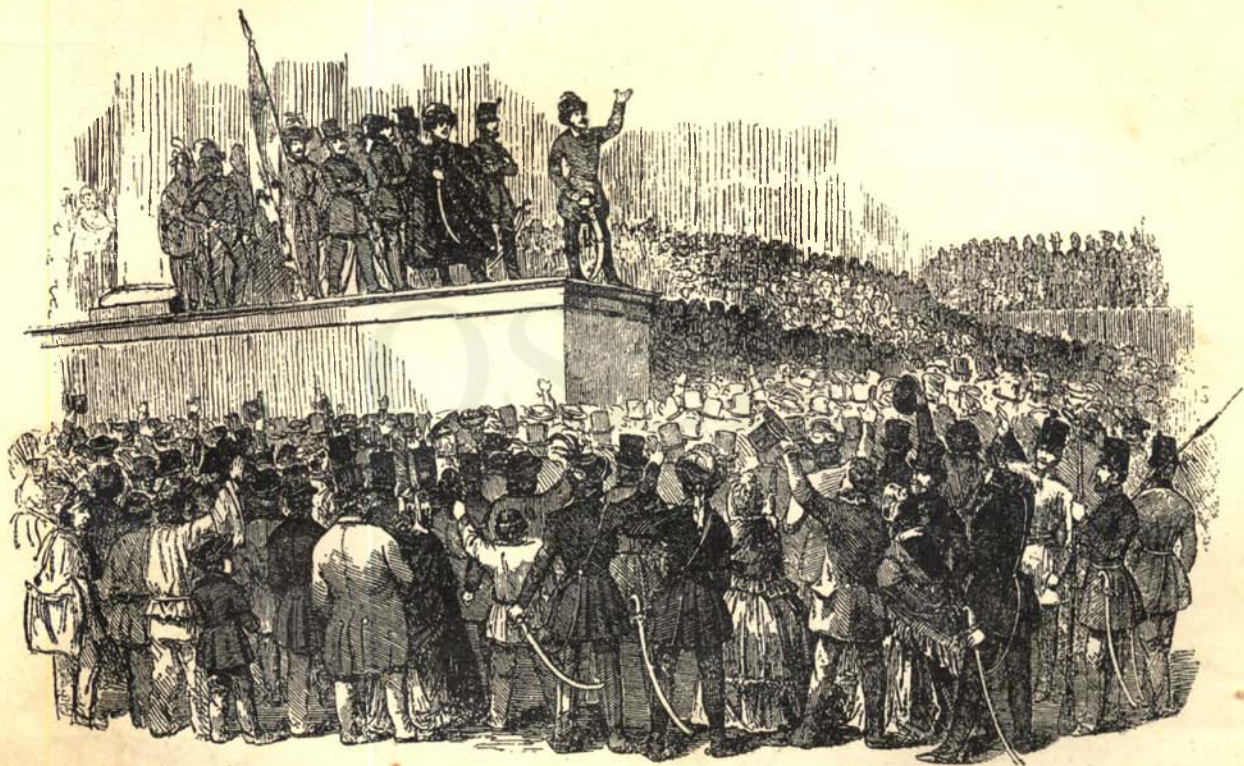
Meg kellett elégedniök a szabadelvűeknek azzal a két, egyelőre kevés gyakorlati értékű törvénnyel, melyek közül az egyik megadá a nem-nemesnek is a *hivatalviselés*, a másik a *birtokszerezés* jogát. A magyar nyelv ügyét előbbre viszi ez az országgyűlés is. A király magyarul erősíti meg a törvényt, ez országgyűlés nyelve kizárólag a magyar, az iskolákban magyar lesz a tanítás nyelve. Nagy a haladás ezen a téren, de egyébként az országgyűlés eredménye nem elégíti ki a szabadelvűek táborát. Társadalmi úton próbálják egyengetni az újjáalakítás ösvényeit.

A bécsi kormány századokon át elnyomta a magyar ipart és kereskedelmet s mert az országgyűlés nem harcolt eredményesen e politika ellen, Kossuth 1844-ben megteremti az *országos védőegyesületet*, melynek célja piacot teremteni a honi iparcikkek számára itt az országban. Az egyesület tagjai becsületszóval kötelezik magukat, hogy az 1850 október elsejéig csak hazai mesteremberek által dolgoztatnak »a mineműsége való tekintet nélkül« s csak oly cikkekért fordulnak a külföldre, amelyek itthon meg nem szerezhetők. Pozsonyban 1844 október 16-án alakul meg a védőegyesület, melynek elnökévé a minden ízében szabadelvű gróf Batthyány Kázmért s alelnökévé gróf Teleki Lászlót választják, igazgatónak pedig magát Kossuth Lajost. Ime, az idők jele. Két mágnás s a szerény újságíró egy táborban, egy ügynek a szolgálatában. Hatvanezer tagja lesz csakhamar az egyesületnek, mely gyárat alapít s vasutat tervez Fiuméba, hogy az ország kereskedelme felszabaduljon az osztrák gyámkodás alól. A tépelődő lelkű Széchenyit aggodalom szállja meg: attól tart, hogy az országossá lett mozgalom gondolkodóba ejti, ellenakcióra serkenti a kormányt s ebbeli aggodalmában kíméletlenül támadja ama férfiakat, akik a védőegyesület élén állanak. Megered a gyanúsítások zsilipje, a kormányt szolgáló hazai és külföldi újságok mindenféle gyanúsításokkal illetik a mozgalmat s a kormány

minden követ megmozgat, hogy a védőegyesület működésének sikerét megakadályozza. És csakugyan az egyesület vállalatai sorban megbuknak, részben a kormány rosszakarata, részben a rossz gazdálkodás miatt.

Valósággal élesztgeti, táplálja a kormány az ellenzéki szellemet s ennek megerősödésére nem is találhatott volna ki alkalmasabb eszközt az *adminisztrátori rendszer* megalkotásánál. Megnyirbálni a megyei önkormányzatot s többséget szerezni a megyékben a kormánynak, ez a cél s ezt a célt Metternich herceg akként véli megvalósíthatónak, hogy adminisztrátorokat küld a megyék nyakára. Ezek az adminisztrátorok hallatlan erőszakoskodásokat művelnek. Vesztegetéssel rontják a nemeség erkölcsét, a rendfenntartás címén kirendelt katonaság pedig arra való, hogy megfélemlítse az ellenzéki férfiakat. De mind hiába: az adminisztrátori rendszer nem válik be. Az erőszak növeli az ellenzék összetartó erejét s elkeseredett küzdelemre ingerli a korlátlan uralommal fenyegető rendszer ellen. Nemcsak a megyei önkormányzat hívei, de az úgynevezett *centralisták* is, akik a megyei önkormányzat helyett az *országgyűlésben* és a *felelős kormányban* akarták megtestesíteni a nemzet erejét, elkeseredetten küzdenek ellene, mivelhogy lehetetlen nem látni, hogy az adminisztrátori rendszer hadüzenet nemcsak a megyei önkormányzatnak, de általában az ország újjáalakítását célzó minden törekvésnek.

Amikor Kossuth, 1844 június elején, megvált a Pesti Hirlap szerkesztésétől, a kormány által felbérelt kiadó fondorkodása következtében, a lap szerkesztését a centralisták vették át, akik különben Kossuthtal együtt ellenzékiek, de a megyei önkormányzat dolgában nem értettek egyet vele. Míg Kossuth azt hirdette, hogy a megyei önkormányzat a felelős miniszteriummal összeegyeztethető, a centralisták úgy vélekedtek, hogy a megyei önkormányzat lehetlenné teszi a szabadelvűek által hirdetett újításokat. Ebben a kérdésben az ellenzék ketté-

PETŐFI A NEMZETI MUZEUM ELÓTT.
(Egykoru kép után.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

szakadt, de egyesült a legsürgösebb teendőben: megbuktatni a kormányt, a kormánnyal tartó konzervatívok (megfontolva haladók) hatalmát s ennek romjain fölépíteni az új Magyarországot. Ez az egyesülés annál is kívánatosabb volt, mert a kormány míg egyrészt az ő adminisztrátoraival mindenestől ki akarta irtani az ellenzékot, másrészt nagyot gondolt s most egyszerre túl akarta szárnyalni az ellenzékot a népboldogításban. Kiragadni az ellenzék kezéből a vezetést, népszerűsíteni magát az ellenzék rovására: ez volt a kormány legújabb fogása. Nyilvánvalóan az a cél vezette abbeli elhatározásában is, hogy a helytartótanács kebelében közlekedési osztályt állított s annak vezetésére Széchenyi Istvánt hívta meg.

A »legnagyobb magyar« (Kossuth adta Széchenyinek e nevet) örömet vállalkozott a neki való feladatra, abban a reményben, hogy sorban megvalósíthatja közigazdasági terveit, vagy, amint ő szokta mondani: *kihasználhatja* a kormányt az ország javára. Nagy lelkesedéssel fogott a Tiszaszabályozás óriási munkájába, de lelkét folyton nyugtalanította Kossuthnak és híveinek működése. Attól tartott, hogy amit ő szépszerével kivív a kormánynál, megsemmisíti az ellenzék türelmetlenkedése. Kossuth, mikor a *Pesti Hirlap* szerkesztésétől megvált, visszahúzódott a pestmegyei Tinnye községbe, az ő kis nemesi kuriájába, azzal az elhatározással, hogy félrevonul a politikai küzdőtérrel. De nem sokáig tartott pihenője, nyugtalan lelke visszaviszi a cselekvés mezejére. Országszerzte szervezi a védőegyesületet, szóval, tollal munkára serkenti a haza jobbait s a szó igaz értelmében, ember erejét meghaladó munkát végez. »Ez az ember sem nem eszik, sem nem iszik, hanem belső láztól csont és bőrré soványodik. Ez a forradalom belső láza.« Széchenyi írta ezt róla a Naplójában. Mint szónok Pestmegye 1845-iki tavaszi közgyűlésén tűnt fel először, hol gyilkos gúnnyal ostorozta az adminisztrátorokat. Oly eleven színekkel rajzolta le e gyűlölt

férfiakat, hogy amikor »falra festett ördögöknek« nevezte őket, a jelen voltak önkéntelen a falra tekintettek. Közben a tolla sem pihent s mert nem sikerült napilapot alapítania, a *Hetilap* című újságba írt vezércikkeket. Ezek a cikkek heves támadásra ingerelték Széchenyit, aki azt írta Kossuthról, hogy az ő szereplése eljutott már a közönséges népizgatásig. Ez a népizgatás pedig abban állott, hogy, Kossuth meggyőződése szerint, az adóteher közös viselése nélkül az örök-váltás meg nem történhetik. De Széchenyi ebben már forradalmat látott. Azt írta Kossuthról, hogy ezzel a követeléssel a parasztot a nemes ellen uszítja s így megveti a forradalom alapját.

Széchenyi e támadása 1847-ben jelent meg, az 1847—48-iki országgyűlés küszöbén. A támadás rendkívül bántja az ellenzéket, mely most minden erejét összeszedi, hogy mennél nagyobb számmal jelenjék meg az országgyűlésen. Megalakítják Pesten az *Ellenzéki kört*, melynek gróf Teleki László az elnöke s alelnökei Vörösmarty Mihály, a *Szózat* halhatatlan költője és Fényes Elek, a jeles tudós. Ez a kör a gyülekező s tanácskozó helye nemcsak a Pesten tartózkodó ellenzékieknek, de a vidékieknek is. Tagjai közt nemcsak politikusok vannak, de írók és művészek is. Kossuth indítványára, az 1847 március 15-én tartott közgyűlésen elhatározzák, hogy pártnyilatkozatot tesznek közzé. A nyilatkozatot Deák Ferenc szerkeszti meg nagy bölcsességgel és tapintatossággal. A június 6-iki értekezleten bemutatott nyilatkozat összegezvén a kormány által a nemzet jogain ejtett sérelmeket, az ellenzék által követelt javítások főbb pontjait a következőkben állapítja meg:

Osztozás a közterhekben ;

a nem-nemeseknek, a királyi városoknak és szabad kerületeknek, képviselőlet alapján, a törvényhozási és helyhatósági jogokban való részesítése ;

egyenlőség a törvény előtt ;
az *úrbéri* viszonyoknak, kármentesítés mellett, kötelező
törvény által való megszüntetése ;
az *ösiség* eltörlésével a hitel- és birtokszerzés biztosítása ;
parlamentari *felelős kormány ;*
szabad sajtó ;
unió Erdéllyel ;
vallásszabadság.

Országszerte mohón olvassák az ellenzék nyilatkozatát s megindul az élet-halálharc a fontolva haladók és az ellenzékiek tábora között. A kormány a legnagyobb erőszaktól sem riad vissza s a szenvedelmes követválasztó harcban az ellenzék több kiváló férfja bukik el, nevezetesen : Beöthy Ödön, Bezerédj István, Klauzál Gábor és Vukovics Sebő. Deák Ferencet megválasztják, de gyöngélkedése miatt nem fogadja el a megbízólevelet. A legnagyobb érdeklődés kíséri Kossuth Lajos választását. Az egész ország izgatott figyelemmel tekint Pestmegye felé : ott folyik az ádáz küzdelem a kormányra oly veszedelmes ember megbuktatása végett. Kormány és ellenzék voltaképpen itt próbálja ki erejét : Kossuth győzelme az országot újjáalakító újítások győzelmét, bukása az újításoknak hosszú időre való eltemetését jelenti. Érzik ezt azok a férfiak, akik Kossuth nevével mennek harcba s nem kisebb ember, mint gróf Batthyány Lajos, az országos ellenzék vezére, a főkortes. Oldalán buzgólkodik Batthyány Kázmér és Ödön, gróf Ráday Gedeon, gróf Teleky Domokos, báró Podmaniczky Frigyes s a megye több kiváló férfja az arisztokrata s előbbkelő nemesi családokból. A nép felszabadítására hivatott férfiú kortesei mágnások ! Mely fordulása az időknek ! A kormány a népszerű Patay Józsefet akarja felleptetni Kossuth ellen. de a derék hazafi visszautasítja a jelölést, mondván : »inkább kiköltözöm a megyéből, semhogy Kossuth ellen fellépjek !« Végre találnak ellenjelöltet Balla Endre sze-

mélyében, de Kossuth számára nagy többséget szerez a lelkes korteskedés. Kossuth pártja hatalmas nagy tömegben vonul be Pestre október 17-én. A tömeg előtt a már említett mágusok lovagolnak, részint diszmagyarban, részint gubásan, szűrösen. A választók seregét óriási tömeggé növeli a pesti nép, a Rákóczi-induló mellett járja be az utcákat a tengersokaság, mely Kossuth Lajost élteti.

»Egy halálom, egy életem,
Kossuth Lajos a követem!«

Batthyány Lajos kiáltja e szavakat s a beláthatatlan tömeg utána zúgja. Október 18-án folyik le a választás s az eredmény: fényes győzelem. Kossuthot 1600 szótöbbséggel választják meg. Megnyílt hát előtte a parlament ajtaja. Az ország első vármegyéjét képviseli s az egész ország tekintete rajta csüng.

Az utolsó rendi országgyűlés.

November 17-én nyitotta meg a király az országgyűlést, az utolsó rendi országgyűlést. Néhány szóval, de *magyarul* nyitotta meg. Több mint háromszáz esztendő óta nem volt példa arra, hogy a magyar király magyar nyelven szóljon a rendekhez. Nem csuda, ha sokan sírtak örömükben. Nagy lelkesedéssel választották nádorrá István főherceget, a dicső emlékezetű József nádor fiát. Ötven évig viselte József a nádori méltóságot s ez idő alatt szívvel-lélekkel magyarrá lett. Amikor meghalt (1847 elején), épen készülődött a nemzet, hogy megünnepelje az ötven éves nádorságot, de — mint Kossuth írja — »a végzet haláltakarót vetett az oltár fölé, melyen a nemzet a hála tüzeit volt meggyújtandó«. A nagy nádor fiát, aki a választás előtt beutazta az országot, mindenütt meleg szeretettel fogadták. Magyar ruhát viselt, magyarul

beszélt s minden szava egy-egy út a nemzet szívéhez. Kör-
útjából visszatérve, október 6-ikán nagy ünnepséggel igtatták
Pestmegye főispáni székébe. Ferenc József főherceg, V. Ferdi-
nándnak akkor már kiszemelt utóda, mondotta a beiktató,
beszédet, még pedig magyarul. Örömét fejezte ki, hogy oly
percben léphetett a »szeretett Magyarországra«, midőn az
»egy boldog korszak küszöbén áll« s azzal végezte beszédét,
hogy mindig ünnepelni fogja a napot, melyen »a magyar
nemzethez való élénk ragaszkodásának nyilvános jelét adhatá«.

Az ifjú trónörökös beszéde s István főherceg válasza,
melyben ez köszönetet mond a trónörökösnek azért is, hogy
»ajkairól zengeni hallotta édes hazánk nyelvét«, leírhatatlan
hatást tett a jelenvoltakra s visszhangot keltett az egész
országban. Hát még, mikor a király is magyarul nyitotta
meg az országgyűlést! A rendek áradozó lelkességükben
aranybetűkkel nyomatják le a király szavait a jegyzőkönyvbe.
Most már kezdődhetik a munka. A király iránt való biza-
lommal fog munkába az ellenzék is, mert a királyi előter-
jesztések az általa sürgetett újításokból is tartalmazzak
néhányat. Nem akad meg azon, hogy nincs meg minden a
királyi előterjesztésekben. Majd napirendre kerítik a hiányzó
újításokat indítványok formájában. De a fontolva haladó
párt tökéletesen meg van elégedve s egyszerűen köszönő
feliratot akar küldeni az ígért újításokért. Ekkor tartja Kossuth
első nagy beszédét az országgyűlésen s a köszönőirat helyett
válasziratot indítványoz, melyben sorolják fel mind a sérel-
meket s jelölik meg mind a szükséges újításokat is. A több-
ség elfogadja Kossuth indítványát, de a főrendiházban meg-
buktatják. Ám amíg a felirat ügye függőben marad, az alsó
tábla dolgozik serényen, sorban kerülnek napirendre az újítá-
sok, a közös teherviselés, örökváltság, az ősiség eltörlése, az
a honosítás (melynek feltételei közé felveszik a magyarul-
tudást is). De közben a kormány sem pihen, folytatja az

ellenzék egyes tagjainak a szelidítését. Titkos megállapodás jön létre a kormány s az ellenzék néhány tagja közt, mely szerint a király megnyugtató nyilatkozatot tesz a gyűlöletes adminisztrátori kérdésben, viszonzásul meg az országgyűlés köszönő feliratot intéz a királyhoz. István nádor az alsó- és a felsőház elegyes ülésében, 1848 február 1-én mutatta be a király nyilatkozatát, mely megígéri, hogy ezentúl csak kivételesen nevez ki adminisztrátort. Az ellenzék s a jelen volt közönség lehurrogtá a nyilatkozatot, kifütyölte a gyanús ellenzékieket, kik közül csak Lónyay Menyhért mert szembeállani az ellenséges hangulattal s azt indítványozta, hogy az országgyűlés fejezze ki háláját a király iránt, aki a nemzet aggodalmait eloszlatta. Az ellenzék részéről Szentiványi Károly szintén köszönetet indítványozott a jó szándékért, de egyúttal kifejezni kívánta, hogy nem elég a jó szándék, a törvénytelen rendszert valójában meg kell szüntetni. A szavazás a két indítvány fölött rendkívül nagy izgalom közt folyt le s a végsőig fokozódott ez az izgalom, amikor Lónyay indítványa *egy szó* többséget kapott.

A kormánynak épenséggel nincs oka, hogy örüljön a kétes értékű győzelemnek. A közbejött világesemények váratlan lökést adtak a nagy nemzeti törekvésnek, melynek végső célja Magyarország újjáteremtése volt. Franciaországban kiütött a forradalom s annak szele átcsapott Ausztriába is. A népek lelkét elemi erővel szállotta meg a szabadság vágya. Kossuth megragadja a kedvező alkalmat, hatalmas beszédet tart a március 3-diki ülésen. Ez a beszéd korszakalkotó fordulatot jelent Magyarország történetében: az alkotmányos élet hajnala e beszéd nyomán virrad fel a magyar égen s a fölkelő nap fénye átragyog a határon is, a szomszéd Ausztriába. Már az országgyűlés megnyitásakor kimondotta a nagy szót, hogy az lesz a Habsburg-ház második megalapítója, aki a birodalom kormányrendszerét alkotmányos

irányban reformálja s felséges háza trónusát hű népeinek szabadságára fekteti le rendíthetetlenül. Azóta »bölcsséggel támogatott trónusok dőltek össze s népek nyerték vissza szabadságukat«, míg itt »annyi nemes erő, annyi hű tehetség izzad egy háládatlan munkában, mely a taposó malom kínjaihoz hasonlít«. »Az uralkodó családnak választania kell saját java s egy korhadt kormányrendszer határozgatása között. Uralkodó család iránt, mely népeinek szabadságára támaszkodik, mindig fog keletkezni lelkesedés, mert szívből hű csak szabad ember lehet; akit nyomnak, az csak szolgálni fog, amint kénytelen.« Különösen hangsúlyozván az uralkodó család érdekeit, melyek a haza érdekeivel kapcsolatosak, főbb pontjaiban a következő feliratot indítványozta:

A magyar nemzet három század óta alkotmányos életét ki nem fejthette, de sőt örökké ennek fenntartásáért kellett küzdenie. Ennek oka, hogy Ausztria kormánya korlátlan s a magyar alkotmányos életet ellensúlyozza. Most már e rendszer Auszriát is romlással fenyegeti. Magyarországra is kimondhatatlan kárt hozhat. »Elhatároztuk« tehát, hogy a *közös teherviselés* alapján a nép közterheiben osztozni fogunk. Az *úrbéri* viszonyokból való kibontakozást *kármentesítéssel* eszközöljük. A népet *politikai jogokban* részesítjük. Az országgyűlést a nép képviseletévé alakítjuk. Törvényeink végrehajtását minden idegen beavatkozástól független nemzeti kormányra bizzuk, mely tetteiért az országnak felelős.

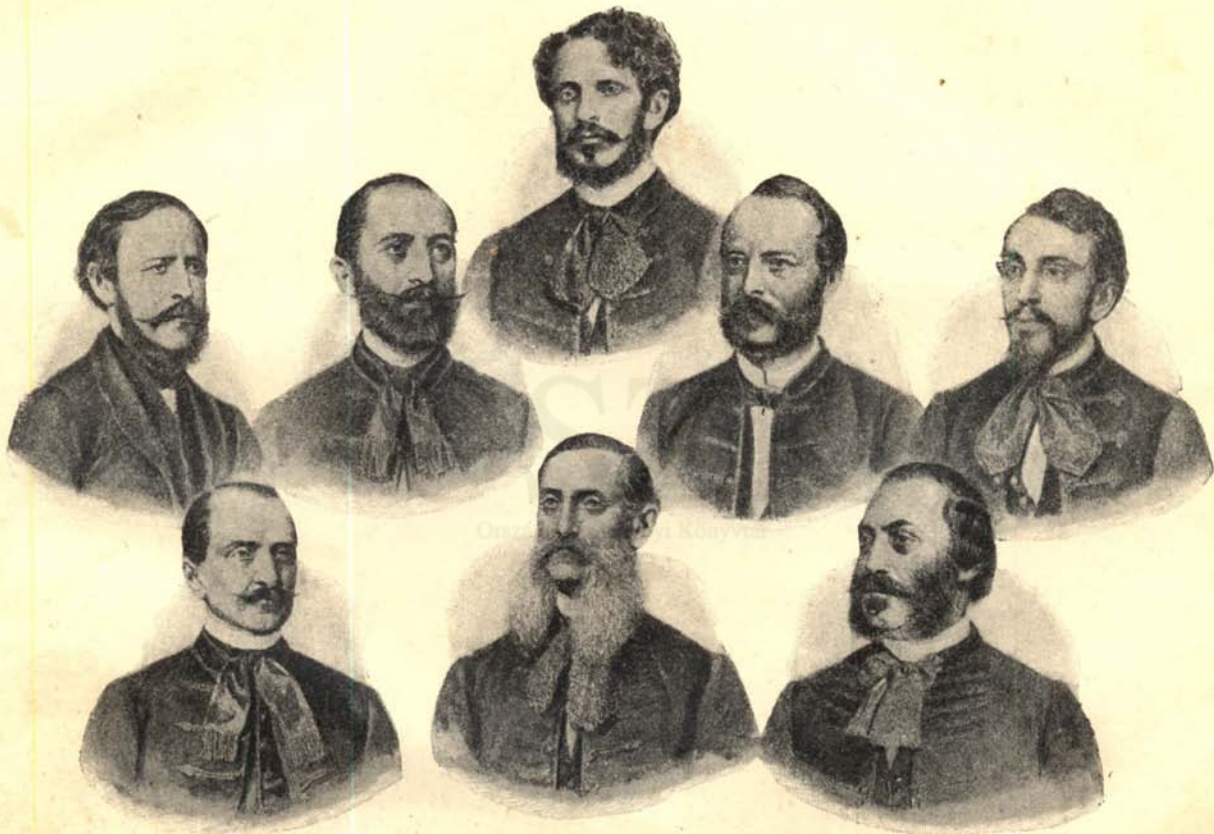
Ezt a felirati javaslatot az országgyűlés nagy lelkesedéssel fogadta el. Az egész országban ellenállhatatlan hatást tett Kossuth beszéde és felirati javaslata. Mohón olvasták mindenfelé. Nemcsak az országban, de Ausztriában is. De bár Kossuth beszéde és javaslata maga a megtestesült mérsékelt-ség, valóságos rémület fogta el az udvart, a kormányt, a fontolva haladó főrendeket s a »forradalomnak« az országgyűlés feloszlásával vélték elejét venni. Pedig Magyarországon

senki sem gondolt forradalomra. Egyszerűen újításokat kívántak. A nádor, az országbíró, a főrendiház elnökei mind Bécsbe siettek s az alsó tábla hiába küldötte meg a főrendeknek Kossuth felirati javaslatát tárgyalás végett: miután az elnökök Bécsben tanácskoztak, nem lehetett gyűlést tartani. Az alsóház már-már a felsőház inellőzésével akarta Bécsbe küldeni a feliratot; közben a felirati javaslat több pontját nagy lelkesedéssel tárgyalták s egyhangulag fogadták el — pártkülönbség nélkül. Így Kossuth indítványára kimondták a nép minden terhében való arányos osztozást; Szentkirályi Móric indítványára, hogy törvényt alkotnak az úrbér eltörléséről, a földesurak állami kártalanításáról; ugyancsak Szentkirályi indítványára kimondotta az országgyűlés, hogy »a szellemi érdekeknek a szabadság alapján való ápolása« alatt a népnevelést, a vallási egyenlőséget, a sajtószabadságot, az esküdtszékek felállítását értik s a nemzeti erők egyesítésére szükségesnek vélik az Erdéllyel való uniót is; az alkotmányos életnek valódi képviselői rendszerré való átalakítására pedig szükségesnek vélik azt is, hogy Pesten évenként országgyűlés tartassék, ami önként következik a felelős kormány alakításából.

Az alsó tábla egyértelmű határozatai elől végre a főrendiház sem térhetett ki. Az aggódó lelkű Széchenyi is azonosítja magát a felirattal s alsó- és felsőház küldöttséget bíz meg a Kossuth-féle iratnak Bécsbe való vitelével.

Néhány nap s mely fordulat!

Március 13-án Bécsben kitört a forradalom s amikor Kossuth feliratával 72 követ és 200 országgyűlési ifjú Bécsbe érkezett, már nem találják ott Metternich herceget: a hirhettett kancellár megbukott. Elsöpörte a szabadság szele. A bécsi nép leírhatatlan lelkesedéssel fogadja a pozsonyi küldöttséget, a szabadság hírnökeit. Kossuth útját virágokkal hinti a bécsi nép. De a nagy embert nem bódítja el a dicső-

AZ 1867-IKI MAGYAR MINISZTERIUM.

(Barabás Miklós könyomata után.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

ség mámore, nem izgatja a népet, ő a törvényes alapon álló magyar nemzet kívánságaival jött Bécsbe, megy a király színe elé. A király fogadja Kossuthot, Batthyányt és Esterházyt s a trónörökös jelenlétében, éjnek idején, megígéri a nemzet kívánságainak teljesítését.

Ekkor már Bécsben tudták, hogy mi történt — Pesten. Mert mialatt az országgyűlési küldöttség Bécsben járt, nagy események színhelye volt Pest. Az »ország szíve« megdobbant s ez a dobbanás delejes áramként járta be az országot. »Szabadság, egyenlőség, testvériség«, a népek e szentháromsága tündökölt a magyar égen. Ha Bécsnek »két napig Kossuth az ura«, Pestnek Petőfi Sándor, a lánglelkű költő. Mialatt Bécsben a nép Kossuth tüneményes szónoklatainak hatása alatt tomboló lelkesedéssel éltette a szabadságot, Pesten Petőfi szavalta s utána tengersokaság zúgta :

A magyarok istenére esküszünk!
Esküszünk, hogy rabok tovább
Nem leszünk!

Ime, elérkeztünk a magyar nemzet életének egyik legrészebb napjához : 1848 március 15-ikéhez. Mi történt?

Tüzes lelkű ifjak serege gyülekezik össze a pesti Pilvax-kávéházban s ott, ahol máskor vegyest folyt komoly és tréfás beszéd, most kátét szerkesztenek, a népszabadság kátéját. Tizenkét pontja van e kátének. Mit kíván a magyar nemzet? Ez az első kérdés s a felelet rá : »Legyen béke, szabadság és egyetértés!« Erre következik a 12 pont : 1. Kívánjuk a sajtószabadságot. 2. Felelős minisztériumot Buda-Pesten. 3. Évenkénti országgyűlést Pesten. 4. Törvény előtti egyenlőséget polgári és vallási tekintetben. 5. Nemzeti őrsereget. 6. Közös teherviselést. 7. Az úrbéri terhek megszüntetését. 8. Esküdt-széket, képviseletet egyenlőség alapján. 9. Nemzeti bankot. 10. A katonaság esküdjék meg a magyar alkotmányra ;

magyar katonáinkat ne vigyék külföldre, a külföldieket vigyék el tőlünk. 11. A politikai státusfogyok bocsáttassanak szabadon. 12. Kívánjuk az uniót Erdéllyel. Egyenlőség, szabadság, testvériség.

Perczel Móric és Irinyi József fogalmazták a kátét, Jókai Mór olvasta fel a kávéházban március 15-én reggel, utána Petőfi Sándor a Nemzeti dalt s úgy mentek az egyetemre, ahol Petőfi az egyetemi ifjúságnak is elszavalja a nagyszerű költeményt. Innen indul az ifjúság ki az utcára, hol csakhamar tengernép verődik össze s a Hatvani-, ma Kossuth Lajos-utcában bemennek Landerer és Heckenast nyomdájába, ott lefoglalnak egy kis kézisajtót, azon kinyomatják a 12 pontot és a Nemzeti dalt : a szabad sajtó első termékeit. Délután népgyűlést tartanak a Nemzeti Múzeum előtt, ott Petőfi újra elszavalja a Nemzeti dalt, felolvassák a 12 pontot s a népgyűlés egyenesen a városházára tart : a városatyák is elfogadják a szabadság kátéját, sőt el is határozzák, hogy részben a népből, részben a város tisztikarából választott küldöttség útján terjesztik azt az országgyűlés elé ; egyben a királyt megkérlik, hogy Pestre népképviseleten alapuló országgyűlést hívjon össze.

Ez volt csak az igazi »forradalom«, hozzámérhető nem ismer a világtörténelem : forradalom, melyhez kiontott vérnek átkos emléke nem tapad ! Ezeréves szolgaság láncra hull le egy napon a magyar föld népének kezéről-lábáról s a hatalom fejét vesztve, tétlenül áll a lövésre kész ágyúk mögött : nincs kéz, mely az ágyúk felé nyújtsa az égő kanócot ; nincs kéz, mely szuronyt szegezzen a Budára felvonuló lelkes ifjak mellének ! Vérontás nélkül szabadítják ki Táncsics Mihályt, a munkásnép íróját, aki sajtóvétség miatt raboskodott s nagy diadallal, kocsin viszik Budáról Pestre.

Március 16-án fogadta a király a pozsonyi küldöttséget s másnap megjelent a királyi leirat, mely megígérte a felelős

minisztériumot. A nádor megbízásából Batthyány Lajos összeállította az első felelős minisztérium névsorát s azt be is mutatta az országgyűlés március 23-iki ülésén. Kossuth van kiszemelve pénzügyminiszternek, de ő csak hosszas rábeszélés után vállalkozik a miniszterségre. A belügyminiszterséget Szemere Bertalan vállalja, a vallás- és közoktatásügyit báró Eötvös József, a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyit Klauzál Gábor, az igazságügyit Deák Ferenc, a hadügyit Mészáros Lázár, a külügyit Esterházy Pál. De még ezt megelőzően emlékezetessé akarják tenni az utolsó rendi országgyűlést s március 18-án elfogadják a közös teherviselésről, a jobbágyi viszony megszüntetéséről, a papi tized váltságáról és az ősiségről szóló törvényjavaslatot, a következő napokban a sajtótörvényjavaslatot, az évenként tartandó országgyűlésről, a nemzeti őrségről, a nemzet színeiről, az ország címeréről szóló s más kisebb törvényjavaslatokat.

Ez a lázas haladás aggodalomba ejti a bécsi udvart, veszélyben látják forogni Ausztria nagyhatalmi állását s ez aggodalom hatása alatt születik az a két királyi leirat: egyik az úrbér eltörlése, másik a magyar felelős minisztérium ügyében, mely leiratok nagy felháborodást okoznak a március 25-diki ülésen.

Az egyik leirat szerint a király helybenhagyja a közös teherviselésről szóló törvényjavaslatot, nemkülönben a dézsma és pénzbeli fizetések kármentesítés mellett való megszüntetését is, de már az úrbéri szolgálatok azonnali megszüntetése »bővebb tárgyalást« kíván. Súlyos veszedelemtől félti a földbirtokososztályt is, a hazát is, ha egyszerre megszűnnék a robot.

Nyilvánvaló volt az udvar törekvése: megakadályozni szörszálhasogató gáncsokkodással azokat az újításokat, melyekhez hasonlót annak idején II. József császár önkényesen akart ráparancsolni a nemességre. Csakhogy József császár

nem akarta megcsinálni az önálló Magyarországot is. Ettől ijedtek meg Bécsben.

Még jobban felháborította a rendeket a másik leirat. A felelős minisztériumról szóló javaslatot véges-végig módosította, nyirbálta, hogy akik csinálták, alig ismertek rája. Továbbra is fenn akarta tartani a felelős minisztérium mellett a királyi kamarát és az udvari kancelláriát. Azt kívánta, hogy a közös költségeknek Magyarországra eső részét fizessék be a birodalom központi pénztárába; a vám-, pénz- és kereskedelmi ügyek elintézése ezentúl is közös maradjon. Megnyirbálta a honvédelmi miniszter hatáskörét is, úgy hogy ez csak névszerint lett volna miniszter, a magyar hadsereggel továbbra is Bécsben rendelkeznek. Az általános felháborodásnak Kossuth Lajos a tolmácsolója. Minden szava maró gúny. Pozsonyban az ifjúság megégette a leiratokat, Pesten valószínű forrongás támadt. A nép már kész fegyvert fogni és nyíltan hirdetik, hogy ideiglenes kormányt alakítanak, ha a király el nem ismeri a mindenben független felelős minisztériumot. »Föltámadott a tenger, a népek tengere« — írja Petőfi e napokban. Csakugyan feltámadott, forrong, zúg a tenger s bármennyire nehezen esik a bécsi udvarnak a régi rendszertől való megválás, kénytelen megalkudni a helyzettel. Március 31-én már újabb királyi kéziratot olvasnak fel az országgyűlésen s ezt a leiratot már óriási lelkesedéssel fogadják a követek, nemkülönben a képviselőház karzatán szorongó közönség is: a felelős minisztérium és Magyarország függetlenségének elismerését tartalmazá e királyi kézirat. A közös ügyek elintézését a következő, a népképviselőten alapuló országgyűlésre hagyják. Az utolsó rendi országgyűlésnek erre már nem volt ideje. Nem volt, »mert nem engedték lenni« — mondotta Deák Ferenc 1867-ben — s az udvar őszinteségének hiánya csakhamar megtermette gyümölcsét: *a 48—49-iki függetlenségi harc volt e gyümölcs.*

Április 10-ikére tűzte ki a király az utolsó rendi országgyűlés berekesztését. Összesen 31 törvényjavaslat várt királyi szentesítést s e 31 javaslatot törvény erejére emelte április 11-én V. Ferdinánd király. Délelőtt 11 órakor a primási palotában fogadta a király a rendeket s ezeket az emlékezetes szavakat intézte István nádorhoz :

»Én magyar nemzetemnek szívből óhajtom boldogságát, mert abban találok fel a magamét is. A mit tehát ezek elérésére tőlem kívánt, nemcsak teljesítettem, hanem királyi szavammal erősítve, ezennel át is adom neked, kedves öcsém, s általad az egész nemzetnek, úgy, mint kinek hűségében leli szívem legfőbb vigasztalását és gazdagságát.«

A nádor a következő szavakkal válaszolt :

»Egy boldogított, hálás nép környezi felséged királyi székét s e nemzet soha forróbb szeretettel, több hűséggel nem dobogott fejedelme iránt, mint dobog most felségedért, ki a jelen törvények szentesítése által *honunk új alkotója* lett.«

E szép jelenet után az alsó- és felsőház tagjai együtt mennek a képviselőházba, hogy meghallgassák a szentesített törvényeket, Megvan már a felelős minisztérium, melyet április 7-én nevezett ki a király s mely következőleg alakult meg : elnök gróf Batthyány Lajos, ő Felsége személye körüli miniszter herceg Esterházy Pál, pénzügyi Kossuth Lajos, közmunkaügyi gróf Széchenyi István, honvédelmi Mészáros Lázár, vallás- és közoktatásügyi báró Eötvös József, belügyi Szemere Bertalan, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi Klauzál Gábor, igazságügyi Deák Ferenc. Felelős miniszté-

rium, évenkénti országgyűlés; a követeknek népképvisélet alapján való választása; közös teherviselés; a robot, a dézsma, a papi tized eltörlése; tagosítás, legelőelkülönítés; ősiség és úriszék eltörlése; a nemzetőrség felállítása, sajtószabadság; egyenlőség a bevett vallásfelekezetek közt: íme, e törvényekben az új Magyarország képe!

»A történelem ezt az átalakulást — mondá Deák Ferenc 1867-ben — Kossuth nevével köti össze s dacára a bekövetkezett eseményeknek, művének ez a része fennmarad s fenn fog maradni, míg nemzetünk él és országunk áll s ahhoz a nemzet emléke és hálája lesz mindig csatolva.« A király szentesítése mellett a nemzetnek vérével is meg kellett pecsételnie e törvényeket, ám örök dicsőségére válik e törvények alkotóinak, hogy nem e törvények okozták a csakhamar bekövetkezett sajnálatos eseményeket, hanem — mint Deák Ferenc mondá később — »azoknak az ármányai, kik e törvények következtében elvesztették illetéktelen befolyásukat Magyarország kormányára s most vissza akarták nyerni e hatalmukat«.

Az utolsó rendi országgyűlés alkotása egyáltalán nem forradalmi, nem felforgató természetű, sőt maga a mértékletesség. Egyrészt az ország ősi, elvitázhatatlan jogait menti meg, másrészt az ország polgárait egyforma terhek mellett egyforma jogokban részesítette. S valóban, az 1848-iki alkotmányt méltán nevezi Lonovics érsek tizenhárom év múlva az arisztokrácia igazi *nemeslevelének*, mert ez csakugyan szebb, ragyogóbb a másikinál: erre igazán büszke lehet minden nemes ember!

Forradalom, vérontás nélkül megy végbe az ország újjászületése, vér nélkül a két édes testvérnek: Magyar- és Erdélyországnak egyesülése. Joggal írta Magyarország első belügyminisztere a vármegyéknek az új törvények végrehajtásáról szóló rendeletében: »a törvényhozás dicsősége

nagy. Újjáteremti a hazát vérontás nélkül. A végrehajtóké még nagyobb leend, ha a hozott törvények veszélyes rázkódtatás nélkül vitetnek át az életbe.«

Új korszak nyílt meg a magyarság életében: nemzetté, egységes nemzetté lett a magyar, leomlottak a válaszfalak nemes és paraszt közt. Nincs többé nemes és paraszt, egyenlő terhet és jogot viselő polgár e hazának minden fia. S amikor végig zúg az országon: a haza veszélyben! — egy érzésben dobban össze minden magyar szív. Földesúr és jobbágy, most már mindkettő szabad hazának szabad fia, egy sorban rohan a csatamezőre. A dicsőséges harc, mely most következik, sem a nemesség, sem a parasztság: a magyar nemzet harca volt az, s nem forradalom — *szabadságharc* annak a neve!

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

A SZABADSÁGHARC.

Az utolsó rendi országgyűlés »újjáteremté a hazát véröntés nélkül«. És most következett a munka nehezebb része: megvalósítani az újjáteremtő törvényeket. Az első felelős minisztériumra s az első népképviselési országgyűlésre néz e nagy feladat. Április 11-én szentesíté a király az utolsó rendi országgyűlés alkotta törvényeket s az új kormány már e hónapban Pestre költözik, az ország szívébe, munkának lát serényen, hogy az új törvények mielőbb valósággá váljanak. Az öröm mámorában úszik a magyar lélek: íme, a sok százados küzdelemnek vége, maga intézi sorsát a magyar. Feledi a mult sok nagy szenvedéseit, mohón szívja a szabadság levegőjét s nem látja, hogy már gyülekeznek a fellegek az ég

KOSSUTH JULIUS 11-IKI BESZÉDE.
(Egykoru metszet után.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

alján, köröskörül. Annál jobban látják azok a férfiak, akik a nemzeti állam megalkotásának nagy munkájában verejtékeztek; akik e verejtéket homlokukról még le sem törülheték, már aggódó lélekkel látták a korszakos alkotást fenyegető ezer veszedelmet. Az első felelős minisztérium előtt, még jóformán munkába sem fog, nyilvánvalóvá lett, hogy a nemzetnek vérrel kell megpecsételnie törvényes jogait. A gyengelelkű király háta mögött dolgozni kezd a »titkos kéz«, hogy halomra döntse mindazt, mit annyi nagy elme és igaz magyar szív alkotott. Bujtogat a titkos kéz mindenfelé: nyugatról keletig, déltől északig. Még tegnap együtt örült a magyarral a szabadságnak, az egyenlőségnek az oláh, a tót, a szász, a szerb, s íme egyik napról a másikra megváltoznak az arcok, a szeretetet gyűlölet váltja fel, ütésre emelkednek a tegnap még ölelő karok.

Mi történt?

Nem történt egyéb: a titkos kéz, a bécsi udvar titkos keze megmérgezte az emberek lelkét. Még be sem végződött az utolsó rendi országgyűlés, megkezdődött az aknamunka. Jellasics Józsefet kinevezték horvát bánná, majd tábornokká. Akkor már Batthyány ki volt jelölve miniszterelnöknek, de őt meg sem kérdezték, úgy nevezték ki bánná az átkos emlékű embert. Ujvidékről szerb küldöttség járt Pozsonyban, hálálkodott a szabadságért, de egy pár nap múlva már más húrokat pengetett ez a küldöttség: külön szerb vajdaságot követelt. »Az a titkos kéz« dolgozta meg. Ugyanaz a titkos kéz rendezte Pozsonyban a zsidóellenes zavargást, mely aztán elragadt több más város népeire is. A zsidóellenes zavargásokat nyomon követte a nemzetiségek felizgatása, s amikor a kormány kötelességszerűen elfojtani próbálja a zavargá-

sokat, a katonaság nem áll szolgálatára: nem a magyar kormány nyílt, de a bécsi udvar titkos rendeletének engedelmeskedik. A kormány megkezdi a nemzetőrség szervezését, de erre való pénze nincs. A titkos kéz mindenütt útjába áll. Kossuth, a pénzügyminiszter nagynehezen pénzt teremt, szervezi az első honvédzászlóaljokat: most már csakugyan szükség volt a fegyveres erőre, mert a pártütő Jellasics kibontotta a forradalom zászlaját. Megmozdultak a horvátok, meg a szerbek s közben bujtogatták Erdélyben az oláhokat, a szászokat, sőt a *székelyeket* is! Még egy hónapja sem múlt, hogy István nádor V. Ferdinándot »honunk újjáalkotójának« nevezte a törvények szentesítéseért s íme, felcsap a lázadás tüze mindenfelé. A jó öreg király Jellasicsnak nyilvános parancsolatot küld: engedelmeskedjék a magyar kormánynak, az általa szentesített törvényeknek, de az udvarban dolgozó titkos hatalom ellenkezőre biztatja, bátorítja a bánt. Majd elcsapja az engedetlenkedő pártütőt, de Jellasics tovább dolgozik a titkos hatalom rendelkezései szerint. Közben a király Bécsből Innsbruckba költözött, mivelhogy amott nem érezte biztosságban magát, az udvar pedig dolgozott serényen, hogy az ősz királyt lemondassa s a fiatal Ferenc Józsefet ültesse székébe.

Most már felnyílt a nemzet szeme. Nyilvánvalóvá lett, hogy csak pünkösdi királyságnak veszik Bécsben Magyarország függetlenségét s csak kedvező alkalomra lesnek, hogy bilincsbe verjék a magyar szabadságot. Nyílt lázadás, nem szűnő bujtogatás: ez a helyzet képe, amikor az első, népképviselési alapon választott országgyűlés 1848 július 5-ikén megnyílt. István nádor nyitotta meg az országgyűlést. A trónbeszédben biztosította a nemzetet, hogy úgy a király, mint családja elítéli a nemzetiségek pártütését s ígérte, hogy a király »az általa szentesített törvényeket mindenkor sértetlenül fenntartani kész.« Ám a szép szavak nem nyugtatták

meg a nemzetet. A szép szavakat meghazudtolták az események. A lázadás tűzként terjedett az országban, a katonaság pedig hitványul viselkedett. Csak színleg tett valamit a lázadás elfojtására, valójában szította azt.

»A haza veszélyben!«

Nem, nem lehetett tovább tétlenül nézni, mint döntik halomba azt a hatalmas, szép épületet, melyet legjobbbaik az egész, az egységes nemzet számára építettek, éjjel-nappal tartó szakadatlan munkával. »A haza veszélyben!« — mennydörögte Kossuth hatalmas szózata július 11-én a képviselőházban. A nagy ember szavai tűzbe borítják a hazafiak lelkét, leomlanak a pártokat elválasztó falak, csak egyet hall, egyet lát, egyet érez minden törvényhozó: a haza veszélyben! Kétszázezer ujoncot s negyven millió forintot szavaznak meg Kossuth szózatára s az a férfiú, kinek szavai az előbb viharként zúgtak végig a teremben, most meghatottan, könnybe borult szemmel rebegi: »leborulok a nemzet nagysága előtt.«

Valóban, nagy volt a nemzet e pillanatban. A nemzet lelke szólalt meg Kossuth felséges beszédében. Senki sincs kétségben affelől, hogy Magyarország függetlenségét, a nemzet szabadságát vérrel kell megpecsételni s nincs az az áldozat, melytől most a magyar visszariadna. »Isten után legszebb és legszentebb név a honvéd nevezet« lett s öregek, újak, gyermekek sietnek szent lelkesültséggel a zászlók alá. Vért, életet, vagyont, mindent a hazáért! — ebben a hitvallásban egyesül a magyar lélek s ez a hitvallás csudákat művel.

Az országszerte kitört lázadások elbizakodottá teszik a bécsi udvart s már a szándékát nem rejtegeti. Meg akarja semmisíteni a 48-diki törvényeket. Tartományi állapotba akarja visszasülyeszteni a független, szabad Magyarországot.

Elbizakodottságát növeli az olasz forradalom leverése. Mert Milánóban még március 18-án kitört a forradalom az osztrák uralom ellen s kitört később Lombardiában és Velencében is. Arról volt szó, hogy a magyar kormány segítséget küldjön az olasz forradalom leverésére s küld is vala, ha itthon ugyanakkor nincs szükség a katonaságra. De az olasz forradalommal egyidőben javában dühöngött nálunk a titkos kéz szította lázadás s ugyanez a kéz Olaszországba akarta átcsalogatni a mi fiainkat : verjék le az olasz forradalmat s hagyják védtelenül saját hazájukat. Mikor aztán az osztrák haderőnek sikerül leverni az olasz forradalmat, a bécsi udvar beleköt a magyar kormányba. Ismétlődik a tarkas és a bárány meséje. Megvádolják a magyar kormányt, hogy nem akart segítséget küldeni. Megvádolják, hogy a két ország közös ügyeinek rendezését megakadályozta, holott — mint maga Deák Ferenc mondotta később — azért nem rendezhették a közös ügyeket, mert »nem engedték tenni«. Hiábavaló volt a magyar kormány részéről a legbecsületesebb szándék, az udvar az olasz forradalom leverésével elég erősnek érezte magát arra, hogy tartományi állapotba sülyessze hazánkat. Azt hitte, van rá elegendő fegyveres ereje. A gyenge királlyal elköveltették az első törvényszegést, az általa szentesített törvények megszegését : visszavonta az István nádorra és helytartóra ruházott hatalmat. Az osztrák kormány emlékiratban bizonyítgatta, hogy a királynak nem volt joga szentesíteni a magyar had-, pénz- és kereskedelemügy önállóságát biztosító törvényeket, mivelhogy ez az önállóság Ausztria érdekeibe s a pragmatika szankcióba ütközik. Jellasicsot az udvar visszabelyezte a báni méltóságba, a horvát országgyűlés diktátori hatalommal ruházta fel, s Radeczky, az olasz forradalom leverője, kétszázezer forintot és hétezer darab fegyvert küldött neki Milánóból. Pénzt, fegyvert és egyenes utasítást kapott a bán, hogy törjön be Magyarországba s

csakugyan be is tört szeptember 11-én negyvenezer főnyi hadsereggel.

Meg kell hódítani, le kell verni Magyarországot: ez a cél. S azt hitték nagy botorul, hogy erre a célra elég egyedül Jellasics. Mely szörnyen csalódtak! Mennyire nem ismerték az egységessé lett magyar nemzet erejét!

Mikor Jellasics betört az országba, akkor már a magyar kormány beadta a lemondását s az országgyűlés az ország dolgainak ideiglenes intézésével Kossuthot, Szemerét és Mészárost bízta meg. Kossuth megpróbálta a békés meg-egyeztést. Nem sikerült. Akkor az országgyűlés egy kilenc tagú bizottmányt alakított. Ez a bizottmány Kossuthot választotta elnökéül. Most már csakugyan: kard ki a hüvelyből! Gyalázatos élet vagy dicső halál: e kettő közt választhatott a magyar. Az utóbbit választotta. Mert a dicső halál nyomán fakadhat új, dicsőséges élet. A gyalázatos élet vége lassú, de bizonyos halál, melyből nincs feltámadás.

Már lángban állott Magyarország déli része. Harmincezer főre volt tehető a hazai szerb lázadók száma s ezeket Karagyorgyevics Sándor, Szerbia fejedelme, hatezer katonával segítette. És terjedt a lázadás tüze Erdélyben. Ott az oláhok és szászok fogtak kezét a magyar ellen. Északon a tótok moz-
dultak meg Hurbán vezetésével. És jött Jellasics, nyomult előre. Pestnek tartott egyenesen. Szeptember 25-ikén már megszállta Székesfejervárt. Maga István nádor állott a magyar hadak élére, de az udvarból utasították, hogy *ne bántsa a bánt*. Erre István nádor leköszönt a nádorságról, a főparancsnok-ságot átadta Moga tábornoknak s itt hagyta az országot. Batthyány Lajost, aki időközben új kormányt alakított, az udvar elbocsátotta. Katonai főparancsnokká gróf Lamberg Ferencet nevezte ki, kormányzónak Majláth Györgyöt s új kormány alakításával báró Vay Miklóst bízta meg. Egész sora a törvénytelenségeknek. Természetesen, az országgyűlés ezeket

az intézkedéseket nem vette tudomásul. Ám az udvart ez nem hozta zavarba. Egy Récsey Ádám nevű embert tettek meg miniszterelnöknek, aki még magyarul sem tudott s egyben az országgyűlést feloszlatták. Közben a felháborodott pesti nép gróf Lambergét a Lánchídon megölte. Récsey Ádámnak sem volt maradása. Ekkor magát Jellasicsot nevezték ki teljes hatalommal felruházott királyi biztosnak. Mindez néhány nap műve. Gyorsan, szédítő gyorsan dolgozott a titkos kéz. De Kossuth lelke sem pihent. Sem a lelke, sem a teste. Bejárja az Alföld nagyobb városait s hatalmas szózatainak ellenállhatatlan varázsával megbűvöli a népet: nincs itt gyáva, mind vért ontani kész a hazáért. Ezrével tódulnak a szabadság zászlaja alá. »Fegyverre, aki férfiú!« — zúg végig az országon Kossuth ébresztő szózata s fegyvert fog minden épkézláb ember, öreg, ifjú. A növendékgyermek búcsútlan szökik el a szülei hajlékból s rohan a csatamezőre, hol vér-rózsák nyílnak! Mely szent hevület, mely szent lelkesültség! Szinte példátlan a népek történetében.

Mikor az udvar Jellasicsot teljes hatalommal felruházott királyi biztosnak nevezte ki, akkor ő már futott teljes erővel az országból Bécs felé. Pákozdi és Szukoró közt verték meg a betörőt. A magyar királyi rendes hadsereg s még nem a honvédség az, mely Jellasicsot csúfosan megverte, jóllehet az osztrák érzelmű *Moga* tábornok kétszínűen viselkedett. Jellasics tehát esze nélkül szaladt Bécs felé s ugyanakkor azt a horvát csapatot, mely egyesülni akart vele Pákozdnál, Perczel Móric és Görgei Artur nemzetőrei körülfogták, lefegyverezték. Egyszerre ismerős lesz Perczel Móric és Görgei Artur neve. Az ő nevüktől, dicsőségüktől visszhangzott az egész ország. Annál komorabb volt a kedv a bécsi udvarban. A magyar fegyverek győzelmének hírére megmozdult a bécsi nép s mint Pesten Lambergnek, ugyanaz a sorsa lett Bécsben gróf Latour hadügyminiszternek. Maga a helyőrség

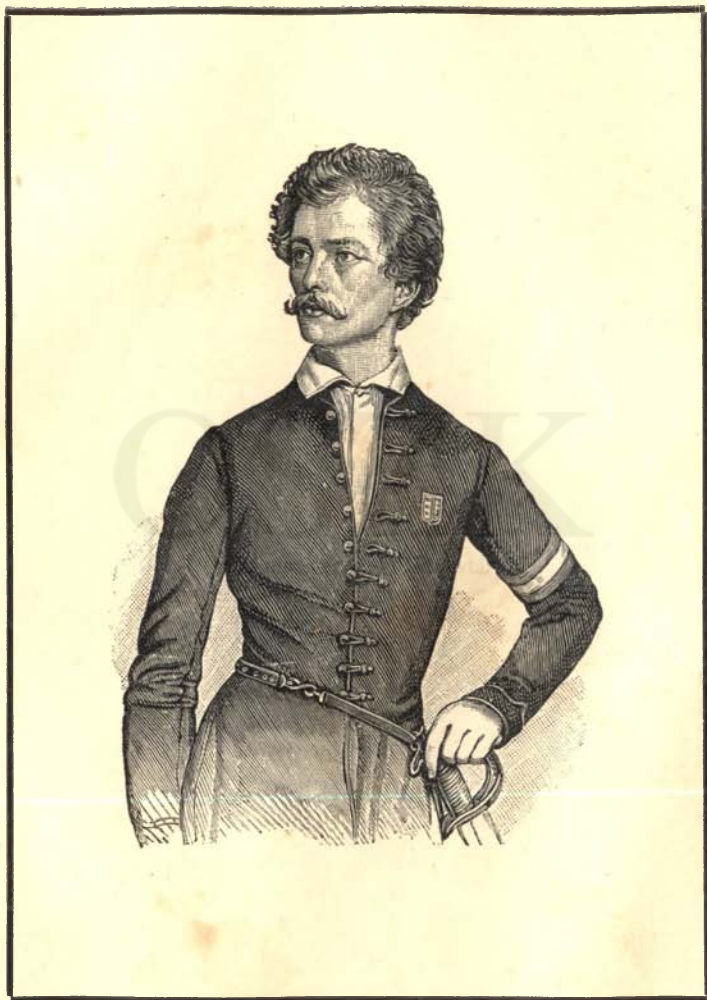
is megtagadta az engedelmességet s az udvar Olmützbe menekült. A nép lett úr Bécsben egyidőre, mignem Windischgrätz herceg, akit az udvar az összes örökös és magyar országokban álló haderő fővezérévé nevezett aki, nagy sereggel vissza nem hódította Bécset. Az összes haderők főparancsnoka most felszólította a magyarok sorában harcoló császári tiszteket, hogy tartsanak vele. Halál annak, ki nem engedelmeskedik. Viszont a magyar országgyűlés hazaárulóknak jelentette ki mindazon tiszteket, akik Windischgrätz parancsát követik. Akik nem éreztek együtt a magyarral, elmentek. Akik vele éreztek, itt maradtak. Sőt maradtak olyanok is, akiknek maradásában nem volt köszönet, mivelhogy nem lehetett feltétlenül megbízni őszinteségükben. Ilyen volt Moga tábornok is, aki már Pákozdnál kétszínűen viselkedett s aki Schwechátnál, osztrák területen, kudarcra vezette a magyar hadakat, melyeknek az lett volna a rendeltetésük, hogy a bécsi néppel együttesen megverjék a császári sereget.

A schwecháti kudarc véget vet Moga szerepének. A magyar sereg új fővezért kap: a fiatal pákozdi hős, *Görgei Artur* ez. Kossuth nevezi ki tábornokká a mindössze 30 éves Görgeit s bízza meg a feldunainak nevezett magyar sereg fővezérletével. Császári katona volt Görgei is egy időben. A szabadságharc előtt három évvel lépett ki a hadseregből mint főhadnagy s most egyszerre mint a magyar sereg fővezére jelenik meg a magyar történelem színpadán. A pákozdi diadal népszerűvé tette nevét s növelte a nemzet bizodalját hajthatatlan erélyessége, melynek hatásos bizonyosságát adta gróf Zichy Ödönnek, a Jellasicshoz szító magyar főúrnak a kivégzetésével. Súlyos feladat vár a fiatal fővezérrre. Szervezni kell a haderőt, fegyelmezett katonákat kell nevelni a lelkes ujoncokból. Rendes hadsereget kell az osztrák rendes hadsereg ellenébe állítani. És a fiatal fővezér emberül végzi tisztjét. Nem csüggesztik a kezdet nehézségei. Ernyedetlen,

kitartó munkája nyomán kiformalódik a dicső honvéd sereg. Egész serege áll elő a névtelenségből a jeles főtiszteknek, akik rövid időn csodákat művelnek. Mire elkövetkezik a tél, fegyelmezett magyar hadsereg várja Windischgrätzet, a gögös hadvezért, aki elindul, hogy meghódítsa Magyarországot.

December közepén indul hódító útjára Windischgrätz. Akkor már Magyarországnak nem volt királya. V. Ferdinánd lemondott a királyi koronáról is, a császári koronáról is s mindakettőt ráhagyta unokaöccsére, Ferenc József főhercegre. Kiáltványban tudatták ezt a változást. Magyar miniszter neve nem volt ezen a kiáltványon, tehát törvénytelen volt s természetesen, a magyar országgyűlés Ferenc Józsefet királynak el nem ismerte. Nem ismerte el az országgyűlés s felszólította a nemzetet is, hogy senkinek, kit »a törvény, az alkotmány s az országgyűlés el nem ismernek«, ne engedelmeskedjék. Törvényekben gyökeredző volt az országgyűlés tiltakozása, ám a bécsi udvar nem vette komolyan a tiltakozást. A fiatal császárral könnyű volt elhitetni, hogy az országgyűlés tiltakozása nem a nemzet tiltakozása; hogy Kossuth az okozója minden bajnak, de voltaképen a nép nem ért egyet vele.

A megtévesztett fiatal császár könnyű győzelemre számít. A Délvidéken ekkor már 40 ezer szerb lázadóval küzdöttek a magyar tábornokok, akik közt különösen a szerb születésű, de igaz magyar lelkű Damjanich halhatatlanította nevét. És a császár megalakítja a külön szerb vajdaságot a déli vármegyéből s ezzel kikezdi a magyar birodalom egységét. Különös kedvezésben részesíti az erdélyi szászokat, akik az oláhokkal egyesülten fegyvert fognak az erdélyi magyarság ellen. Példátlan kegyetlenséggel ölik, gyilkolják az oláhok a védtelen polgárokat, nőket, gyermekeket. Rablás, gyújtogatás, városok, falvak felégetése, vadállati vérengzés: ez a Janku által vezetett oláh nép fizetése a magyarnak, aki keblére ölelte. Nem csuda, ha Windischgrätz könnyű győzelemre

PETŐFI SÁNDOR 1848-BAN.

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

számít, mikor szerbek, oláhok, szászok, tótok, szóval a svábság, a felvidéki németiség kivételével, az összes nemzetiségek fegyvert fognak a magyar ellen. Merre vágjon a magyar kard? Bármerre néz, mindenütt ellenség.

Azzal az önhitt elhatározással lépte át Windischgrätz december közepén az ország határát, hogy végigsétál Magyarországon s »feltétlen meghódolásra« kényszeríti a »lázadókat«. Az ő serege 52 ezer ember volt. Vele egyidőben egy másik hadtest a Muraközbe, egy harmadik Galiciából Kassának indult. A magyar hadsereg pedig ez időben százezer emberből állott. Ebből 30 ezer a Görgei kezén. Ezzel a 30 ezer emberrel Görgei a Dunántúlra, aztán Pest felé húzódott, mivelhogy nem szállhatott szembe Windischgrätz jóval nagyobb haderejével. És Windischgrätz folytatta a sétáját. Ime, senki sem állja útját. Az országgyűlést, mely békét ajánl, gögösen elutasítja: feltétlen megadást követel! A kormány kénytelen Debrecenbe költözni. Az országgyűlés is már ott van 1849 január elején. Kormány és országgyűlés akarják a becsületes békét, de hiába: feltétlen meghódolás — más szó nincs a Windischgrätz szótárában. Tehát védelem életre-halálra! Még mindig hisz Kossuth a becsületes békében, de tétlenül nem dughatja össze a kezét. Dolgozik éjjel-nappal, szakadatlan. Meg-megjelenik a táborokban, lelkesíti a honvédeket, teste nem ismer fáradságot, lelke csüggedést. A nép nótás ajkára veszi Kossuth nevét, teremnek a szebbnél-szebb dalok, bizonyoságaiként annak a megható szeretetnek, csudálatnak, mit Kossuth emberi erőt meghaladó munkája a nép szívében fakasztott. Édesapjának mondja Kossuthot, édesanyjának Kossuth feleségét; majd iródiáknak nevezi, akinek nem kell gyertyavilág:

Megírja ő a levelet
A ragyogó csillag mellett!

Máskor a Bakonyban sétáltatja Kossuthot a nép gyermek képzelete

Kossuth Lajos a Bakonyban
Fel s alá sétál,
Dupla puska az oldalán,
Magyar huszárt vár.
Kossuth Lajos még megvan,
Magyar huszár elég van,
Éljen a magyar!

Kossuth Lajos *még megvan*, tehát nincs ok a csüggedésre. S hát mikor Kossuth Lajos azt üzeni, hogy a regimentje elfogyott!

Ha még egyszer azt üzeni,
Mindnyájunknak el kell menni,
Éljen a magyar szabadság,
Éljen a haza!

Kossuth nélkül bizonyára hamar csüggettség szállja meg a szíveket. Itt a tél rettentő hidegével s egyre halványul a magyar sereg szerencsecsillaga. Windischgrätz megszállotta Pestet és Budát 1849 január 5-én. Sétára indult s csakugyan be is sétált Pestre. Ottan elfogatta Batthyány Lajost s a császári tisztek, köztük több magyar ember, meghódoltak neki. Magát Görgeit is megkísérelték, hogy hagyja félbe az ellenállást, úgysis reménytelen az. Görgei kiáltványban válaszol a kísértésnek: védi tovább a király szentesítette törvényeket! De Kossuth nem bízik Görgei kitartásában. Ellentétek támadnak a két nagy férfiú között. A Görgei személye iránt való bizalmatlanság magyarázza Kossuth abbeli elhatározását, hogy Párisból meghívta Dembinszky Henrik lengyel grófot s őt a magyar hadak fővezérévé nevezte ki. Nem csoda, hogy Görgeit végig sértette a mellőzés, külö-

nösen amikor kitűnt, hogy Dembinszky alkalmatlan a fővezérségre. Kápolnánál (Hevesmegyében) Windischgrätz megverte Dembinszkyt kétnapos csatában, február 26—27-én. A gögös császári hadvezér büszkén jelentette a császárnak, hogy »megsemmisítette a lázadó hadakat«, az ifjú császár pedig abbéli hiedelmében, hogy ezzel a háború véget ért, március 4-én kelt kiáltványával Magyarországot beolvasztotta az öszsbirodalomba. A magyar alkotmánynak, a magyar szabadságnak vége, kezdődik a német világ: ezt jelentette az öszsbirodalomba való bekebelezés.

Dicsőséges csaták.

Windischgrätz félrevezette a császárt: a háború nem ért véget, a »lázadó honvédek« nem voltak megsemmisítve. Alig egy hét múlva, hogy Windischgrätz megsemmisítette a »lázadó honvédeket«, Damjanich és Vécsey Károly átkeltek a Tiszán s Szolnoknál fényes győzelmet arattak az osztrákokon. Dembinszkynek a tisztikar zúgolódása miatt le kellett mondania a fővezérségről s helyét Vetter Antal foglalta el, de a tisztikar vele ép oly kevésbé volt megelégedve, mint Dembinszkyvel. Tovább folytak a személyi torzalkodások a szent ügy nagy ártalmára, mígnem Vetter Antal a betegsége miatt félreállott s végre is Görgei lett a magyar hadak fővezére. Március végén történt ez s egyszerre megváltozott a hadiszerencse. A fényes diadalok egész sora követte a magyar fegyvereket. Csudadolgokat művelt a lázadó honvédeknek gúnyolt honvédsereg. Hatvan, Tápióbicske, Isaszeg, Vác, Nagysarló: mindmegannyi örök emlékezetű színhelyei a honvédek halálmegvető vitézségének. A szabadságharc legszebb napjai a tavaszi hadjárat napjai. Hová lett Windischgrätz elbizakodottsága? S háová

lett ő maga? A császár elbocsátotta a gőgös hadvezéret s helyébe Welden tábornokot bízta meg a fővezérséggel. Közbe Görgei diadalmasan nyomul előre s április végén már ott áll Komárom alatt s elverte onnan a várat ostromló osztrák hadat! Az a sereg, mely besétált az országba, futva futott a lenézett honvédek elől s meg sem állott az osztrák határig.

És míg Görgei diadalról-diadalra vezeti seregét, ezalatt Erdélyben Bem apó, a kis szürke ember, a beteges lengyel generális művel csudákat a székelyekkel. Oldalán Petőfi Sándor, egyik kezében lant, másik kezében kard, s tüzes lelke csak úgy szórja a csatadalokat: minden dala lánggra gyújtja a honvédek szívét, vakon rohannak a halálba.

Nem mondom én: előre, székelyek!
Előre mentek úgyis, hős fiúk.
Ottan kíván harcolni mindegyik,
Hol a csata legrémesebben zúg.
Csak nem fajult el még a székely vér,
Minden kis cseppje drága gyöngyöt ér!

Kolozsvár visszahódításával kezdődik Bem dicsősége Erdélyben. December 25-ikén foglalja vissza a császáriaktól Kolozsvárt, majd január folyamán elfoglalja Besztercét, Medgyest s úgy vonul Nagyszeben alá. Ez volt főfészke az erdélyi lázadásnak. A lázadókat, az *igazi* lázadókat nagy rémület szállja meg. Bukarestbe szaladnak segítségért. Ott állomásozott Lüders orosz tábornok, ettől kért Puchner, az erdélyi császári sereg vezére segítséget. És Lüders bejön néhány ezer emberrel s Vizaknánál megverik Bem seregét. Maga Bem is megsebesül. De csakhamar segítséget kap Bem is a déli harctérről, február 5-én Piskinél visszaadja a kölcsönt Puchnernek; kiverte a Bukovinából Beszterce felől betört osztrákokat, aztán fordul ismét Puchnernek, újra megverte Nagyszeben alatt. Megszállotta Szebent, majd Brassót s az

KOMÁROM OSTROMA.
(Egykoru könyomat után.)

OSZK

Orsz. Széchényi Könyvtár

osztrák és orosz hadakat kikergette Oláhországba. Erdélyt tehát megtisztította az ellenségtől Bem apó s most sietett át serege egy részével a Temesközbe : azt is kisöpörte. Közben Perczel Móric bevette Szenttamást, melyet bevehetetlennek tartottak. Mire kitavaszkodott, mire a rétek virágba borultak — le volt verve az ország minden részében a fölkelés. És újra magyar zászló lengett május 21-ikén Budavárán is, melyet a magyar születésű Hentzy tábornok védett saját honfitársai ellen. Pártütő volt, de hősi módon halt meg. Nyugodjék békével.

Jön az orosz!

Budavárának dicsőséges visszafoglalását nevezetes esemény előzte meg. A császár március 4-diki kiáltványára, mely Magyarországot az öszbirodalomba kebelezte, a debreceni országgyűlés április 14-én a *függetlenségi nyilatkozattal* felelt. A református templomban folyt le a nevezetes esemény. Ott olvasták fel a függetlenségi nyilatkozatot, mely a Habsburg-családot trónvesztettnek nyilvánította. Ezt a nyilatkozatot elfogadta a felsőház is. Kossuthot elnökkormányzónak választották. Ezzel megtörtént a nyílt szakadás az uralkodócsalád és a nemzet között. De ugyanakkor kitört a harc Kossuth és Görgei közt is. Görgei a hadsereg nevében kijelentette, hogy V. Ferdinándot tekinti az ország törvényes királyának. Óriási ellentét tehát a kormányzó és a fővezér között. Akkor, amikor a legnagyobb szükség volt az egyértelmű cselekedetre. Egyébként, ha nem is támad vala a sajnálatos ellentét a két nagy férfiú között, a magyar égen akkor már borongtak a vészterhes fellegek. A magyar vitézség, áldozatkészség, elszántság a maga erejéből leverte a nemzetiségek fölkelését, megalázta az osztrák haderőt, de már arra nem volt, nem lehetett elég erős, hogy kiverje az

országból azt a 200 ezer főnyi orosz hadat, melyet Miklós cár zúdított szegény hazánkra. Még jóval a függetlenségi nyilatkozat előtt, március havában elhatározta az orosz cár, hogy beleavatkozik a magyarok önvédelmi harcába. Igaz, hogy kezdetben a bécsi udvar csak kisebb segítséget kért az orosz cártól, de a cár okult az erdélyi megaláztatáson s akkora sereget küldött, mely feltétlenül biztosítsa a szabadságharc leverését. És május végén betört a 200 ezer főnyi had hazánkba. Galiciában vesztegelt 60.000 főnyi tartalék. Ugyanekkor Erdély felől is betört egy nagyobb orosz sereg. E rengeteg haderővel szemben egymaga áll a maroknyi magyar. Sok országban részvétellel kísérik kétségbeesett harcát, de segítséget nem kap sehonnan. Egy nemzet vészkiáltása zúg fel Petőfi riadójában :

Itt a próba, az utósó
Nagy próba :
Jön az orosz, jön az orosz,
Itt is van már valóba'.
Eljött tehát az utósó
Ítélet,
De én attól sem magamért,
Sem hazámért nem félek.

Ah, hogy biztatja, bátorítja a költő nemzetét ! Ne féljete az oroszok nagy számától. Száz magyar is jut egy oroszra. S ha nem : hála Isten, magyaroknak hí a világ. És befejezi riadóját egy gyönyörű imádsággal :

És te Isten, magyarok nagy
Istene,
Légy népeddel, hű népeddel,
Jó népeddel, légy velem !
Tedd hatalmad tiednek
Lelkére,
Világdöntő haragodat
Fegyvereink élére.

De hej, a riadó után következik a szörnyű csüggedés.
Szörnyű idő, szörnyű idő! — sír fel a költő, aki rohanva rohan
az erdélyi táborba, Bem apó mellé, rohan a csatába, a halálba.

Szörnyű idő, szörnyű idő!
S a szörnyűség mindegyre nő.
Talán az ég
Megesküvék,
Hogy a magyart kiirtja.
Minden tagunkból vérezünk,
Hogy is ne? villog ellenünk
A fél világnak kardja.

Betört tehát az orosz. S jött újra az osztrák sereg, megint új vezérrel: Haynau Gyula a neve. Testünk-lelkünk borzong, leírván, olvasván e szörnyű ember nevét. Nemcsak meghódoltatni, de ki is akarja irtani a magyart s eszközeiben nem válogató. Jövetelét gyalázatos hír előzi meg. Nagy része volt az olasz szabadságharc leverésében s a legyőzöttekkel való kegyetlen bánása egész Európában gyűlöltté, hírhedetté tette a nevét. Bresciai hiénának hívták világszerte, mert Bresciában még a nőket is megkorbácsoltatta. Maga Radeczky, az olaszországi császári hadak fővezére ezt mondta róla: »Olyan, mint a borotva, használat után jól el kell tenni«. Ez a bresciai hiéna vezette a 70 ezer főnyi osztrák sereget. Kétszázezer orosz, hetvenezer osztrák, ezzel szemben 152 ezer főnyi a magyar hadsereg, szétszórva az ország minden részében. Ily rengeteg haderővel nem bírhatott a maroknyi magyar. Itt-ott diadal kíséri még a magyar fegyvereket, de júniustól kezdve mind alább-alább száll a magyarok szerencsecsillaga. Szörnyű rohamossággal közeledik a vég. A magyar sereg leszorul az Alföldre. Erdélybe kétfelől törtek be az oroszok s Segesvárhoz közel, a fehéregyházai réten a túlerő tönkrevverte július 31-én Bem apó maroknyi hadát.

Maga a vezér alig menekül meg s Petőfi, a lánglelkű költő, elesik a csatában: muszka dárdá döfte át a legnagyobb magyar költő szívét. Ott porladozik hős bajtársaival a fehér-egyházai síkon közös temetőben. Hej, de nincs ideje siratni a nemzetnek legnagyobb költőjét. A borús események szédítő gyorsasággal rohannak s temetik el a magyar nemzet minden reményét.

Világos — Arad.

A kormány Debrecenből Pestre, Pestről Szegedre, Szegedről Aradra költözik, nincs megállása. Itt a vég, a gyászos zárójelenet. Görgeire ruházza a kormány a katonai s a polgári hatalmat augusztus 11-én. Folytassa a harcot, a reménytelen harcot? Még csak egy út áll előtte és vitézei előtt: a halál. De vajjon nem oktalan lesz vala e halál? Más utat választott. Megpróbálta a becsületes békét. Kegyelmet a szent ügy harcosainak. Nem az osztrákoktól, hanem az orosztól. S ha már le kell raknia a fegyvert, nem az osztrák előtt rakja le, mely egy csatában sem verte meg, hanem lerakja az orosz előtt. Így legalább meg van mentve a becsület.

Igy is történt. Augusztus 13-án Világosnál lerakta a fegyvert a magyar sereg az orosz előtt. Harminckétezer emberből állott e sereg. Szívfacsaró, lelket rendítő jelenetek játszódtak le. Sokan zokogva törik ketté kardjukat, vannak kik nem tudják túlélni a rettenetes pillanatot: önkezüikkel vetnek véget életüknek... Tovább, tovább!

Lerakta a fegyvert a hős Damjanich is Aradon. Beteg volt, nyomorék volt, mit tehetett egyebet. És követték a szomorú példát a többi vezérek. És menekül Kossuth, viszi a szent koronát. Orsova közelében elássák a drága kincset, aztán át Widdinbe, török földre. Itt találnak egy időre

menedéket a hontalanok. Fut, menekül, ki merre tud a gyalázatos halál elől, mely a szent ügy harcosaira várt. Még tartja magát Komárom, a hős Klapka védi, de végre megnyílik Komárom kapuja is az osztrák előtt: a szabadságharcnak s vele a magyar szabadságnak vége, vége...

Vége a szabadságharcnak, kezdődik a szörnyű, kegyetlen, irgalmat nem ismerő megtorlás. Csak Görgei kap kegyelmet, a többi foglyot mind átadja az orosz fővezér az osztráknak. Most van csak elemében a bresciai hiéna. Batthyány Lajoson, az első felelős minisztérium elnökén kezdi meg a gyalázatos művét. Pesten, az Újépület nevű kaszárnya udvarán golyóvet véget a derék hazafi szenvedéseinek október 5-én. Mert előző éjjel egy tört csempésztek be hozzá, azzal felvagdalta ereit. De nem halhatott meg: golyó végezte el, amit megkezdett a tör.

Gyászra gyász. Felvirradt október 6-ika. Az aradi várban várja a halált tizenhárom tábornok. Mind hadverő hős s most gyalázatos halállal kell meghalniok. Nagy kegyben részesül Kiss Ernő, Schweidel József, Lázár Vilmos és Dessewffy Arisztid: őket golyóval végezték ki. Bitófán halt vértanuhalált kilenc tábornok: Pöltemberg Ernő, Török Ignác, Láhner György, Knezics Károly, Nagy Sándor József, gróf Leiningen-Westerburg Károly, Aulich Lajos, Damjanich János, gróf Vécsey Károly. Mind bátran, hősközhöz méltóan fogadták a gyalázatos halált szívükben a szent hittel, hogy nincs vége a magyar nemzetnek, az ő sírjukon ki fog hajtani a szabadság rózsafája!

És folyt a szörnyű megtorlás munkája tovább. Ki tudná elősorolni a halálra, a fogságra ítéltet, a menekültek, a kivégzettek neveit. Ötszáz hazafit ítéltet halálra, száztizennégyet végeztet ki valójában, a többi vagy idejében elmenekült idegen földre, vagy nehéz fogságban sínylődött évekig.

Sötét napok.

Siralomvölgye lett az ország. Mindenkinek volt valakije, akit sirasson. Ha nem volt, sirathatta magát, sirathatta az ország vesztett szabadságát, reménytelen, keserves állapotát. A nemzet színe-java elesett vagy a harcmezőn, vagy vértanúhalált szenvedett. Akinek a sors meghagyta az életet, vagy idegenben kellett nyomorognia, vagy börtönben senyvednie.

Minden jel azt mutatta, hogy vége Magyarországnak, vége a magyar nemzetnek. Védtelenül, tehetetlenül áll a magyar, bilincs a kezén, bilincs az akaratán, egy szó, egy mozdulat elég, hogy halál vagy börtön legyen az ára. Sötét, gyászos időkét él — ha életnek lehet nevezni — a földre tiport magyar. Új, eddig ismeretlen állapotot kell megszoknia: a minden szabadság nélkül való állapotot. Egyéni és közsabadságnak vége s akinek nincs vagyona, ha élni akar, meg kell tagadnia magyar voltát, németté kell lennie. Osztrák mintára rendezték be Magyarországot, németté tették az iskolát, megfojtották a sajtószabadságot, felfüggesztették a gyülekezési jogot, idegen tisztviselőkkel rakták meg a közhivatalokat.

Bach Sándor osztrák belügyminiszter nevéhez fűződik az új rend, a német világ: az ő nevéről nevezik a hatvanas évek elejéig tartó gyászos időt Bach-korszaknak. Ez az ember az osztrák kényuralom eszköze, végrehajtója, mindene. Vak eszközként próbálja átformálni az országot s mert vak eszköz, nem látja, hogy képtelen feladatra vállalkozott. A népdal szerint Világosnál a magyarnak »egy mély sír ásatott«, de mi hozzátehetjük, hogy nem oly mély, melybe el lehetett volna temetni a nemzetet. A magyar népet, amikor feleszmélt a nagy nemzeti szerencsétlenség okozta bódultságából, nem fogta el gyáva csüggettség. Türelmesen viselte sorsát. Dolgozott serényen s rakosgatta le a szebb jövő

fundamentumát. Fel-felháborította az oktalan kormányzat, de volt a német közigazgatásban egy és más, mit jónak talált s ezt a maga javára fordította. Az oktalan, nevetséges túlzásokat érdemük szerint kinevette s csendes megadással tűrte. »Megvirrad még valaha!«

Jogos büszkeséggel tekintett vissza a nemzet a szabadságharcra, melyben az egész világ előtt megmutatta erejét, életrevalóságát. Tiszteletet, becsülést szerzett a magyar névnek a szabadságharc s ezt a tiszteletet, ezt a becsülést fokozták ama jobbjaink, köztük elsősorban Kossuth Lajos, akik idegen földön ismertették a magyar ügy igazát s részvétet keltettek Európaszerte nemzetünk iránt. Részvét fakadt a nemzet iránt, gyűlölet támadt az elnyomója iránt, aki felháborító kegyetlenségekkel torolta meg az *önvédelmi* harcot. Maguk a nemzetiségek is meggyűlöltek az osztrák uralmat, mely őket is épúgy szolgaságba hajtotta, mint a magyarokat. Szörnyű csalódás érte őket. A 48-diki alkotmány szabadságot adott a haza minden polgárának, az osztrák uralom meg elvette a szabadságot azoktól is, akik végigharcolták a rút harcot ellenünk. Egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy az oktalan önkényuralom nem tarthat sokáig. Néhány év s csúfosan összeomlik. A nemzet nemcsak hogy nem vádolta ama férfiakat, akik a szabadságharc vezérei voltak, de kegyeletes szívvel ápolta a harctéren elesett avagy bitófán kiszendvedett hőseit s növekedő szeretettel gondolt azokra, akik idegen földön éltek s ott sem szüntek munkálni szerencsétlen hazájuk javán. Kossuth Lajos Angliában és Amerikában hódítja meg a lelkeket a magyar ügynek csudát keltő szónoklataival, itthon pedig költőink: Arany, Vörösmarty, Tompa s mások tartják ébren a nemzeti öntudatot, élesztik a reményt, a szebb jövőre hitét. Különösen Jókai Mór tett nagy szolgálatokat nemzetének: az ő regényei, elbeszélései édes gyönyörűséggel töltik meg a magyar szíveket, ápolják,

erősítik a csüggedő lelkeket : megvirrad még valaha ! Hiába fojtják meg a sajtószabadságot, a hazaszeretet leleményessé teszi költőinket s el tudnak mondani sok oly dolgot, mit a cenzura nem ért meg, de annál jobban megért a magyar lélek. »A legnagyobb magyar«, Széchenyi István, akinek elméjét megháborították a 48-diki események s akit már 48-ban a döblingi elmeógyógyítóintézetbe vittek, pár év múlva visszanyeri elméje világosságát, újra foglalkozni kezd a haza dolgaival s bár ezután is Döblingben maradt, 1858-ban egy névtelenül megjelent röpiratban tette csúffá a világ előtt a Bach-rendszert.

• És élt kehidai házában csendes magányosságban Deák Ferenc, a haza bölcse. Úgy tetszett, tétlen szomorúságban tölti napjait, holott nagy elméje folyton munkálkodott. Egy nagy célra munkált e nagy elme : visszaszerezni békés úton, becsületes egyességgel az elveszett alkotmányt, Magyarország önállóságát, a magyar nemzet szabadságát. Már 1850-ben Bécsbe hívta Schmerling igazságügyminiszter, hogy a volt magyar igazságügyminiszter tanácsát egyben-másban kikérje, de Deák a hívást visszautasította. Az osztrák kényuralom számára nem volt neki semmi tanácsa. Egyszerűen hallgatott és várt. Ugyanezt cselekedte a nemzet is. Hadd omoljon össze előbb az oktalan kényuralom, akkor következik Deák Ferenc szerepe. S a kényuralmi rendszer, mint azt a messzebb látók előre megmondották, kezdett bomladozni. Az oktalan gazdálkodás következtében szédületesen nőtt a birodalom adóssága. Közben megmozdult az olasz nép : lerázni nyakáról az osztrák jármot s megteremteni az egységes Olaszországot. Az elbizakodott osztrák császári sereget 1859-ben tönkreverik Magentánál, majd Solferinonál s Ausztria elvesztette Lombardiát. Egyszerre nagy, erős hit szállja meg a magyar szíveket. Már látják derengeni a magyar szabadság hajnalát.

A szép reménységek nem teljesülnek ugyan, Kossuth és emigráns társai s itthon a hazafiak csalódnak, a remélt francia és olasz segítség elmarad, de a nemzet nem csügged, vár tovább csendes türelemmel. A császár elcsapja Bach minisztert, Albrecht főherceget is fölmenti a kormányzói állástól s bár tovább tart a kényuralom, látható már, hogy nem lesz hosszú életű. Az olasz vereség után a császár megsemmisítette a protestánsok önkormányzatát, de ím, maguk a római katolikus vallás hívei állanak a protestánsok mellé s védik az egyetlen szigetet, mely a magyar szabadságharcból eddig még sértetlen vala. Magyar születésű embert nevez ki a császár Magyarország kormányzójává, Benedek Lajos tábornokot, aki csak névszerint magyar, lelkében osztrák, a felsőbb rendeleteket vakon végrehajtó katona, — de mind hiába : a nemzet már jobban bízik, mint valaha az igaz ügy diadalában, a zsarnok rendszer bukásában. Újra felvirrad a magyar viselet napja s a nemzet nem titkolja, rejtegeti gyászát, midőn a legnagyobb magyar Döblingben önkezével vet véget életének 1860 április 8-dikán. Az osztrák rendőrség kergeti halálba a legnagyobb magyart. Házkutatást tartottak nála, majd a rendőrminiszter durva hangú levélben fenyegette meg. Így kergették halálba a megrongált idegzetű embert, aki mindig irtózott a forradalomtól ; akinek elméjét is a készülő forradalom okozta rémképek, a hazája vesztét látó aggodalmak zavarták meg ; aki mindig a békén, az uralkodóházzal való becsületes megegyezésen munkált s akinek mégis vértanulahált kell hálnia !

A kényuralom minden cselekedete a magyar nemzet szétbomlasztására irányult s íme, épen az ellenkező lett a törekvés eredménye : még erősebben összeforrott a nemzet. A közös nyomorúság eggyé tette a nemzetet. »Meggzúnt a különbség — írja Salamon Ferenc, a nagy történetíró — konzervatív (fontolva haladó) és liberális (szabadelvű), föl-

desúr és városi polgár, katolikus, protestáns, zsidó, deák és filiszter között, sőt a gyalog ember és a mágnás közt is. Eltűnt a nagyságos és méltóságos cím.«

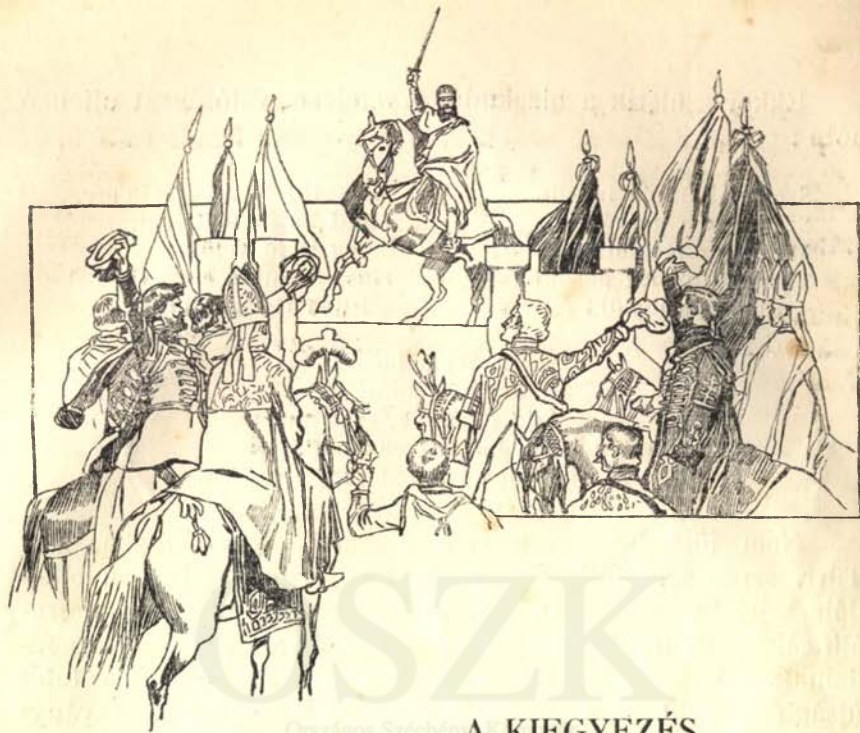
A protestánsok önkormányzatát megsemmisítő rendelet rövidéletű volt. Már 1860-ban visszavonta a császár. A szerzőjét, Thun minisztert elcsapta. Kénytelen volt a rendelet visszavonásával, mert nemcsak a nemzet háborgott, több idegen hatalom is szót emelt a protestáns önkormányzat mellett.

A rosszul épített ház ezzel bomlani kezd.

Dereng a magyar ég. Virrad. Újra virrad.

Országos Széchényi Könyvtár

Országos Széchényi A KIEGYEZÉS.

A rosszul épített ház falairól kezd lehullani a vakolat, aztán dűledezni kezdenek a falak is, míg egyszerre csak összedől az egész ház: újat kell építeni, okos terv szerint, szilárd anyagból. A rozoga ház lakóinak élete örökös rémüldözés. Csudálatos módon minden vihar megtalálja az ilyen házat. Még az is, mely látszólag más irányban tombol. Ime, Dél-Olaszországban Garibaldi József fennen lobogtatja az olasz egység zászlaját s kiveri az osztrák módra uralkodó Bourbon-családot. Eggyé lett a darabokban tengődő Olaszország. Garibaldi nevét, ki az ő híres ezer vitézével csodákat művelt, (köztük egész sereg magyar ifjú) szárnyára veszi a népszerűség, híre, neve eljut a magyar nép közé s várják már őt magát is.

Ekkor születik a bizakodó, örvendező, valósággal ujjongó
nóta :

Szennyes az én ingem,
Szennyes a gatyám is,
Majd hoz Kossuth tisztát,
Türr Pista meg puskát.
Éljen Garibaldi !

Kossuth, Klapka és Türr,
Mind be fognak jőni,
Sereg is jó velők
Hús-harminc ezeryi.
Éljen Garibaldi !

Be sok itt a holló !
De kevés a kard, ló !
Majd elhozzák, csak mi
Legyünk készek halni.
Éljen Garibaldi !

Nem jött be ugyan sem Kossuth, sem Klapka, sem Türr, sereg sem jött, de az olasz egység diadala gondolkodóba ejtette az osztrák kényuralom embereit. Hogy visszaállítsák a 48-diki törvényes állapotot, arra még nem is gondolnak. De már mutogatnak valamit. A bécsi hivatalos újságban 1860 október 21-én egy császári »nyilatkozvány« jelent meg : a híres október 20-diki diploma ez. Ez a diploma fenntartja a császári rendszert továbbra is, de már némi különállást ígér Magyarországnak. Egy másik császári kézirat megszünteti a külön szerb vajdaságot. Menesztik Benedek kormányzót annak jeléül, hogy enyhíteni akarják a durva kényuralmat. És közrefogják a haza bölcsét, meg akarják nyerni az új rendszer hívének. A császár Bécsbe hívja az »öreg urat«, elmondotta, mit akar, meghallgatta a nagy hazafi véleményét, de tanácsot nem kért tőle. Közben Esztergomban a hercegprimás elnöklete alatt értekezlet volt, melyen azt vitatták meg, hogy a császár által összehívandó országgyűlésre melyik törvény alapján válasszák a képviselőket : a 48-diki törvény alapján-e, vagy a régi rendi törvény alapján. Abban állapodtak meg egyértelemmel, hogy csak

az 1848-diki törvény alapján lehet választani. Ugyanez időben a császár Schmerling Antalt nevezte ki vezető miniszterré, a magyarok hirhedett ellenségét s 1861 február 26-án új rendeletet bocsátott ki (februári pátens a neve), melyben javított az októberi diplomán. Ez a pátens közös birodalmi parlamentről beszélt, melybe Magyarország 85, Erdély 26, Horvát-Tótország 9 képviselőt küldött volna.

Természetesen, Deák Ferenc hallani sem akart erről a keverék parlamentről. Mindazonáltal megtörténtek a képviselőválasztások, készültek a Budára április 2-ikára összehívott országgyűlésre. Ennek az országgyűlésnek kellett volna megkoronázni az örökös királyt s ettől várták Bécsben, hogy majd képviselőit elküldi a birodalmi parlamentbe. Várták, de hiába várták. Jóformán az egész nemzet Deák mellett állott: a 48-diki törvények visszaállítását követelte.

Budán nyitotta meg gróf Apponyi György az országgyűlést, Pesten folytatta ez a tanácskozásait. Abban a kérdésben, hogy a trónbeszédre feliratban vagy egyszerű képviselőházi határozatban válaszoljon-e, két nagy pártra szakadt az országgyűlés. Ám jöllehet a többség láthatóan az egyszerű határozat mellett foglalt állást, mégis a felirat mellett döntöttek, a felirat mellett, melynek Deák Ferenc volt a szerzője. Deák e művének rendkívül nagy volt a hatása. Nemcsak itthon, de a külföldön is. Ország-világ elé állította Magyarország történelmi jogait tisztán, világosan, egyszerűen, megcáfolhatatlanul s magyar egyenességgel követelte az 1848-diki törvények visszaállítását. A császár átvette a feliratot, de Schmerling tanácsára egész tejedelmében visszautasította. Újabb felirati javaslatot fogalmazott Deák Ferenc: választ a császári visszautasító leiratra. Míg az első feliratot csak néhány szónyi többséggel fogadta el a képviselőház, ezt nagy lelkesedéssel, egyhangúlag fogadta el az alsóház is, a felsőház is. Itt már az *egész nemzet* szólt a császárhoz. A felelet: az

országgyűlés feloszlata volt. A képviselőháznak csak arra volt ideje, hogy óvást emeljen a feloszlata ellen, alkotmányellenesnek jelente ki a kényuralmat s a képviselők szépen eloszlottak.

És ismét megújul az önkényuralom teljes durvaságában. Gróf Pálffy Mór lett az ország helytartója, kinek csak a neve volt magyar. Azok a vármegyei tisztviselők, akik az ébredő szabadság csalóka fényétől megejtve, hivatalt vállaltak a megyéken, a bíróságoknál, mind lemondottak s helyüket kétes alakok, szedett-vedett emberek foglalták el: igazi gyászmagyarok. Az újságírók, a költők, köztük Jókai Mór egymásután kerülnek börtönbe. Mindenütt összeesküvést szimatol a rendőrség s telnek a börtönök jó hazafiakkal. Bécsben nem mondanak le a reményről, hogy, török-szakad, beviszik a magyar hazafiakat a birodalmi parlamentbe. Szerencsét próbálnak Erdélyben. Országgyűlést hívnak össze Nagyszebenbe, de a magyarok és székelyek nem küldöttek képviselőket.

A nemzet várt tovább csendes türelemmel. Hitte rendületlenül, hogy eljön az idő nemsokára, amikor ismét szóhoz jut a nemzeti akarata. És e hitében nem is csalódott. Sorban érik a súlyos csapások a Schmerling-féle gyűlöletes és oktalan rendszert. Poroszország nagy államférfia, Bismarck, a nagy német birodalom későbbi megalapítója, azt tanácsolta a bécsi udvarnak, hogy lépjen ki a német szövetségből s költözzék át Budára, ott az ő helye. De a nagy ember okos tanácsát nem hallgatták meg. Háborúba keveredett 1864-ben Dániával s bár a poroszokkal egyesülten leverték a dánokat, ezen a győzelmen nem volt áldás. Növelte e háború a pénzügyi bajokat s előrelátható volt, hogy a zsákmányon, Schleswig-Holstein hercegségen mihamar hajbakap az osztrák és a porosz. A következő évben, 1865-ben Schmerling félhivatalos lapjában cikk jelent meg, mely a magyarokat elszakadási törekvésekkel vádolta meg. De már erre megszólalt Deák

Ferenc s a *Pesti Napló* husvétvasárnapi számában (április 16-án) válaszolt a bécsi cikkekre. A »husvétí cikk« névtelenül jelent meg, de mindenki tudta, hogy Deák Ferenc a szerzője. Ez a hatalmas cikk óriási hatást tett. Maga a császár is elolvasta s e cikk hatása alatt jelentékenyen megváltozott a gondolkozása. Eddig csak folyton ámították, félrevezették, most egyszerre tiszta, világos, megbízható tájékozást nyert a magyar nemzet jogairól, becsületes törekvéseiről. A haza bölcse e cikkben kézzelfoghatóan megjelölte a nehéz helyzetből való kibontakozás útját. A szabadságharc lezajlása után két ízben volt Magyarországon a császár, de bár ahol megjelent, mindenütt tisztelettel fogadták — közeledés a koronázatlan uralkodó s a nemzet közt nem történt. A husvétí cikk megjelenése után harmadízben jött a császár hazánkba, ezúttal egyenesen Pozsonyba, a lóversenyre, majd Pestre, a gazdasági kiállítás megtekintésére. E látogatás eredménye volt, hogy a császár elbocsátotta Zichy Herman kancellárt, mire a magyarok megátalkodott ellensége, Schmerling is lemondott a miniszterségről. Újra összehívták az országgyűlést (1865 december 10-ére), a császár felfüggesztette a februári pátenst, feloszlatta a törvénytelen erdélyi országgyűlést s így mind erősebbé lett a békés kiegyezés reménye.

A császár személyesen nyitotta meg az országgyűlést, de a trónbeszéd épenséggel nem elégítette ki a képviselőházat. Deák Ferenc szövegezte most is a válaszfeliratot, azt küldöttség adta át a császárnak, de a császár ezt is elutasította. Most újabb válaszfeliratot szövegezett Deák az elutasító leiratra s egyben a képviselőház 67 tagú bizottságot küldött ki azzal a megbízással, hogy az Ausztriával való viszonyok rendezésére javaslatokat készítsen. De közben Ausztria háborúba keveredett Olaszországgal s a 67 tagú bizottság serényen dolgozott a kiegyezési javaslaton, hogy a háború eldőléséig a nagy munka elkészüljön.

A haza bölcse kívánta ezt így. Hadd tudja idejében az udvar a nemzet kívánságát s ne mondhassa, ha esetleg balul üt ki a háború, hogy felhasználták a kedvező alkalmat s kést szegeztek a megszorult ember mellének. De győzhet is az osztrák sereg. Nos, az esetre is kívánatos, hogy előre ismerjék, mit kíván a magyar nemzet.

A sietség nem volt fölösleges, mert mire a bizottság Deák kiegyezési javaslatát elfogadta és kinyomatta, eldőlt a háború kockája: az osztrák sereg Custozánál nagy győzelmet aratott az olaszokon. Június 24-én történt a custozzai diadal s a császár mindjárt aláírta a rendeletet, melyben az országgyűlést bizonytalan időre elnapolja. Az elnapoló rendeletet június 26-ikán olvasták fel a képviselőházban s válaszul erre elfogadták Deák határozati javaslatát, mely szerint a képviselőház ragaszkodik a feliratában foglaltakhoz s kifejezi abbeli reményét, hogy Magyarország alkotmánya »mielőbb teljes épségében vissza fog állíttatni«.

És helyre is állott mielőbb.

Mert míg az olaszokkal vívott csatákban diadalok kísérték az osztrák fegyvereket, annál nagyobb kudarc érte abban a háborúban, melyet a poroszokkal vívott meg. Magyarország egykori helytartója, Benedek Lajos volt e háborúban az osztrák sereg vezére s ez a háború Königrätznél (1866) az osztrákok súlyos, megalázó vereségével végződött. A császár kénytelen volt kilépni a német szövetségből, át kellett engednie a vezetést Poroszországnak, illetőleg a Hohenzollern uralkodóháznak, mely azóta megteremtette a nagy, az egységes német birodalmat.

A königrätrzi vereség döntő fordulatot jelent a magyar alkotmányért folytatott küzdelemben. Most már a bécsi udvar kereste a kiegyezést s a császár maga küldött Deák Ferencért, hogy Bécsben látogassa meg. Pusztaszentmiklóson találta Deákot a császár hívása, onnan ment Bécsbe nagy-

ERZSÉBET KIRÁLYNÉ DEÁK FERENC RAVATALÁNÁL.
(Zichy Mihály festménye a magyar történelmi képcsarnokban.)

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

titokban. Egy külvárosi szállóban vett szobát s dr. Ferenczi névvel írta be magát a vendégeknyvbe. Aztán egylovás bérkocsiba ült s úgy ment július 15-én a császár elé. Háromnegyed óráig beszélgettek s a császár megnyugvással vette tudomásul, hogy Deák Ferenc most sem akar többet, mint a szerencsétlen háború előtt. Megkérdezte az öreg urat, hogy hajlandó volna-e elvállalni az alkotmányos, felelős magyar kormány alakítását; de Deák szerényen elutasította magától a nagy megtiszteltetést s gróf Andrassy Gyulát ajánlotta miniszterelnöknek.

A kényuralom megszeppent hívei mindent elkövettek, hogy Deák kiegyezési művét lehetetlenné tegyék, sőt rá is bírták a császárt, hogy a kiegyezési javaslat ellenében más javaslatot készíttessen s ezt a császár át is adta Andrassy Gyulának. Azzal adta át, hogy vagy elfogadja ezt az összehívandó országgyűlés, vagy marad minden a régiben. De hiába, az önkényuralom napjai meg voltak számlálva. A rosszul épített ház utolsó napjait élte. Még egy gyenge szél s összedől. Jól látta ezt az új osztrák miniszterelnök, Beust Frigyes, aki nem volt osztrák (külföldről került Ausztriába) s nem volt elfogult a magyarokkal szemben, mint általában az osztrák államférfiak. És látta, megérezte a magyar ügy igazságát egy finom női lélek: a bájos, a fenkölt lelkű császárné, Erzsébet, Magyarország védőangyala. A csudaszép bajor hercegkisasszony, amint magyar földre lépett mint Ferenc József hitvese, megszerette e földet és népét s jóságos szívében igaz részvét fakadt az elnyomott magyarság iránt. Az 1854-ik év április 24-én lett a felesége Ferenc József császárnak s 1857 tavaszán jött először Magyarországra császári férje oldalán. Itt kezdődik Magyarország védőangyalának dicsőséges szerepe. Szeretettel tanulta a magyar nyelvet s kedves írója lett Jókai Mór. A porosz háború idején a budai királyi palotában érezte jól magát s

azóta kedves tartózkodó helye lett a Budapesthez közeleső Gödöllő. Az ő szeretetének nagy része van az ellentétek kiegyenlítésében s abban, hogy gonosz tanácsadók által félrevezetett császári férje megszabadult a belenevelt elfogultságtól s szívből, őszintén alkotmányos királya lett Magyarországnak.

Az elnapolt országgyűlés újra összeült s 1867 február 17-én a császár megbízta Andrassy Gyulát a minisztérium megalakításával. Február 20-án nevezte ki az új kormányt a császár. Andrassy Gyula a miniszterelnök s a többi miniszter is mind olyan férfiú, akik igaz szívvvel munkáltak a kiegyezés létrehozásán. Belügyminiszter báró Wenckheim Béla, közmunka- és közlekedésügyi gróf Mikó Imre, földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi Gorove István, vallás- és közoktatásügyi báró Eötvös József, igazságügyi Horvát Boldizsár. A honvédelmi miniszterséget maga Andrassy, a miniszterelnök vállalta.

Volt tehát újra felelős magyar kormánya a nemzetnek, készülhetett a koronázásra. És megtörtént a koronázás 1867 június 8-án az ország szívében. Ferenc József többé nem császára a magyarnak, hanem koronás királya. És Erzsébet koronás királyné. A koronázáson kifejtett pompa fénye nem volt hideg fény: egy boldog nemzet ünnepe volt ez az ünnep. Őszinte, meleg. De a koronázásról hiányzik valaki: Deák Ferenc, a haza bölcse ez. A nagy mű megalkotója. Mit keresne ő, az egyszerű köznemes, a tekintetes úr a fényes urak pompázó seregében? A jól végzett munka jóleső tudatával ül az ő szállóbeli kis szobájában, félrehúzódva az ünnepeletéstől — az ünnep megteremtője. Neki »még királya sem adhatott többet egy kézszorításnál«. Az ő jutalma nagyobb volt minden hívságos jutalomnál: látta munkájának diadalát. Látta a királyt és nemzetet egybeforrt egy gondolatban, egy érzésben: a haza üdvét szolgáló igyekezetben.

A kiegyezés nagy műve visszaadta Magyarország önállóságát. A két ország közös ügyeit közös miniszterek intézik, akik azonban felelősek ama bizottságoknak, melyeket a magyar országgyűlés és az ausztriai birodalmi tanács évről-évre küld ki a maga kebeléből. Magyarország ügyeit felelős magyar minisztérium intézi. A közös hadsereg mellett szervezik a honvédséget: a magyar hadsereg magját. Újra felszabadul bilincseiből a gondolat. Nyitva a haladás útja minden téren. Szellemi és anyagi javakban való gyarapodásunknak nincsenek többé mesterséges gátjai s ha támadnak: a nemzet folyton növekedő ereje eltávolítja a haladás útjából.

A király megértette a nemzetet, a nemzet a királyt s megosztják egymás bűjét, örömét. Midőn meghal a haza bölcse (1876 január 28. és 29. közé eső éjjelen), a király és nemzet együtt gyászolja a kiegyezés megalkotóját s Erzsébet királyné teszi le az első koszorút a ravatalra, ő rebegi el az első imádságot a ravatal zsámolyán. És meghal Rudolf királyfi (1888), a király egyetlen fia, a magyar nemzet büszke reménysége s a királyi szülőkkal együtt sír a nemzet. Aztán jön 1896-ban a nagy nemzeti ünnep: a magyar nemzet ezeréves életének ünnepe. Velünk ünnepel a király. Velünk a megtört szívű, mélyen lefátyolozott arcú királyné. S következik a nagy öröme újra szörnyű nagy gyász: orgyilkos keze vet véget a nagy bánat elől idegen földön bujdosó királyné életének. Tíz esztendővel a mindig siratott Rudolf halála után: 1898 szeptember 10-én dobban utolsót a nagy szív, gyászba borítva a magyar nemzetet.

Az ország szívének, a fővárosnak terein nagyjaink emlékét dicsőítő szobrok hirdetik a nemzet hálás kegyeletét. A méltóságosan hömpölygő Duna partján Széchenyi, Deák, Petőfi ércalakja előtt csendes megilletődésse állapodik meg a magyar lélek, mely félszáz év előtt még csüggedten bolyongott s nem lelé honát e hazában. A szomorú emlékü Új-

épületnek nyoma sincs. Helyén paloták emelkednek s ma Szabadság-tér e helynek neve. És ott tündököl a Duna partján az országgyűlés hatalmas palotája, előtte Andrassy Gyula lovasszobra. És fent Budavárában a magyar király palotája, a legszebb a föld kerekén. S készülnek a szobrok: Erzsébet királyné, Kossuth Lajos szobrai. A szabadság-szobor. Vajjon mert-e erre gondolni félszáz év előtt a csüggedt lelkű magyar? Kint a kerepesi-úti temető kertben a virág sohasem hervad el Deák, Kossuth, Batthyány s a többi jelesek sírján s a magyar nép ájtatos zarándoklásait nem zavarja meg durva erőszak. És hazai földben pihennek Rákóczi hamvai . . . Remélhette-e ezt az a nemzet, mely azt hitte, hogy Világosnál minden elveszett?

Félszáz év alatt az ország képe mint megváltozott!

A romok felett új épület emelkedett, hatalmas, nagy, erős épület, melyre irigységgel néz az ellenség, csudálkozással az idegen. Szabad-e elcsüggedni annak a nemzetnek, érje bármi vész, érje bármi szörnyű romlás, mely »annyi balszerencse közt s oly sok vizsály után« nemcsak él, de a régi nagyság újra éledő képe biztatóan int feléje?

* * *

. . . Ezer esztendeje, hogy Árpád megszerezte nekünk ezt a drága földet. Tenger magyar vér áztatta e haza földjét az ezer év során, de íme, nem omlott hiába a hősök vére; nem munkált hiába annyi sok elme és szív a haza üdvén, javán: új erővel, új lelkesedéssel, a nemzet örök életének erős hitével kezdtünk a második ezerbe.

Apáink szent örökségként hagyták ránk e hazát s ennek szeretetét. Ezt az örökséget megbecsüljétek és sértetlenül adjátok át majdan gyermekeiteknek, magyar fiúk, magyar leányok!

TARTALOM

	Oldal		Oldal
Magyarország a honfoglalás előtt	3	A királyi hatalom gyengülése..	82
A világverő nép	7	Vak Béla és fiai	84
A csodaszarvas regéje	8	Szent László unokája	87
Isten kardja	10	Két király egy időben.....	89
A krónikások Attiláról.....	13	III. Béla uralkodása	91
Attila halála	17	A király jövedelme.....	93
A hadak útja	20	Imre király és Endre herceg	95
A honfoglaló magyar	23	Az aranybulla	97
Az őshazában	23	Mi szülte az aranybullát? ..	100
A fehér ló regéje.....	26	A király és az ország kiátko-	
Magyarország a honfoglalás		zása	102
korában	31	II. Endre utolsó cselekedete	104
Árpád és népe	32	A tatárjárás	106
Kalandozások a külső orszá-		Utazás az őshazába	107
gokban	37	Jön a tatár!	109
Kereszténnyé lesz a pogány		Útközet a Sajó mellett.....	110
magyar	43	Rogerius esperes a tatárjárás-	
Géza, a keresztény hit úttörője	45	ról	113
Az első magyar király	46	A második honalapítás.....	115
A szent korona	48	Fiú az apja ellen	119
Péter és Aba Sámuel	57	Az Árpádház kihalása.....	123
Endre lesz a magyarok királya	59	Kún László szekere.....	126
Harcok a koronáért	59	A morvamezei háború.....	127
Szent László	66	Rudolf halála, László halála..	130
László törvényei	70	Az utolsó Árpád	131
Könyves Kálmán király	75	Letörrik az »aranyág«	133

	Oldal		Oldal
A vegyesházbeli királyok	136	A köznemesség küzdelme a fő-	
Róbert Károly lett a magya-		nemességgel	223
rok királya	138	Dózsa György lázadása	227
Régi és új főnemesek	139	Az »örökös« szolgaság	238
Nemesség és jobbágyság	141	A mohácsi temető	241
Nagy Lajos	147	A hatvani országgyűlés	247
A nápolyi hadjárat	148	A mohácsi csata	252
Három tenger mossa Magyar-		Az utolsó nemzeti király	256
ország határát	150	A kettészakadt ország	259
Erzsébet és Mária	158	Törökvilág, németvilág	265
»Kis« Károly	159	A török elfoglalja Budavárát	266
Megölik az özvegy királynét..	161	A három részre darabolt or-	
Zsigmond félszáz esztendő s ural-		szág	268
kodása	163	Temesvár, Drégely, Eger,	
A harminckét nemes	164	Szigetvár hősei	272
Az első nagy háború a török-		A csillagvizsgáló király	282
kel	165	Bepillantás Erdélybe	287
A királyt fogságra vetik	167	Bocskay fölkelése	291
A huszita forradalom	171	Bethlen Gábor fejedelemsége	298
Az erdélyi parasztlázadás	175	A harmincéves háború	300
Hunyadi János	180	Erdély aranykora véget ér..	304
Hunyadi János eredete, fel-		Milyen volt a török világ?..	311
lépése	182	A kurucvilág	317
A várnai csata	185	A bujdosók vezére	321
Kormányzónak választják Hu-		A törökvilág alkonya	325
nyadit	187	II. Rákóczi Ferenc fellépése	331
A nándorfehérvári diadal	189	A nemzet megmozdul	334
Hunyadi János fiai	191	A szatmári béke	338
Mátyás király	195	A kurucnóták	340
Az ifjú király első cselekedete	196	A csendes világ	349
Mátyás megalapítja a fekete-		A pragmatika szankció	352
sereget	198	A Péro-féle lázadás	353
Visszaszerzi a magyar koronát	200	Életünket és vérünket	356
Frigyek császár ármányko-		Kormányzás rendeletekkel..	358
dásai	202	A királynő a jobbágyokért..	361
Mátyás elfoglalja Bécset	206	Németesítő törekvések	363
Mátyás halála	208	A népboldogító császár	365
Mátyás és a nép	212	A császár rendeletei	366
Dobzse László királysága	218	A Hóra-féle lázadás	368

	Oldal		Oldal
A császár és a nemesség ..	371	Az utolsó rendi országgyűlés	412
A császár visszavonja rende- leteit	376	A szabadságharc	424
A nemzet ébredése	379	Mi történt?	425
A francia háború kora	382	»A haza veszélyben«	427
A Martinovics-féle összeeskü- vés	384	Dicsőséges csaták.....	435
A nemzeti állam megalkotása	393	Jön az orosz!	437
Gróf Széchenyi István	394	Világos. — Arad	439
Kossuth Lajos	404	Sötét napok	442
		A kiegyezés	447

OSZK

Országos Széchenyi Könyvtár

Handwritten scribbles at the top of the page.

Handwritten scribbles in the middle right section of the page.

OSZK

OSZK

www.oszk.hu

OSZK

